

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Osvětová činnost v armádě první Československé republiky

Bc. Veronika Šafářová

Diplomová práce

2025

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2023/2024

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Veronika Šafářová**
Osobní číslo: **H23332**
Studijní program: **N0222A120033 Historie**
Specializace: **Historie – Soudobé dějiny**
Téma práce: **Osvětová činnost v armádě první Československé republiky**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Studentka zpracuje dostupné literární a archivní zdroje a na jejich základě popíše a zhodnotí podobu a význam osvětové činnosti v prvorepublikové československé armádě. Bude věnovat pozornost hmotnému a personálnímu zajištění činnosti, její řízení výchovným odborem MNO a skutečné podobě této práce u jednotek. Jako hlavní zdroje poslouží archivní prameny Vojenského historického archivu, kroniky jednotlivých pluků, osobní spisy osvětových důstojníků a vzpomínky vojenských osob z dané doby.

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

Vojenské dějiny Československa, díl 3., 1918-1939, Praha 1987.

Josef Svatopluk MACHAR, *Pět roků v kasárnách. Vzpomínky a dokumenty*, Praha 1927.

Železniční pluk 1918-1931, Pardubice 1931.

Vojenský ústřední archiv – vojenský historický archiv, f. Kroniky a fotoalba aj.

Vedoucí diplomové práce:

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.

Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce:

30. března 2024

Termín odevzdání diplomové práce:

30. března 2025

---

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

---

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2024

Prohlašuji:

Práci s názvem Osvětová činnost v armádě první Československé republiky jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne

Bc. Veronika Šafářová v. r.

Poděkování:

Děkuji doc. PhDr. Tomáši Jiránkovi, Ph.D. za odbornou pomoc, vstřícnost a trpělivost, se kterou vedl mne i tuto práci. Velké poděkování patří také mé mamince za jazykové korekce a psychickou podporu.

ANOTACE

Předmětem diplomové práce s názvem „Osvětová činnost v armádě první Československé republiky“ je, jak už název napovídá, osvětová činnost vykonávaná v československé armádě v různých časových etapách. Úvodní kapitoly se zabývají problematikou českého vojáka a brannosti v českých zemích v rámci Rakousko-Uherska. Další část je věnována osvětové činnosti v období ještě před vznikem první republiky, a to zejména při zakládání a působení československých vojenských jednotek v zahraničí. Následující kapitoly reflektují osvětovou práci v československé armádě v mírovém domácím prostředí první republiky. Pozornost je zaměřena nejen na obecný pohled zvenčí, ale také na pohled zevnitř – prostřednictvím vzpomínek, deníků a kronik.

KLÍČOVÁ SLOVA

armáda, knihovna, legie, osvěta, osvětová činnost, vojenské zátiší, vojenství, výchova

TITLE

Public Enlightenment in the Army of the First Czechoslovak Republic

ANNOTATION

The subject of the thesis titled „Public Enlightenment in the Army of the First Czechoslovak Republic" is, as the title suggests, public enlightenment conducted in the Czechoslovak army during different time periods. The introductory chapters deal with the issue of the Czech soldier and military preparedness in the Czech lands within the Austro-Hungarian Empire. The next part is devoted to public awareness efforts before the establishment of the First Republic, especially during the establishment and operations of Czechoslovak military units abroad. The following chapters reflect the awareness and educational work within the Czechoslovak army in the peaceful domestic environment of the First Republic. Attention is given not only to the external, general perspective but also to the view from inside - through memoirs, diaries, and chronicles.

KEYWORDS

army, library, legion, outreach, public enlightenment, relax zone in barracks, soldiering, education

Obsah

Úvod	8
1. Český voják za Rakousko-Uherska	11
2. Výchova k brannosti v českých zemích	16
2.1 Příčiny vzniku Sokola a Junáka.....	16
2.2 Sokol.....	17
2.3 Skauting.....	18
3. Osobnosti v oblasti vojenské osvětové činnosti	20
3.1 Tomáš Garrigue Masaryk	20
3.1.1 T. G. Masaryk, vývoj do roku 1914	20
3.1.2 T. G. Masaryk v letech 1915 – 1918	22
3.2 Josef Svatopluk Machar, generální inspektor branné moci 1919 - 1924.....	24
3.3 Jindřich Vaníček.....	27
4. Předhistorie - český voják, osvětová a výchovná činnost v letech 1914 - 1918.....	29
4.1 Česká družina, legie v Rusku	29
4.2 Organizace osvětové činnosti v Rusku.....	38
4.3 Informačně osvětový odbor.....	38
4.4 Francouzské a italské legie.....	41
4.5 Vojáci a ženy	43
5. Výcvik a výchova vojáka nové československé armády.....	45
5.1 Tělesná výchova	45
5.2 Mravní a osvětová výchova.....	48
5.3 Legislativa	53
5.4 Vojenská zátiší - výchova ve volném čase	58
5.5 Knihovny	62
5.6 Vzdělávací činnost.....	64
5.7 Periodika.....	64
6. Osvětová výchova po r. 1926	69
7. Sondy do osvětové činnosti, trávení volného času i výcviku některých vojenských jednotek .	74
7.1 1. pěší pluk Mistra Jana Husi.....	74
7.2 Výcvik, školství a volný čas železničního pluku v Pardubicích.....	76
7.3 Vojenské zátiší Milovice	80
Závěr.....	85
Resumé	88
Prameny a literatura.....	91

Úvod

Co je podstatou osvěty či osvětové činnosti? Při nahlédnutí do slovníku pod heslem osvěta se dočteme, že se jedná o „*Přinášení, zprostředkování, zpřístupňování a popularizace poznání a cvičení v dovednostech s touto činností souvisejících. Důsledkem osvěty je překonání nezávislé kulturní zaostalosti, v níž nedobrovolně žijí početné skupiny populace. V etymologii slova je obsažena polarita mezi světlem a tmou, to, že je cílem něco osvěcovat*“.¹ Někteří mohou vnímat toto slovo jako něco nepříjemného, něco, co člověka obtěžuje. Tento postoj zaujímají nejspíš lidé vyrůstající za socialismu. Jiné okamžitě napadne spojení se zdravotnictvím, tato osvěta je nám asi nejbližší. V jaké podobě fungovala osvěta v armádě?

Ve své práci jsem se zabývala osvětovou činností v armádě první Československé republiky, která vznikla dříve než samotná republika prostřednictvím legií v Rusku, Francii a Itálii. Neobvyklý způsob zrodu armády státu, který ještě neexistoval, mě vedl k prozkoumání širších souvislostí, tedy vojenství a výchovy k brannosti ještě před těmito událostmi. První kapitoly jsem věnovala postavení českého vojáka v rámci rakousko-uherské armády, v následující jsem se snažila postihnout zárodky výchovy a ideologie vedoucí k obraně státu prostřednictvím organizací Sokol a Junák. Úvodní část uzavírá výběr osobností, které se osvětě v armádě výrazně věnovaly (Tomáš Garrique Masaryk, Josef Svatopluk Machar a Jindřich Vaníček).

Od čtvrté kapitoly se již naplno věnuji osvětové činnosti, nejprve prostřednictvím vojenských útvarů, které předcházely vlastní čs. armádě. Jedná se především o Českou družinu, později legie působící v Rusku, legie francouzské a italské. Nejvíce literatury, pramenů, kronik či pamětních knih se vztahovalo k legionářům, kteří bojovali na Ukrajině a později se přesunuli na Sibiř, kde dlouhý čas čekali na vytoužený návrat domů. Právě díky dlouhodobému pobytu vděčíme za autentické poznatky života a práce legionářů včetně té osvětové. Na cestu do vlasti velká část vojáků čekala až do roku 1920 a tento čas byl příhodný pro pěstování zálib, sportovních aktivit a vzdělávání. Věrným průvodcem nejen této části mi byl *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*.² Protože Almanach byl vydán jako přehled vývoje osvětové práce v roce 1925, mojí snahou bylo oficiální informace doložit autentickým materiálem. Zpravidla šlo o články z dobových časopisů, osobní vzpomínky nebo zápisky z kronik. K dokreslení některých okamžiků či situací mi pomohly knihy Dalibora Váchy

---

¹ *Velký sociologický slovník a-o*. 1. díl. Praha: Karolinum, 1996, s. 736.

² *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925.

Bratrstvo³ a Ostrovy v bouři⁴, které jsou napsány velmi čtivě a autenticky. z tisku jsem pečlivě zkoumala Důstojnické listy a Vojenskou výchovu, časopis dostupný ve studovně Národní knihovny České republiky.

Pátá kapitola čtenáře přenese již domů, do Československé republiky, která se při zakládání armády potýká s nesčetnými problémy, počínaje nedostatkem ošacení, přes nevyhovující ubytovací podmínky až po ohromnou nechuť mladých mužů rukovat do armády, která pramenila především ze zkušeností z války, jež právě skončila. Problémy jsou i ve výcviku, protože neexistují jednotné předpisy. Součástí pracovního dne se ale téměř od počátku stává osvětová a mravní výchova. Aby tato práce měla vůbec smysl, bylo potřeba se zaměřit na primární vzdělávání, tedy na odstranění ngramotnosti, která se týkala části vojáků z východních částí nového státu. Této a další osvětové práci bylo věnováno neobvykle mnoho času. Proč? A když už bylo tolik času osvětě věnováno, přineslo toto úsilí ovoce? Měla na vojáky vliv a pokud ano, tak jaký? Kdo ji v praxi zajišťoval? Které osobnosti na ni měly vliv? Jak vypadala legislativa? Cílem práce je nejen zodpovědět tyto otázky, ale především poskytnout čtenáři ucelený přehled osvětové práce ve vybraném období ze dvou úhlů pohledů. První z nich je ten „oficiální“. Mnoho informací jsem čerpala z knih vydaných k výročí, tedy formulovaných jako přehled úspěchů. Druhou stranu, „neoficiální“, reprezentují kroniky, pamětní knihy, osobní deníky nebo komentáře v tisku. Názory a zkušenosti důstojníků nabídly Důstojnické listy.

Za „zlatou éru“ osvětové práce považuji období let 1919–1925, za přímé podpory již zmiňovaných osobností. V této době bylo vydáno poměrně velké množství legislativy týkající se nejen osvětové a mravní výchovy, ale i samostatné předpisy upravující fungování a organizování knihoven a čítáren nebo vojenských zátiší. Studium nejen těchto dokumentů mi laskavě umožnili pracovníci Vojenského historického archivu v Praze.

V průběhu roku 1926 došlo ke změně vnímání osvětové práce a byla přesunuta tzv. na druhou kolej. Změnily se některé předpisy, slovo „osvěta“ bylo nahrazeno slovem „mravnost“, ale plně funkční zůstala práce vojenských zátiší. Tomuto období se věnuje šestá kapitola, pomocníkem mi byla především kniha *Vojenské dějiny Československa. III. díl (1918–1939)*⁵.

---

³ VÁCHA, Dalibor. *Bratrstvo: všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914-1918)*. Traumata války. Praha: Epoque, 2015.

⁴ VÁCHA, Dalibor. *Ostrovy v bouři: každodenní život československých legií v ruské občanské válce (1918-1920)*. Traumata války. Praha: Nakladatelství Epoque, 2016.

⁵ BÍLEK, Jiří a kol. *Vojenské dějiny Československa. III. díl (1918–1939)*. Praha: Naše vojsko, 1987.

Časopis *Vojenská výchova*, dostupný ve studovně Národní knihovny České republiky mi pomohl při dokreslení této změny.

V závěrečné kapitole jsem se zaměřila na konkrétní vojenské jednotky a jejich osvětovou činnost. Z úcty k legionářské tradici jsem vybrala 1. pěší pluk Mistra Jana Husi a studovala jeho kroniky, k Pardubicím neodmyslitelně patřící železniční pluk, kde jsem čerpala z publikace *Železniční pluk 1918-1931*⁶ a taktéž z kronik a původně výcvikový tábor v Milovicích, který se vztahuje k mému rodnému kraji.

---

⁶ *Železniční pluk 1918-1931*. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931.

1. Český voják za Rakousko-Uherska

České země, ležící uprostřed Evropy mezi rozměrnými a vlivnými sousedy Německem a Ruskem, neměly jednoduché postavení. Takto malý národ se nemohl prosadit jako svébytný a samostatný silou. Potřeboval spojence, o kterého se mohl opřít. Jeho ukotvení v rakousko-uherské monarchii se české politické scéně zdálo jako dobré řešení. Domnívala se, že v rámci tohoto uskupení, bude vytvořen všem malým národům prostor pro jejich vlastní zájmy a současně budou chráněny před silnými a rozpínavými sousedy.⁷ Češi skutečně měli v monarchii poměrně dobré zázemí, vyspělost kulturní i průmyslovou, částečné politické zastoupení a obyvatelé si nepovšimli, že by bývali žili v „žaláři národů“, jak se později rádo toto slovní spojení používalo.⁸

Bohužel, z hlediska národnostních zájmů nebyly slovanské země v tomto svazku považovány za rovnoprávné.⁹ V průběhu 70. let 19. století se čeští politici a později i veřejnost začali vůči poměrům v monarchii výrazněji vymezovat. Z politické scény nejdůrazněji vystupovali reprezentanti myšlenkového proudu mladočechů. Obecně myšlenky směřovaly k sjednocení slovanských národů a sblížení s Ruskem. Ovšem, ať už nápady na možné uspořádání slovanských národů byly jakékoli, v podstatě žádný politik neuvažoval o rozdělení či rozpadu Rakousko-Uherska. Výjimkou byl lídr mladočechů Karel Kramář, který navrhl Ústavu slovanské říše, v jejímž rámci mělo vzniknout všeslovanské impérium pod vedením ruského cara. Původní názory se v průběhu let vyvíjely a byly samozřejmě ovlivněny aktuální situací, ve které se český národ momentálně nacházel. Podmínky pro život se zhoršovaly s tím, jak se zvyšovaly náklady na zbrojení a přípravy na válečný konflikt.¹⁰ Pomalu vyhrocující se situaci ještě umocnilo zrušení Badeniho¹¹ jazykových nařízení, kterými v roce 1897 zrovnoprávnil češtinu s němčinou. Odpor Němců byl tak veliký, že ve stejném roce Badeniho vláda padla.¹²

Po roce 1900 zejména mezi mladými lidmi panovala již vyloženě protirakouská nálada, která vedla nejen k demonstracím, ale i k antimilitaristické činnosti. Ta byla rakouskými úřady

---

⁷ KOLEKTIV AUTORŮ, *Za samostatný stát*. Praha: Naše vojsko, 1968, s. 1.

⁸ ŠEDIVÝ, Ivan. *Za Československou republiku 1914-1918*. Zájmové náklady. Praha: SPN, 1991, s. 3.

⁹ KOLEKTIV AUTORŮ, *Za samostatný stát*. Praha: Naše vojsko, 1968, s.2.

¹⁰ KOLEKTIV AUTORŮ, *Vojenské dějiny Československa, díl II*. Praha: Naše vojsko, 1986, s. 464-468.

¹¹ Kazimír Felix Badeni, polský šlechtic a politik, v letech 1895-1897 předseda vlády Předlitavska.

¹² RICHTER, Karel. Formátování a nástup sudetoněmeckého separatismu, *Historie a vojenství: sociálně politické a historické otázky vojenství a armád*. Praha: Magnet-Press, XXXVII., č. 4., srpen.1988, s. 99.

sledována a došlo i na soudní proces, nicméně otázka postavení Čechů v rámci monarchie nabývala na stále větší vážnosti až do začátku první světové války.¹³

Na základě rakousko-uherského vyrovnání z roku 1867 v souvislosti s rozdělením říše na východní a západní, byla armáda v Rakousku-Uhersku rozdělena na pět částí takto: společná císařská a královská (c. a k.) armáda, která byla také společně financována i využívala všech odvedenců, zeměbrana císařsko-královská (c. k.) a královsko-uherská (k. u.) a domobrana c. k. a k. u.¹⁴ Všeobecná branná povinnost byla uzákoněna branným zákonem z 5. prosince 1868. Přestože byl zákon společný pro všechna území, v každé části platil jinak.¹⁵ Zeměbrany byly samostatnými složkami každé části říše, tak se i financovaly. Měly však společný cíl, kterým bylo doplnit a podpořit společnou armádu v případě potřeby.¹⁶ V době první světové války se dostaly do rovnocenného postavení vůči společné armádě.¹⁷ Do složky domobrany byli přerazováni muži po splnění branné povinnosti, která končila třicátým druhým rokem. Domobrana měla být funkční jen v případě války, a to opět pro posílení společné armády či doplnění zeměbrany.¹⁸ Pozemní vojsko se skládalo z šestnácti sborů ze šestnácti územních celků Rakousko-Uherska. Tato mužstva byla doplňována z 20% z českého území, a to do čtyř sborů. Pražský a litoměřický sbor přijímal muže z Čech, krakovský muže ze Slezska a severní Moravy a k vídeňskému sboru byli přiřazováni muži z jižní Moravy. Je-li zmíněno dvacet procent, neznamená to však výlučně Čechů. Jejich podíl činil zhruba 13%, zbytek muži ostatních národností, ovšem žijících v Českých zemích, především tedy Němci. Mezi nejstarší pěší pluky monarchie patřily právě ty teritoriálně české.¹⁹

Aby armáda dobře fungovala, vznikl pochopitelně požadavek, kromě navýšení počtu základních vojáků, i na vyšší kvalifikaci důstojníků. Ten měl být naplněn jednotným statutem, který jednoznačně stanovil pravidla pro povyšování velitelů v celé armádě, ovšem jeho dodržování už nelze brát za bernou minci. Vojenské školství té doby bylo poměrně omezené. Jednalo se o výuku ve vojenských akademiích pro výchovu poručíků, kadetních školách určených pro nejnižší hodnosti, několika nižších středních vojenských a jedné vyšší vojenské

---

¹³ KOLEKTIV AUTORŮ, *Vojenské dějiny Československa, díl II*. Praha: Naše vojsko, 1986, s. 468.

¹⁴ LEIN, Richard. *Plnění povinností, nebo velezrada?: čeští vojáci Rakousko-Uherska v první světové válce*. Historie (Academia). Praha: Academia, 2018, s. 58.

¹⁵ KOLEKTIV AUTORŮ, *Vojenské dějiny Československa, díl II*. Praha: Naše vojsko, 1986, s. 398.

¹⁶ LEIN, Richard. *Plnění povinností, nebo velezrada?: čeští vojáci Rakousko-Uherska v první světové válce*. Historie (Academia). Praha: Academia, 2018, s. 58.

¹⁷ KOLEKTIV AUTORŮ, *Vojenské dějiny Československa, díl II*. Praha: Naše vojsko, 1986, s. 398.

¹⁸ LEIN, Richard. *Plnění povinností, nebo velezrada?: čeští vojáci Rakousko-Uherska v první světové válce*. Historie (Academia). Praha: Academia, 2018, s. 60.

¹⁹ PICHLÍK, Karel. *Čeští vojáci proti válce (1914-1915)*. Praha: Naše vojsko, 1961, s. 7-8.

střední škole. V sedmdesátých letech 19. století nastal poměrně progresivní rozvoj doškolovacích středisek pro důstojníky různých typů vojenských jednotek. Rovněž probíhalo doškolování nižších velitelů pro případ válečného konfliktu.²⁰ Aby byl kádr nižších důstojníků udržen, nabízel se dobrovolníkům, kteří splňovali podmínku jednoletého výcviku, tedy mužům s vyšším vzděláním (středoškolským nebo vysokoškolským). Spolu s rozrůstáním se armády pochopitelně vznikala potřeba stále většího počtu velitelů.²¹ Školy byly zřizovány i přímo u útvarů, u pluků se jednalo o kadetní a u rot poddůstojnické školy. Mužstvo se také vzdělávalo, ale jednalo se především o přednášky prepisů, vojenského trestního práva nebo nauku o zbraních.²² Byl sjednocen výcvik od jednotlivce až po největší útvary a konala se pravidelná taktická cvičení velkého rozsahu. Dbalo se i na duchovní výchovu, jejímž výsledkem mělo být posilování oddanosti císařské službě a dobrým vojenským mravům.²³ V tomto ohledu vše fungovalo pod taktovkou katolické církve. Veškeré duchovní v armádě řídil apoštolský polní vikář. Polní kaplani pak byli přidělovány v rámci možností do všech jednotek, od pluků, posádek, nemocnic i do vojenských škol, kde se starali o duchovní potřeby a přednášeli o náboženství.²⁴

Odvody do armády byly však značně neoblíbenou záležitostí a bylo v nich poměrně dost výjimek, takže se stalo, že v některých oblastech většina občanů, kteří měli brannou povinnost, neprošla žádným vojenským výcvikem. Odpor k armádě vedl na Slovensku dokonce k masovému odchodu mladých mužů do zahraničí. Pro ně byl v roce 1912 vydán zákaz překročení hranic. Ve stejném roce vstoupil v platnost branný zákon, který jednak zkrátil výcvik odvedenců na dva roky a jednak předpokládal pravidelné navyšování vycvičeného mužstva (do r. 1918 na 250 000 osob).²⁵ Že vojenský život nebyl jednoduchý, dokládá fakt, že rakousko-uherská armáda evidovala v letech 1875-1909 nejvíce sebevražd ze všech armád a v již zmíněném roce 1912 toto smutné vítězství připadlo dokonce na české sbory. Dále bylo řešeno poměrně velké množství dezercí či neuposlechnutí rozkazu. Jestliže sebevražda či dezerce byly zoufalým činem jednotlivce, v období před první světovou válkou docházelo již

---

²⁰ KOLEKTIV AUTORŮ, *Vojenské dějiny Československa, díl II.* Praha: Naše vojsko, 1986, s. 416-417.

²¹ NEDOROST, Libor. *Češi v I. světové válce.* Praha: Libri, 2006, s. 87

²² PERNES, Jiří. *Pod císařským praporem: historie habsburské armády 1526-1918.* Militaria. Praha: Elka Press, 2003, s. 280.

²³ KOLEKTIV AUTORŮ, *Vojenské dějiny Československa, díl II.* Praha: Naše vojsko, 1986, s. 417.

²⁴ PERNES, Jiří. *Pod císařským praporem: historie habsburské armády 1526-1918.* Militaria. Praha: Elka Press, 2003, s. 284.

²⁵ LEIN, Richard. *Plnění povinností, nebo velezrada?: čeští vojáci Rakousko-Uherska v první světové válce.* Historie (Academia). Praha: Academia, 2018, s. 59.

k širším protestům nebo vzpourám.²⁶ To se týkalo v Čechách stejného roku při částečné mobilizaci, která byla vyhlášena v souvislosti s prvním válečným konfliktem na Balkáně. Nastupující záložníci se netajili odporem jak k válčení, tak k Rakousku a rozdmýchávali ve svých jednotkách antimilitaristické nálady. Největší nepokoje provázely přesuny jednotek z vnitrozemí na jižní hranice, vojáci zpívali protirakouské písně a odmítali nastoupit do připravených vlaků. Rakouské úřady samozřejmě na toto dění reagovaly zpřísněním pokynů, které upravovaly průběh odjezdů. Antimilitaristické podhoubí bujelo v Čechách zejména u levicově smýšlejících mladých lidí, kteří se politicky sdružovali (sociální demokraté, členové národně sociální strany). Při odvozech do armády pořádali setkání s branci, kde debatovali na protiválečná témata, snažili se proniknout se svými názory do tisku, nebo alespoň vydávali vlastní letáčky. Jejich práce však nebyla dostatečně účinná, protože vedení stran ji nepodporovalo. Zato byla v hledáčku úřadů, které ji nejen potlačily, ale i potrestaly.²⁷

Nezanedbatelným aspektem c. a k. armády byla jeho mnohonárodnostní skladba. Dvanáct národností a dvanáct jazyků. Aby jednotky, velitelé i vojáci mohli vůbec spolu komunikovat, armáda ustoupila národnostním požadavkům. Služební řeč byla sice němčina či maďarština, ale v případě, že se v některém pluku sešlo více jak 20% mužů stejné národnosti, stala se pak její řeč řečí plukovní.²⁸ To znamenalo, že v rámci pluku hovořili velitelé s mužstvem tou řečí, která převládala, nebo měla dané procento. Mohlo se ale také stát, že v pluku se nacházelo více čteněji zastoupených národností a pak velitel musel zvládnout i více řečí. Prostor pro toto zvládnutí byl vyměřen na tři roky od příchodu k jednotce a motivací byl i příslib povýšení. Pro celou armádu platila němčina jako velicí řeč a jednalo se o povely při výcviku a v boji. Služební řeč se používala při služebním styku, ať už písemném nebo ústním, mezi sídly velení.²⁹

Podíl českých mužů v předválečné společné c. a k. armádě činil již zmíněných 13% a do první světové války narukovalo více jak milion Čechů.³⁰ Podíl českých důstojníků se blížil 5%, Slováci neměli zastoupení žádné.³¹

---

²⁶ PICHLÍK, Karel. *Čeští vojáci proti válce (1914-1915)*. Praha: Naše vojsko, 1961, s. 9.

²⁷ Tamtéž, s. 11 – 13.

²⁸ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*. 2., dopl. vyd. Česká historie. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 65.

²⁹ PERNES, Jiří. *Pod císařským praporem: historie habsburské armády 1526-1918*. Militaria. Praha: Elka Press, 2003, s. 308.

³⁰ LEIN, Richard. *Plnění povinností, nebo velezrada?: čeští vojáci Rakousko-Uherska v první světové válce*. Historie (Academia). Praha: Academia, 2018, s. 19.

³¹ KOLEKTIV AUTORŮ, *Vojenské dějiny Československa, díl II*. Praha: Naše vojsko, 1986, s. 461.

Když byla Rakousko-Uherskem vyhlášena 31. července 1914 všeobecná mobilizace, Češi ji přijali poměrně letargicky. Rozhodně neprojevovali nadšení jako rakouští a maďarští nacionalisté, ale ani nereagovali vyloženě negativně, alespoň ne oficiálně. Zprávy z úředních míst, zejména z krajů, kde spolu žili Češi a Němci, přesto přinášely informace o rozdílném vnímání situace a o nedostatku zápalu u českých mužů. Úřady to považovaly za projev nepřátelství jak vůči státu, tak vůči armádě, přestože i u německých obyvatel brzy obdiv a vyburcování vyprchalo.³² Důvody války našim lidem nebyly úplně jasné, nechápali, proč mají bojovat proti Rusům a svoji národní hrdost vměstnali do národních písní, které zpívali při odjezdu na frontu a vystavování českých praporů.³³ S odstupem doby a možná z hlediska úředního to takto mohlo působit. Osobní výpověď Františka Skály³⁴ však odráží zoufalství té chvíle: „*Kolem nádraží se tísnily nepřehledné zástupy lidí. Všude zoufalství. Tu třesoucí se ruce starých rodičů žehnaly synovi, onde děti objímaly otcovy nohy a jinde odcházející muž tiskne jednou rukou ženu a druhou své nejmladší. Slzy kanuly proudem... Vlak se rozjíždí. Zvedá se živelná vlna lidského pláče, v níž zaniká i supot parostroje.*“³⁵

První boje, kterých se Češi i Slováci účastnili, byly krvavé, ztráty na frontách obrovské. Když se zprávy o těchto událostech dostaly do Čech, protirakouské nálady už se vyostřovaly nejen mezi rukujícími vojáky, ale i mezi civilním obyvatelstvem. Úřady reagovaly exemplárními tresty, došlo až na tresty nejvyšší. Na frontách docházelo k dobrovolnému přecházení vojáků do zajetí a v roce 1915 už se mezi nimi hovořilo o „naší věci“, tedy myšlenky boje proti Rakousku-Uhersku s cílem ustavení vlastního státu.³⁶

---

³² NEDOROST, Libor. *Češi v 1. světové válce*. Praha: Libri, 2006, s. 175.

³³ KOLEKTIV AUTORŮ, *Vojenské dějiny Československa, díl II*. Praha: Naše vojsko, 1986, s. 495.

³⁴ SKÁLA, František (25. 4. 1882 – 8. 1. 1957), úředník, později obchodník, kronikář, autor Válečného deníku 1914–1918 a přímý účastník 1. světové války.

³⁵ SKÁLA, František. *Válečný deník 1914–1918*, Kyšperk: A. Otava, 1937, s. 5, 6.

³⁶ KOLEKTIV AUTORŮ, *Vojenské dějiny Československa, díl II*. Praha: Naše vojsko, 1986, s. 496.

2. Výchova k brannosti v českých zemích

2.1 Příčiny vzniku Sokola a Junáka

Budeme-li hledat v čase před vznikem první republiky uskupení či spolek, který by mohl být alespoň částečně považován za organizaci, která se zabývala výchovou a výcvikem vedoucím k obraně národa, zcela určitě nepřehlédneme Sokol a skautské hnutí (skauting, junáctví). Jejich činnost nikdy nebyla považována za vojenskou či armádní, nicméně z jejich práce, zkušeností i ideových myšlenek vojáci v první světové válce i dále armáda v první republice čerpali. Sokolské cvičení provázelo vojáky v legiích, obraceli se k němu vždy, kdy to bylo jen trochu možné. Později se stalo základem předpisů pro výcviku vojáků. Významnými činiteli v čs. armádě se stávali často sokolové, právě pro jejich cvičební zkušenost, znalost vedení lidí, morálku a výrazné vlastenecké citění.

Při červnovém povstání Pražanů roku 1848 s rakouskou státní mocí si mladičský student Miroslav Tyrš³⁷ uvědomil, že nadšení skupiny lidí, ať je nadšení jakkoli veliké, nemá šanci na úspěch v takovém konfliktu bez patřičné tělesné přípravy a vedení. S trochou nadsázky lze v tomto momentě určit zrod Sokola, byť realisticky k tomu bylo ještě daleko.³⁸ Nakonec, nebyla to myšlenka nijak výjimečná, olympijské hry ve starověku či rytířské souboje ve středověku neměly za účel nic jiného, než trénovat a vychovat zdatné muže, kteří budou v případě potřeby sloužit cílům dané vládní moci.³⁹

K podobné myšlence dospěl v roce 1911 Antonín Benjamin Svojsík⁴⁰, který pozoroval způsob výchovy dětí a mládeže v zahraničí a následně se zasadil o vznik skautského hnutí v Čechách. Domníval se, že výchova mládeže v tomto duchu je významná pro stát a vlastenectví. V té době byl Sokol již dobře fungující organizací a představitelé začínajícího skautského hnutí v roce 1912 usilovali o začlenění junáctví do Sokola. Jeho vedení se tehdy rozdělilo na dvě skupiny. Pokrokovější část byla pro, konzervativnější proti. Trnem v oku byl zahraniční vzor pojetí činnosti skautů i pocit, že tento druh „zábavy“ je spíše pro bohatší děti či dorost. Dále představy, že děti v přírodě zdivočí, a navíc jsou vedeny v militaristickém duchu, vzdálenému vlastenecké výchově. Tyto názory pak prostřednictvím sokolského tisku

---

³⁷ TYRŠ, Miroslav, 17. 9. 1832 Děčín - 8. 8. 1884 Oetz, český kritik, historik umění, estetik a univerzitní pedagog, (podrobněji viz SAK, Robert. *Miroslav Tyrš: sokol, myslitel, výtvarný kritik*. Velké postavy českých dějin. Praha: Vyšehrad, 2012).

³⁸ DOLANSKÝ, Julius. *Sto deset let Sokola: 1862-1972; Přehledné dějiny napsal Julius Dolanský*. Praha: Olympia, 1973, s. 8.

³⁹ Tamtéž, s. 5.

⁴⁰ SVOJSÍK, Antonín Benjamin, 5. 9. 1876 Praha – 17. 9. 1938, český pedagog, (podrobněji viz ŠIMÁNEK, Josef. *A. B. Svojsík*, Praha: Orbis, 1946).

rezonovaly veřejností, a tak nejen, že junáci zůstali samostatnou organizací, ale ještě ve svém počátku museli překonávat řadu překážek. Toto názorové dědictví se přeneslo nejen do častů první republiky, ale i do období po druhé světové válce.⁴¹

2.2 Sokol

Potřeba tělovýchovy v době národního obrození se snoubila s vlastenectvím a nutností hájit česká práva. 60. léta 19. století po zavedení ústavního režimu této činnosti přála a 16. února 1862 se konala ustavující valná hromada Tělocvičné jednoty pražské neboli Sokola (oficiální název Sokol byl ustanoven v roce 1864). Původně mělo jít o organizaci sdružující cvičence německé i české národnosti, ale okolnosti donutily Čechy založit si vlastní spolek pod vedení Jindřicha Fügnera (starosta) a Miroslava Tyrše (náčelník).⁴² Sokol se nijak netajil tím, že jeho poslání není pouze v tělovýchovné rovině, ale i politické. Svoje politické směřování deklaroval i používanými hesly „Tužme se!“ a „Silou k svobodě!“ a politický podtext měl i sokolský kroj. Myšlenku přípravy národa na boj za svobodu nejen prezentoval, ale i prakticky uskutečňoval.⁴³

Souboj idejí tělocvičných a politických nakonec vedlo ke vzniku dvou křídel v Sokole – jedno hájilo zájmy především tělocvičné, druhé zájmy až radikálně politické, získávání masy lidí, která by sloužila jako „národní vojsko“ k prosazení politických záměrů. Starosta Fügner byl však v politické otázce opatrný a nabádal ke zdrženlivosti. Miroslav Tyrš postupně vytvořil cvičební plán, který působil jednoduše, ale vycházel z důkladných vědomostí o lidském těle. Jeho součástí byla i úpolová cvičení, která mohla představovat boj muže proti muži. Smyslem cvičení však mělo být především zvýšení fyzické zdatnosti a ruku v ruce s tím cvičenci prokazovali odvahu, vůli a samozřejmě i ukázněnost.⁴⁴ Je však také pravda, že více než polovina dospělých Sokolů nepatřila mezi aktivní cvičence, ale na životě Sokola se podíleli jiným způsobem, především účastí na akcích veřejného a kulturního života.⁴⁵

Myšlenky, sokolské ideje i praktická činnost Sokola byly vždy orientovány k vlastenectví a boji za svobodu. Byli to především sokolové, kteří se v době první světové války hlásili do československých legií v různých zemích a využívali svých znalostí a

---

⁴¹ PLAJNER, Rudolf. *Úsvit českého junáctví*. Praha: Junácké edice, 1992, s. 73.

⁴² DOLANSKÝ, Julius. *Sto deset let Sokola: 1862-1972; Přehledné dějiny napsal Julius Dolanský*. Praha: Olympia, 1973, s. 8-10.

⁴³ Tamtéž, s. 11-12.

⁴⁴ Tamtéž, s. 14.

⁴⁵ PETRÁSEK, Jaroslav. *150 let Sokola v Českém Brodě (1870-2020)*. Český Brod: Tělocvičná jednota Sokol Český Brod, 2020, s. 5.

dovedností ze sokolské výchovy. Byli rovněž organizátory zahraničního odboje proti Rakousku – Uhersku.⁴⁶ V prvních dnech po vzniku Československé republiky, kdy se ještě nestihly vrátit armádní útvary ze zahraničí, aktivní sokolové s ostatními dobrovolníky sdruženi do Národní stráže a dále pod vedením starosty Sokola dr. J. Scheinera, který byl ustanoven do čela Výboru národní obrany, zajišťovali bezpečnost a udržení hranic nové republiky, zajišťovali strážní služby a zjednávali pořádek všude tam, kde to bylo potřeba.⁴⁷

2.3 Skauting

Skauting je mezinárodní hnutí, jehož základní myšlenkou i cílem je výchova dětí a mladých lidí vedoucí k odpovědnosti vůči sobě, ostatním, přírodě. Klade důraz na osobnostní růst i víru. Někdy se považuje za životní styl, především ve smyslu soužití s přírodou. Činnost skautů lze považovat za historicky první náznak vojenského výcviku (neboť Sokol se od této myšlenky distancoval a apeloval především na vlastenectví), nebo možná přesněji za výchovu a výcvik s vojenským akcentem. Už zástupci c. k. armády požadovali, aby byla provedena reforma školství v oblasti tělesné výchovy se zahrnutím předvojenské výchovy. Německo a Rakousko Uhersko po válečných zkušenostech (byť ne svých) z počátku 20. století dokonce navrhovalo výuku tělesné výchovy ve vyšších ročnících zcela svěřit do rukou armády a jejím obsahem měla být mj. i střelba. Tělesná výchova nakonec zůstala v kompetencích škol, ale byla reformována rakousko-uherským ministerstvem kultu a vyučování i s ohledem na brannou schopnost žáků.⁴⁸ Nicméně tělesná výchova byla na okraji zájmu škol, které se pokládaly prvořadě za vzdělávací institut. Ovšem lidé, kteří začínali pracovat ve skautingu, byli v mnoha případech právě pedagogové, učitelé tělesné výchovy. Na rozdíl od zahraničí, kde se obvykle průkopníky stali příslušníci vojenské sféry, v českých zemích se role propagátorů skautingu ujali právě učitelé.

Především městské děti, které nebyly nuceny k pracím na polích či jiné pomoci rodičům při obživě, hledaly uplatnění svého volného času. Strávit jej v přírodě a ve skupině rovnocenných, ve které mohl vyniknout každý, bylo velkým lákadlem.⁴⁹ Formu a způsob skautingu přivezl do českých zemí pedagog Antonín Benjamin Svojsík, který v roce 1911 navštívil Anglii a sledoval prázdninový pobyt anglických skautů, se kterým se zcela ztotožnil.

---

⁴⁶ DOLANSKÝ, Julius. *Sto deset let Sokola: 1862-1972; Přehledné dějiny napsal Julius Dolanský*. Praha: Olympia, 1973, s. 59-60.

⁴⁷ *Vojenské dějiny Československa (1918-1939)*. [díl] 3. Praha: Naše vojsko, 1987, s. 24.

⁴⁸ PLAJNER, Rudolf. *Úsvit českého junáctví*. Praha: Junácké edice, 1992, s. 21-22.

⁴⁹ Tamtéž, s. 10-11.

Dnes je považován, spolu s dalšími, za zakladatele českého skautingu.⁵⁰ Při propagaci této činnosti však vznikl požadavek na počestění slova skauting. Po dlouhých úvahách byl přijat termín junák a junáctví.⁵¹ Svoje myšlenky, postřehy a vize Svojsík za přispění dalších vepsal do více než sedmisetstránkového díla s názvem *Základy junáctví*.⁵² V jedné z jejích kapitol se Svojsík věnuje srovnání junáctví a militarismu. Odmítá, že by činnost skautů mohla být považována za hru na vojáčky, ale současně připouští, že armádě vychovává budoucí adepty. Použité metody však považuje za vysoce odlišné od metod vojenského výcviku a klade důraz na individualitu a její rozvoj. Stěžejní a prioritní bylo vlastenectví, ze kterého, zcela přirozeně, bude mladý muž při ohrožení své země cítit potřebu ji bránit.⁵³ Když A. B. Svojsík vybíral heslo, ve hře byla tato slovní spojení: „Vlastní cestou“, „Napřed povinnost, potom zábava“, „Vlast především“, „Buď připraven“. Volba padla na poslední, které se dá považovat i za dostatečně silné heslo pro vojáka.⁵⁴

Co bylo možné už skutečně považovat za odborný výcvik a nikoli jen zušlechtování ducha i těla mladých lidí, byly tzv. odborky. Jednalo se o speciální zkoušky v různých oborech, kromě sportů a táboření i např. kamnářství, tlumočnictví či knihtiskařství. Cílem těchto zkoušek bylo, aby každý našel své uplatnění, své místo, ve kterém vyniká.⁵⁵

Než se stačilo junáctví v Čechách pevně etablovat, přišla první světová válka. Mnohé, zejména venkovské organizace zanikly a činnost byla silně omezena. Byla-li však možnost, junáci – jednotlivci, vždy podporovali myšlenku vzniku československého státu a byli účastni všech akcí, kde mohli svou vůli projevit. Na podzim roku 1918 Praha disponovala přibližně 300 junáky, kteří jsou připraveni k práci pro Národní výbor.⁵⁶ V prvních dnech byli skauti nepostradatelní především jako kurýři. Doručovali dopisové zprávy mezi Národním výborem a nově vznikajícími úřady. Tato Pošta českých skautů s vlastními známkami fungovala necelý měsíc, poštovní služby poté převzala do správy již zcela funkční čs. pošta.⁵⁷

---

⁵⁰ PLAJNER, Rudolf. *Úsvit českého junáctví*. Praha: Junácké edice, 1992, s. 21.

⁵¹ Tamtéž, s. 57.

⁵² SVOJSÍK, Antonín Benjamin. *Základy junáctví*, Praha, TISKEM DR ED. GRÉGRA A SYNA.1912

⁵³ Tamtéž, s. 36-37.

⁵⁴ ŠANTORA, Roman. *Skautské století: dobrodružný příběh 100 let českého skautingu*. Praha: Junák - TDC, 2012, s. 27.

⁵⁵ Tamtéž, s. 88.

⁵⁶ PLAJNER, Rudolf. *Úsvit českého junáctví*. Praha: Junácké edice, 1992, s. 248-249.

⁵⁷ ŠANTORA, Roman. *Skautské století: dobrodružný příběh 100 let českého skautingu*. Praha: Junák - TDC, 2012, s. 59.

3. Osobnosti v oblasti vojenské osvětové činnosti

3.1 Tomáš Garrigue Masaryk

3.1.1 T. G. Masaryk, vývoj do roku 1914

Tomáš Garrigue Masaryk, první prezident Československé republiky, filozof a pedagog byl člověkem, o kterém by se dalo říct, že se jednalo o rozeného vůdce. Byl to on, kdo předložil světu požadavek na vznik republiky, kdo řídil v době první světové války odboj v zahraničí, kdo se zasazoval o vznik čs. vojenských jednotek v zahraničí a kdo morálně držel vojáky jak za války, tak v nové armádě. Kde se ale v člověku tyto schopnosti berou? V případě T. G. M. je potřeba začít hledat už v mládí.

Jeho maminka byla Češka, ale z německé farnosti, tatínek Slovák a společensky patřili mezi chudinu. Dětství prožil na Hodonínsku, kde společně přebývali Češi, Slováci i Němci a jazyková různorodost nebyla pro Tomáše problém.⁵⁸ V domácím prostředí, pokud byl účasten otec, se hovořilo slovensky. Na veřejnosti i s maminkou mluvil česky. Brzy se naučil němčině. V tomto jazyce se jeho maminka modlila a používal se ve školách, které Tomáš navštěvoval.⁵⁹ Sám sebe považoval spíše za Slováka, ale taktéž i za Rakušana.⁶⁰

Studium ho zavedlo do Vídně, kde se aktivně účastnil spolkového života, Tento aktivní zájem o dění kolem sebe formoval mladého člověka a donutil Masaryka k přehodnocení některých postojů. Důkazem názorové proměny byla změna studia z filologie na filozofii a později, až po uzavření sňatku s Charlottou Garriguovou, především odchod od církve katolické a přihlášení se k evangelíkům. Náboženství bylo pro Masaryka důležité, hledal v něm odpovědi na své otázky, ale často nenacházel. Klasická náboženská ortodoxie ho znervózňovala. Tomuto tématu se věnoval ve své habilitační práci společně s problémem sebevražd. Práce neměla ambice odpovědět na všechny otázky, nicméně částečné řešení viděl Masaryk ve vzdělanosti národa a osvětě. Od prvních studijních prací často zpracovával myšlenky o soužití mezi různými národy. Přestože ještě velmi mladý, měl Masaryk jasné názory: dobro má vítězit nad zlem, rozum a spravedlnost nad mocí, vzdělání a mravnost nad neřestí.⁶¹

---

⁵⁸ OPAT, Jaroslav. *Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka: česká otázka včera a dnes*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2003, s. 15-16.

⁵⁹ SOUBIGOU, Alain. *Tomáš Garrigue Masaryk*. Praha: Paseka, 2004, s. 28.

⁶⁰ OPAT, Jaroslav. *Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka: česká otázka včera a dnes*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2003, s. 16.

⁶¹ Tamtéž, s. 28.

V roce 1882 se s rodinou přestěhoval z Vídně do Prahy a začal působit jako mimořádný profesor filozofie na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Jeho přijetí bylo vlídné.⁶² Masaryk se brzy začal aktivně projevovat i mimo univerzitu, a to jako redaktor vědeckého měsíčníku Athenaeum.⁶³ Jeho prostřednictvím chtěl zvířit klidné vody života na univerzitě, ale hodnoceno dnešními slovy tak trochu narazil.⁶⁴ Další tvrdý náraz ho čekal v okamžiku, kdy se na žádost vmísil do sporu o pravost Rukopisu královédvorského a zelenohorského. V Národních listech byl propírán, napadán a označován velmi vulgárně, v pracovní rovině mu byl zamítnut návrh na jmenování řádným profesorem, a navíc udělena důtka. Masaryk ale vzdoroval, útokům čelil a za nic a nikoho se neschovával, veden svou morálkou, vírou a pravdou.⁶⁵

Ve svém jednání projevil schopnosti vhodné pro práci politika a byl také osloven, aby se politiky aktivně účastnil. Se stejně smýšlejícími přáteli se zformoval do sdružení realistů, jejichž cílem bylo zastupovat inteligentní politiku ve prospěch českého národa.⁶⁶ Jeho politická angažovanost probíhala prostřednictvím vstupu do mladočeské strany. Když se později kvůli sporům o ideové politické vedení mezi mladočeskými radikály a realisty členství ve straně vzdal, založil⁶⁷ v roce 1900 vlastní stranu Českou stranu lidovou jejíž stěžejním programem, kromě dalších naléhavých témat, bylo získání české politické samostatnosti a všeobecného hlasovacího práva.⁶⁸ Do vysoké politiky se Masaryk vrací v roce 1906 kandidaturou do říšské rady, do které je v následujícím roce zvolen a v roce 1911 znovuzvolen.⁶⁹ Když 28. července 1914 vyhlásilo Rakousko-Uhersko válku Srbsku, zemi tak maličké, rozhodl se Masaryk vnitřně a sám za sebe k boji proti Rakousko-Uhersku a k boji za práva malých národů. Aktivizoval všechny svoje zahraniční kontakty včetně ruských a dostal první nabídky financování odbojové činnosti. Na sklonku roku 1914 odjel se svou dcerou do Švýcarska, kde byl ilegálními zdroji informován, aby se domů nevracel, protože hrozí jeho zatčení. Když se ukázalo, že varování byla oprávněná, Masaryk, byť nerad, vzhledem k rodině, která zůstala v Praze, začal veřejně pracovat a vystupovat proti monarchii v zahraničí s cílem osamostatnit český národ.⁷⁰

---

⁶²OPAT, Jaroslav. *Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka: česká otázka včera a dnes*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2003, s. 38-39.

⁶³ Vědeckopopularizační a kulturní časopis vycházející v letech 1883 – 1893.

⁶⁴OPAT, Jaroslav. *Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka: česká otázka včera a dnes*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2003, s. 40.

⁶⁵ Tamtéž, s. 44-46.

⁶⁶ Tamtéž, s. 50.

⁶⁷ Tamtéž, s. 60-62.

⁶⁸ Tamtéž, s. 157-160.

⁶⁹ Tamtéž, s. 220.

⁷⁰ Tamtéž, s. 260-263.

Masaryk je dodnes označován za humanistu a pacifistu. K pacifismu měl sklony, ale doslova jím nebyl. V opodstatněných případech uznával, že válka, zejména obranná a osvobozující, je nutná. Tento smysl v jeho očích naplňovaly husitské války.⁷¹ Když si vyhodnocoval, jaké jsou šance malých národů na vlastní samostatnost v případě, že by válku vyhrálo Rakousko-Uhersko, dospěl k poznání, že téměř nulové. Proto se od počátku postavil na druhou stranu a propagoval úsilí o vznik samostatného Československa. Dohodové státy si však nebyly jisté, jak velká je ochota Čechů a Slováků za tento cíl bojovat. Aby je Masaryk přesvědčil, začal intenzivně pracovat na možnostech zrodu českých legií v zahraničí.⁷²

3.1.2 T. G. Masaryk v letech 1915 – 1918

Při příležitosti pětistého výročí upálení Jana Husa vystoupil v roce 1915 v Curychu a Ženevě s projevem o smyslu smrti Jana Husa, husitských válek a dalších událostech provázajících české i evropské dějiny. Byť se jednalo o filozofické úvahy, Češi i celý svět pochopili výzvu k osamostatnění českého a slovenského národa. Oficiálně pak tato snaha byla uvedena v Prohlášení, které vydal 14. listopadu 1915 Český komitét zahraniční, založený Masarykem jako orgán zahraničního odboje.⁷³ Masaryk pak dál pracoval v zahraničním odboji, i když musel čelit i problémům soukromým, ať už se jednalo o smrt jeho syna Herberta či zatčení dcery Alice.⁷⁴ Až únorová revoluce v Rusku v roce 1917 ho přiměla odjet do Ruska a veškerou sílu věnovat vytvoření československé armády. Koncem roku byly vytvořeny základy legií s mužstvem čítajícím okolo čtyřiceti tisíc.⁷⁵ Jeho vztah k vojsku byl vřelý. Nebyl považován, a ani on sám sebe nepovažoval, za vůdce. Svoji roli viděl spíše ve své původní profesi, tedy učiteli. Často při promluvách k vojákům používal oslovení „hoši“ a také tak o „svých hoších“ = vojácích, hovořil. Měl je rád a ti mu lásku opláceli. Běžně používaným slovem pro označení Masaryka z jejich strany bylo „táta“. Masaryk si byl vědom, že jeho hoši odloučením od domova, v cizím prostředí, uprostřed války, trpí. Snažil se tedy jim stále a stále vysvětlovat morální základy jejich činění. Naslouchal jim a pokud to bylo možné, rád s nimi hovořil a snažil se zodpovědět všechny otázky. Pokud se odhodlal ke kritice vojenské organizace v zahraničí, pak to byla kritika mj. nedostatku „intimní“ organizace. V Masarykově

---

⁷¹SOUBIGOU, Alain. *Tomáš Garrigue Masaryk*. Praha: Paseka, 2004, s. 243.

⁷² *Masaryk a armáda: Ze zarytého odpůrce nejoblíbenějším velitelem* [online], [cit. 2025-03-11]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/regiony/masaryk-a-armada-ze-zarytého-odpurce-nejoblibenejsim-velitelem-316266>.

⁷³ OPAT, Jaroslav. *Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka: česká otázka včera a dnes*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2003, s. 264-266.

⁷⁴ Tamtéž, s. 269.

⁷⁵ Tamtéž, s. 276.

pojetí tedy organizace volného času, jakékoli činnosti, která by připomněla něco příjemného, zábavného, poučného.⁷⁶

Kromě práce vyjednávací, právní či administrativní, se Masaryk samozřejmě věnoval tomu, co mu bylo nejbližší. Psal a připravoval přednesy, ve kterých objasňoval příčiny války a apeloval na mladé muže, aby vstoupili do legií.⁷⁷ V zápise do pamětní knihy 1. čs. střeleckého pluku na Rusi ze dne 20. srpna 1917 napsal, že válka je sice velké zlo, ale ještě větším zlem je žít v porobení. V tom případě je válečná obrana nutná. Jako příklad uvedl války husitské. „*Válka Čechovi a Slovákovi není účelem, jen prostředkem, zabezpečujícím naši národní samostatnost.*“⁷⁸ 28. října (10. listopadu) 1917 otiskl Čechoslovák Masarykův projev k dobrovolníkům a zajatcům 21. října 1917 v Kyjevě, ve kterém mj. řekl: „*Naše armáda, naši vojáci tedy musejí mít vedle politických cílů hlavně jeden cíl – vojenské vzdělání. My musíme mít dobře vyzbrojené vojsko, aby dovedlo čeliti vojensky dovednému nepříteli a tu historie této války nás poučuje, že se nemusíme báti Němce-Prušáka, jestliže je opravdová vůle a odhodlání k boji proti němu.*“⁷⁹ Považoval za morální se bránit, a naopak za nemorální se nebránit. Obranu nepovažoval za militarismus. Při výzvě, aby všichni vstoupili do armády, uvedl sebe jako výjimku, která do armády nevstoupí. Vysvětlil také proč – on a několik dalších do armády nevstoupí, protože jejich civilní práce v kancelářích je nepostradatelná.⁸⁰ Snad i takové prosté vysvětlení společně s přihlédnutím k jeho věku, jevílo vzdělaného a noblesního Masaryka v jeho lidské podobě, které všichni rozuměli a byla jim sympatická.

Morální rozměr, který nabídl k touze po samostatnosti neměl význam pouze v legiích, ale byl přenesen i do fungování nové čs. armády.⁸¹ Československá armáda v zahraničí byla s trochou nadsázky řečeno v plenkách, ale Masaryk od počátku kladl důraz na vzdělanost v armádě. Mohlo by se zdát, že tento faktor v danou chvíli není podstatný. Ne ovšem pro Masaryka. Přál si vybudovat armádu demokratickou. Přestože uznával hodnoty kázně a disciplíny, nebránil mu v myšlenkách a představách důstojníka – učitele: „*Demokratická armáda bude armádou myslících vojáků, myslících důstojníků.*“⁸² Touha po vzdělání a jeho vliv

---

⁷⁶ MASARYK, Tomáš Garrigue a PAPOUŠEK, Jaroslav. *Masaryk a revoluční armáda: Masarykovy projevy k legiím a o legiích v zahraniční revoluci*. Cesta. Praha: Čin, 1922, s. 16-18.

⁷⁷ OPAT, Jaroslav. *Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka: česká otázka včera a dnes*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2003, s. 276.

⁷⁸ *Pamětní kniha 1. střeleckého pluku Jana Husi*. Praha: Nakladatelství Památníku odboje, 1920, s. 5.

⁷⁹ *Čechoslovák*. III., 1917, č. 116, 28. 10. (10.11.) 1917, s. 1.

⁸⁰ MASARYK, Tomáš Garrigue a PAPOUŠEK, Jaroslav. *Masaryk a revoluční armáda: Masarykovy projevy k legiím a o legiích v zahraniční revoluci*. Cesta. Praha: Čin, 1922, s. 135-136.

⁸¹ MALYPETR, Jan; SOUKUP, František a KAPRAS, Jan (ed.). *Armáda a národ*. V Praze: Národní rada československá v nakladatelství L. Mazáč, 1938, s. 26.

⁸² SOUBIGOU, Alain. *Tomáš Garrigue Masaryk*. Praha: Paseka, 2004, s. 244.

na kvalitu života jakéhokoli člověka, bylo téma, které ho provázelo ve všech jeho životních i profesních etapách. Spolu se schopností vyjadřovací, kterou oplýval, se stal skutečným buditelem, mravní hodnotou a mimořádnou osobností.

Když jako prezident republiky 14. prosince 1935 vydal poslední armádní rozkaz, ve kterém oznamoval svoji abdikaci a vzdával hold československé armádě, nezapomněl připomenout, že armáda nemá jen funkci obrany státu, ale že zároveň představuje školu života.⁸³

3.2 Josef Svatopluk Machar, generální inspektor branné moci 1919 - 1924

Vliv a působení J. S. Machara v československé armádě v oblasti osvětové a mravní výchovy zanechalo zásadní stopu. V pozici generálního inspektora branné moci setrval pět let (1919–1924). Po Masarykovi ho lze považovat za druhou nejvýraznější osobnost, která se armádní osvětě věnovala.

Těžko najít pro Machara jednoslovné označení, které by ho charakterizovalo. Jako člověk byl rozporuplný, a to se projevovalo v jeho chování, v díle i v práci. Nelze ani přesně konstatovat, v jakém typu rodiny se narodil. Jeho rodiče ve své době prošli proměnou z maloměstské buržoazie do třídy proletariátu. V tomto společenském sestupu je možné hledat příčiny jeho individualistického vymezování. Sám Machar se nikdy k žádné vrstvě nehlásil, ale tak nějak obecně bojoval proti všemu a se vším, co ho mohlo omezovat či v jeho očích poškozovat. Narodil se 29. února 1864 v Kolíně a pravděpodobně své dětství nepovažoval za šťastné. Uvědomoval si existenční boj svých rodičů, a přestože mu bylo umožněno studovat, cítil se ukřivděný a poškozovaný.⁸⁴ Od dětství prahнул po pravdě a ve svých vzpomínkách přiznává, že ...*“člověk, jenž mi jen jedinkrát něco nalhal, měl u mne ztraceno vše...”*⁸⁵ Kriticky si uvědomoval, že lidem, ke kterým dříve vzhlížel, dokázal při sebemenším konfliktu ublížit s pocitem uspokojení.⁸⁶

Ne nepodstatný vliv na vnímání světa měla jeho nejdříve jednoruční vojenská služba dobrovolníka a dále jeho důstojnické působení v rakouské armádě. I tady lze nalézt ostrou rozporuplnost. Na jedné straně obdiv k rakouským generálům a v podstatě i rakouskému výcvikovému drilu, který později kritizuje a teorii o „nedrilování“ staví jako základní kámen

---

⁸³ MEDEK, Rudolf. *Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*. Praha: Svaz československého důstojnictva, 1938, s. 7.

⁸⁴ SOLDAN, Fedor. *J.S. Machar [studie s ukázkami z díla]*. Praha: Melantrich, 1974, s. 30.

⁸⁵ MACHAR, Josef Svatopluk. *Konfese literáta*. Vyd. 5. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 51.

⁸⁶ Tamtéž, s. 51.

ve výchově českého vojáka.⁸⁷ Z důstojnické školy si odnesl ve shodě s ostatními bývalými vojáky názor, že vojna, navzdory všem uniformám, pochodům a povelům udělá z vojáka „...*důkladného lenocha a vojenská lenost jde ruku v ruce se zbujnělostí*“.⁸⁸ Od dob studia měl problémy s autoritami, ale ve vojenském životě naopak autority uctíval. Po ukončení služby žil ve Vídni, kterou však nikdy nepovažoval za svůj domov a kde byl také v roce 1916 vězněn pro svou protipolitickou činnost. Do Prahy se vrátil na jaře 1918. Na přání T. G. Masaryka se ujal nabízené funkce a za pět let svého působení přišel o popularitu jako básník a spisovatel i jako voják.⁸⁹

Nástup Machara byl přijat armádou i civilní veřejností celkem pozitivně. Mělo se za to, že básník je schopen dobře vykonávat svoji funkci nejen díky zálibě ve vojenství, ale i s přihlédnutím k jeho minulosti. Bylo obecně známo, že Machar byl pro své básně vězněn rakouskými úřady, byl jedním z členů Maffie i Revolučního národního shromáždění.⁹⁰ Jeho vize mravní a výchovné činnosti v armádě byly revoluční. Osvětové působení považoval za „odrakouštění se“.⁹¹ Kritizoval způsob výcviku vojáků. Ten nepovažoval ani za výcvik, nýbrž za drilování, kde ke slovu přicházela nejen ostrá slova, ale i fyzické tresty. Voják měl být poslušný a bez vlastního názoru. Podobně smýšlel i o důstojnících, kteří odváděli práci tak, aby se co nejrychleji mohli vrátit ke svým zálibám a volnému času, bez trochy empatie k mužům, které měli vychovávat. Podle Machara toto všechno vedlo k tomu, že muži na obou stranách propadali duševnímu zaostávání a nacházeli zalíbení v neušlechtilých zábavách, ať už šlo o ženy, alkohol nebo hazard. Co ho trápilo, zřejmě jako básníka a spisovatele snad nejvíce, že záliba v knihách byla mezi vojáky nejen mizivá, ale navíc ti, kteří o četbu zájem projeví, byli terčem posměchu. O čtenářské úrovni důstojníků rovněž neměl valné mínění.⁹² Snad v důsledku těchto zkušeností měl velmi přesnou představu, jak postupovat při výchově vojáka v nové armádě.

Ve svých plánech kladl důraz na individuální výchovu, protože vojsko se skládá z mužů z různých společenských vrstev. Důstojníka viděl jako učitele a vůdce, ale vztah nazýval bratrský. Tyto a další vize se staly součástí vojenských předpisů, o kterých již bylo

---

⁸⁷ SOLDAN, Fedor. *J.S. Machar [studie s ukázkami z díla]*. Praha: Melantrich, 1974, s. 31-32.

⁸⁸ MACHAR, Josef Svatopluk. *Konfese literáta*. Vyd. 5. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 318.

⁸⁹ SOLDAN, Fedor. *J.S. Machar [studie s ukázkami z díla]*. Praha: Melantrich, 1974, s. 33-35.

⁹⁰ SMETANOVÁ, Jindřiška. *TGM: „Proč se neřekne pravda?“ ze vzpomínek dr. Antonína Schenka*. V Praze: Primus, 1996, s. 80.

⁹¹ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 135.

⁹² MACHAR, Josef Svatopluk. *Pět roků v kasárnách: vzpomínky a dokumenty: 1925-1926*. Praha: Aventinum, 1927, s. 116-117.

poznámeno výše. Machar se však neomezil jen na armádu. Pro studenty plánoval kromě hodin vojenského cvičení a pochodů i výuku střelby, studentkám kurzy ošetřovatelství. Jeho zapálení pro věc bylo ohromné.⁹³ Bylo nepochopitelné, proč člověk, který takto tíhne a rozumí vojákům, zrušil jejich volební právo. Armáda měla fungovat jako nepolitický orgán, mohlo se tedy jednat o způsob, jak politiku mezi vojáky nezavádět, ale jako jisté vysvětlení se nabízí varianta, že mladí muži, kteří nastupovali do prezenční služby, byli laděni antimilitaristicky a jejich případné volební hlasy by byly namířeny jiným směrem, než bylo žádoucí. Možná naštěstí, všechny své plány uskutečnit nedokázal. Další působení už přinášelo spíš zklamání. Jeho předpisy byly sice obsáhlé, ale nenašly své příznivce. Smělé projevy vojákům o zakládání kroužků v době, kdy zápasili s nedostatkem výzbroje, působily směšně. Prezident se vůči jeho práci ohradil ve smyslu „mnoho papíru, málo aktivity“. Ani veřejnost v něm nenacházela charismatického důstojníka, byť nosil ostré kníry a vlastnil oči s pronikavým pohledem. Měl ale také křivé nohy a neuměl jezdit na koni, což veřejnost s gusem propírala. Zapletl se i do aféry, kdy si nechal dovézt mouku vojenským autem (byť si ho pronajal) v době, kdy mouka byla na přidělové lístky. Stal se samozřejmě terčem vtipů a kritiky, nešetřil ho ani tisk, který ochotně otiskl cokoli, včetně nepravd, ale on sám to nevnímal.⁹⁴ Jeho vynucený odchod nastal v roce 1924 a jen dál posílil Macharovo negativistické vidění světa. Nikdo ho neobhajoval, nikdo se ho nezastal. Jeho ukřivděnost byla posílena skutečností, že se nedozvěděl důvod ukončení svého působení. Důvěrný rozhovor na toto téma měl provést člověk blízký prezidentovi, ale neudělal to. A tak se stalo, že Machar jednoho dne našel na svém stole výpověď, aniž by se mu dostalo jakékoli informace předem. Sám Masaryk se o této věci dozvěděl o mnoho let později, a i když se snažil svému příteli vše vysvětlit, už nenalezl pochopení.⁹⁵

Ve svém dalším životě zůstal Machar zatrpklý, což se projevilo i v jeho pozdějších dílech. Konvertoval k radikální pravici, původně jeho přátelský vztah s prezidentem se přeměnil ne na nepřátelský, ale na těžce nenávislný a poslední politické aktivity spojil s politikou „proti Hradu“. Co mu však nelze upřít, je fakt, že v armádě nastartoval osvětovou výchovu velmi razantně a ani jeho odchod už v tomto směru rozjetý vlak nezastavil.

---

⁹³ MACHAR, Josef Svatopluk. *Pět roků v kasárnách: vzpomínky a dokumenty: 1925-1926*. Praha: Aventinum, 1927, s. 120-121.

⁹⁴ BOBÍKOVÁ Lenka. *Josef Svatopluk Machar: Geniální básník, špatný ministr* [online], [cit. 2024-09-16]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/historie-josef-svatopluk-machar-genialni-basnik-spatny-ministr>

⁹⁵ SMETANOVÁ, Jindřiška. *TGM: „Proč se neřekne pravda?“ ze vzpomínek dr. Antonína Schenka*. V Praze: Primus, 1996, s. 86.

3.3 Jindřich Vaníček

Další osobností, která zanechala stopu v první fázi osvětové a výchovné činnosti nové armády, je bezesporu JUDr. Jindřich Vaníček.⁹⁶ Člověk nadmíru fyzicky zdatný, morálně bezmezně oddaný ideálům Tyršovým a národním. Svůj život spojil se Sokolem od dob studia na gymnáziu až do smrti. Chybělo jen málo a byl by práci pro Sokol obětoval i studium, což se však naštěstí nestalo. Nakonec, právnické znalosti se mu v Sokole nemálo hodily. Jeho stoupání po funkcionářských sokolských postech bylo poměrně strmé, nikoli však neoprávněné. Díky svým schopnostem a nesmírnému nadšení byl v roce 1892 zvolen náčelníkem České obce sokolské.⁹⁷ Spolu s J. E. Scheinerem (starosta) vytvořili dvojici, která pro Sokol pracovala téměř čtyřicet let a obdivuhodně se doplňovala. Vaníček, člověk méně mluvný, zato přímý a pevně trvajícím na zásadách a pravidlech, dokázal nadchnout. Sokolové mu rozuměli, šli za ním a milovali ho. Kromě dalšího řídil šest sletů.⁹⁸ Velkou část svého úsilí věnoval v náčelnické funkci výchově a vzdělávání cvičitelstva. Pořádal kurzy, kterých se účastnili i budoucí náčelníci či cvičitelé ze slovanských zemí. Za vrchol této činnosti považoval otevření stálé cvičitelské školy ČOS v Tyršově domě, která nabízela nejen prostory pro cvičení, ať už vnitřní či venkovní, ale také ubytovací s dalším zázemím.⁹⁹ Při slavnostním zahájení, mj. řekl: „*Vděčím vroucně osudu, že popřál mi na sklonku života dočkat se splnění dlouholeté horoucí tužby nás všech – dočkat se pevně organizované stálé školy cvičitelské. Sokolstvo správně vystihlo, že jedinou bezpečnou zárukou dalšího zdárného vývoje jeho jest vzdělané cvičitelstvo.*“¹⁰⁰ Je to další osobnost, která byla přesvědčena, že posun v úsilí lidského života je založen na vzdělání.

S odkazem na Miroslava Tyrše, který vnímal sokolstvo jako národní vojsko a svým vlastním přesvědčením o pravdivosti této myšlenky, se v převratové době zapojil do plnění obtížných úkolů spojených s organizací a výcvikem armády. Ještě v převratovém roce byl na žádost ministra obrany Klofáče jmenován přednostou odboru pro tělesnou výchovu MNO s prioritním cílem nastartovat výcvik vojáků a zvýšit jejich fyzickou zdatnost.¹⁰¹ Klofáč dobře vycítil, že Vaníčková osobnost může armádě přinést potřebnou autoritu. Vaníček nelpěl jen na fyzické kondici, ale také na statečnosti, loajálnosti a především kázni. To vše armáda

---

⁹⁶ JUDr. Jindřich Vaníček nar. 1. 1. 1862 v Praze, zemřel 2. 6. 1934 v Praze.

⁹⁷ *Jindřich Vaníček* [online], [cit. 2024-12-10]. Dostupné z: https://prazskypantheon.cz/index.php?title=Jindřich_Vaníček.

⁹⁸ *Národní listy*, roč. LXXX., č. 12, 14. 1. 1940, s. 12.

⁹⁹ KREJČÍ, Antonín. *Dr. Jindra Vaníček*, Brno: Moravský legionář, 1934, s. 17.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 18.

¹⁰¹ *Šestka uctila památný den sokolstva výstavou i připomenutím Jindřicha Vaníčka* [online], [cit. 2024-12-10]. Dostupné z: https://www.praha6.cz/kontakty/promedia/tiskovazprava_260_1008.html.

potřebovala. Zpočátku se zaměřil na výcvik a tělesnou výchovu. Později byl odbor pro tělesnou výchovu zrušen a nahrazen výchovným odborem, rovněž stál v jeho čele. Věnoval se i mravní a osvětové práci, vojenskému školství a v neposlední řadě i tvorbě vojenského názvosloví.¹⁰²

Svoji činnost v armádě ukončil v prosinci 1927 po zrušení výchovného odboru.¹⁰³

---

¹⁰² KREJČÍ, Antonín. *Dr. Jindra Vaníček*, Brno: Moravský legionář, 1934, s. 77-78.

¹⁰³ Tamtéž, s. 85.

4. Předhistorie - český voják, osvětová a výchovná činnost v letech 1914 - 1918

4.1 Česká družina, legie v Rusku

Jednu z prvních českých vojenských skupin v zahraničí tvořila Česká družina na Rusi. Základy jejího vytvoření souvisely s početnou skupinou českého obyvatelstva, která se usadila zejména v oblasti volyňské. Tito lidé se věnovali především zemědělství a jejich počet se odhadoval k 70 tisícům. Dalších zhruba 35 tisíc obyvatel se usadilo v blízkosti velkých měst, např. Moskvy, Petrohradu, Kyjeva apod. V tomto případě se jednalo už spíše o odborníky, tedy dělníky specialisty, inženýry, obchodníky, profesory či učitele tělocviku, kteří na výzvu Sokola přijeli vyučovat a předávat sokolské ideály.¹⁰⁴

Před válkou tito lidé nebyli nijak organizováni a nebylo to ani třeba. Někteří byli úspěšní a hospodařili s velkým majetkem a získali i vliv v rámci svého působení. Tato skupina starousedlíků, kteří přijali ruské poddanství a často i náboženství, tedy pravoslaví, se ztotožnila s carskými názory a přijala za svou myšlenku, že všechny národy slovanské jsou spojeny a chráněny ruským carem. V tomto ohledu se osvětová činnost zabírala šířením ruského jazyka a snahou o přijetí pravoslaví.

Názor druhé skupiny českých usedlíků na Rusi se opíral o myšlenky svobodných slovanských národů a nebyl nakloněn vymanění z područí rakousko-uherského za područí carské. Na začátku války, kdy už se uvažovalo o vzniku nového československého státu, byla potřeba spojení, organizace a hájení zájmů Čechů na Rusi ohromná.¹⁰⁵ Postavení těchto lidí bylo v té době velmi nepříznivé. Byli to poddaní nepřátelského státu, a přestože české spolky se velmi snažily o změnu vnímání Čechů mezi ruským obyvatelstvem, ne vždy se dařilo. Na důkaz toho, že Češi v Rusku nejsou nepřátelé, vznikla v srpnu 1914 v Kyjevě první česká dobrovolnická vojenská jednotka, tzv. Česká družina (družina = z ruštiny označení pro domobranecký prapor). Do družiny vstupovali dobrovolníci a později čeští zajatci. Příslušníci této jednotky na Rusi bojovali v rámci ruské armády proti Rakousku-Uhersku.¹⁰⁶ Družina prošla základním výcvikem a po jeho ukončení se uskutečnila 28. září 1914 slavnostní přísaha a převzetí praporu v Kyjevě. Prapor, vyšitý českými ženami žijícími v Moskvě, z jedné strany odkazoval k Rusku, z druhé strany nesl české znaky: na červenobílém podkladu byla

---

¹⁰⁴ PRÁŠEK, Vojtěch. *Česká družina*. Praha: Československý legionář, 1934, s. 11.

¹⁰⁵ MAŠÍN, Emil. *Česká družina, příspěvek k dějinám národního osvobození*. Praha: Československý vědecký ústav vojenský, 1922, s. 7-8.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 24.

znázorněna svatováclavská koruna lemovaná lipovým listím ve zlaté barvě. Zřejmě z nedostatku času nebyl prapor na této straně zcela dokončen. Později došlo k doplnění třech zemských symbolů – Čech, Moravy a Slezska a znakem Slovenska, které vyjadřovaly víru a odhodlání Družiny jít za svým cílem, tedy bojovat za samostatnou republiku československou.¹⁰⁷ Její počáteční zařazení však bylo stanoveno jako výzvědná služba u III. ruské armády operující v Haliči.¹⁰⁸

V době, kdy družina ještě pobývala v Kyjevě, tedy mezi srpnem a listopadem 1914, se velmi rychle, snad podle přísloví „Co Čech, to muzikant“, zformoval pěvecký a hudební sbor. Výsledkem byl vlastní orchestr. Více možností osvětové činnosti, až na pár vlasteneckých přednášek, nebylo. Když byly později roty družiny přemístěny každá k jinému útvaru, snažily se svůj volný čas využít tak, aby co nejvíce povzbuzovala náladu mužstva a zaháněly chmury. Češi nebyli jen muzikanti, ale také komedianti. Dokázali organizovat večírky a bavit osazenstvo tak, že si je oblíbili i ruští důstojníci. Kromě toho vydávali různé časopisy či deníky (ovšem většina se nepodařila dochovat) a kde to bylo možné, hodně se dbalo na sportovní vyžití. Pokud útvar zůstával někde déle, hledalo se cvičební náradí k využití, stejně tak se cvičila prostná. Prostor měly rovněž rukodělné práce a přednášky, jedna z rot předváděla i loutkové divadlo, přičemž loutky byly vyrobeny z brambor. Mezi výroční slavnosti patřil svátek dne 28. září, tedy k výročí úmrtí svatého Václava a důležité bylo i datum 6. července, které se vztahovalo k výročí upálení mistra Jana Husa.¹⁰⁹ O svatováclavské oslavě v České družině obsáhle informuje list Čechoslovák. Ten začíná vycházet 4. (17.) června 1915 v Petrohradě pod vedením redaktora Bohdana Pavlu, který tento list prezentuje jako „jediný svobodný česko-slovenský list v Evropě“.¹¹⁰ V čísle 20 z 23. října (5. listopadu) 1915 s názvem Svátek „České družiny“ na sv. Václava 28. září 1915 zveřejňuje původní dopis svého dopisovatele o této slavnosti. „...Horečně konaly se přípravy a v předvečer svátku zdobily panský dům a ohradu parku temně-zelené chojné věnce a červeno bílé draperie, skromně, však vkusně sestavené dle návrhu družiníka – umělce br. Bibla... Slavnost 28. září byla konaná s tímto pořadem. O jedné hodině odpoledne polní mše, pak oběd, prostná cvičení, cvičení s ručnicemi skupinová cvičení, prostná, hromadná skupina, hry, přetahování provazu, běh na rychlost na 100 metrů, běh na vytrvalost na verstu v úplné výzbroji a zábavná část...“ Zábavu představoval cirkusový průvod, do

¹⁰⁷ PRÁŠEK, Vojtěch. *Česká družina*. Praha: Československý legionář, 1934, s. 25-26.

¹⁰⁸ *Deset let praporu pěšího pluku č. 1 "Mistra Jana Husi": 1914-1924: pod protektorátem presidenta republiky T.G. Masaryka ve dnech 7., 8. a 9. června 1924 v Č. Budějovicích*. Č. Budějovice: Pěší pluk č. 1 Mistra Jana Husi, 1924, s. 15.

¹⁰⁹ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 7-9.

¹¹⁰ *Čechoslovák*. I., 1915, č. 1, 4. (17.) 6. 1915.

kterého byla zapojená i přetvořená vojenská sanitka s osazenstvem, tedy orchestrem a zvířecí průvod. K pobavení byl pohled na tento výjev sám o sobě a další radost přineslo jeho vystoupení až do pozdních večerních hodin.¹¹¹ Ovšem celkem tato činnost nebyla nijak organizována, prakticky záleželo na velitelích a jejich souhlasu s trávením volného času svých podřízených.¹¹²

Česká družina se v průběhu roku 1915 rozšířila o druhý prapor a začátkem roku 1916 změnila název na 1. československý střelecký pluk Jana Husi. Družina byla považována u ruských důstojníků za podřadnou vojenskou jednotku, a tak už jenom přejmenování v pluk mělo velký význam.¹¹³ Tento a další pluky nesly čestná historická jména z husitské historie. Nebyla to náhoda. Odkaz k husitským tradicím se v těch chvílích stával reálnou skutečností.¹¹⁴ V dubnu 1916 vznikl 2. československý střelecký pluk Jiřího z Poděbrad, a tím došlo k vytvoření první československé střelecké brigády.¹¹⁵ Velitelství brigády sídlilo v té době v malé ukrajinské vesnici Orvanice. Když do této vesnice přišly dvě pochodové roty z náhradního praporu čs. střelecké brigády, byl vytvořen prostor pro vznik nejprve III. praporu 1. pluku, později 3. střeleckého pluku s pojmenováním Jana Žižky z Trocnova. Muži tohoto útvaru byli ubytováni v domovech místních lidí. Přestože byli zaneprázdněni výcvikem, našli si čas v době volna k pomoci místním, úpravám cest i obydlí. Rychle si získali přízeň svých ubytovatelů. Stejně jako u jiných jednotek, vojáci ve volném čase cvičili, ze získaných knih od zajatců zakládali knihovny a v jedné prázdné stodole vytvořili divadelní scénu. Vznikla i praporní prodejna, aby vojáci nemuseli chodit do vzdálené plukovní prodejny. Zajímavé na této skutečnosti bylo, že velitel praporu nedostal ani povolení (ale také ne zákaz), ani peníze na zřízení prodejny. Pomohl si tedy vydáním akcií po 20 rublech. Z prvních šesti akcií, které zakoupili praporní důstojníci byla zřízena malá prodejna, které se dařilo a postupně se rozšiřovala.¹¹⁶

Čs. brigáda, byť byla rozmístěna po velkém území ruské fronty, pokračovala v osvětové činnosti podobně jako družina. Možná jako „osvěžení“ se mohl jevit příchod nových mužů, zejména zajatců, kteří osvětově pracovali už v zajateckých táborech a přinášeli nové podněty. Život zajatců v táborech byl různý a každý ho jinak snášel. Někteří měli štěstí a byli vybráni k práci, která jim přinášela, na rozdíl od tábora, dobrou stravu. Jiní přeřazením na pracoviště

---

¹¹¹ *Čechoslávák*. I., 1915, č. 20, 23. 10. (5. 11.) 1915.

¹¹² *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 12.

¹¹³ *Kronika 2. československého pěšího pluku Jiřího z Poděbrad 1916-1920*. Nákladem pluku, 1926, s. 7.

¹¹⁴ SOUBIGOU, Alain. *Tomáš Garrigue Masaryk*. Praha: Paseka, 2004, s. 244.

¹¹⁵ *Kronika 2. československého pěšího pluku Jiřího z Poděbrad 1916-1920*. Nákladem pluku, 1926, s. 7-10.

¹¹⁶ *Kronika 3. střeleckého pluku Jana Žižky z Trocnova 1916-1920*. Nákladem pluku, 1927, s. 13-16.

stoupili z deště pod okap. Práce byla těžká a výživa špatná. Faktem je, že v ruských vesnicích chyběli muži, a tak zajatci byli často využíváni v zemědělství a že mnohdy pracovali bez vojenského dohledu.¹¹⁷ Ti, co zůstali v táborech sváděli každodenní boj s časem, který ubíhal velmi pomalu. Část mužů, která se snažila nepodlehout frustraci a depresím, si krátila čas, jak jen to šlo. Praním prádla, vybíráním vši, vyprávěním vzpomínek, pohádek, příběhů z přečtených knih. Hráli různé hry, kreslili, zpívali, snažili se vzdělávat, vydávat časopisy. Vznikaly zajatecké divadelní spolky, pro které si aktivní zajatci vymýšleli vlastní hry. Samozřejmě se i sportovalo, pokud byl k dispozici míč, byť hadrový, hrával se fotbal, pokud se našel materiál k sestavení náradí, přišlo ke slovu sokolské cvičení. Nutno však dodat, že tyto činnosti se týkaly jen menší části zajatců. Večer obraceli muži svou pozornost k provozování spiritismu, obvykle vyvolávali velikány české historie žádali o rady, např. zda vstoupit dobrovolných jednotek.¹¹⁸

Kronikář 2. pluku vzpomíná na dobu příchodu nových dobrovolníků jako na dobu, kdy na rotách začal nový život pěstováním osvěty i organizováním jiných akcí. Kromě řecko-římských zápasů byl oblíbeným programem jak při nácviu, tak při předvedení, divadelní představení. Nebylo-li divadlo pod střechou, hrálo se na louce v zapůjčených stanech. A protože chyběly divadelní předlohy, vojáci si psali hry své vlastní.¹¹⁹ Tato vzpomínka koresponduje s poznatky získanými o kulturní činnosti jak v Družině, tak v zajateckých táborech. Zřejmě však platilo, že více hlav, více ví, a tedy má i více nápadů, které v novém prostředí působily neotřele a čerstvě.

Rozšiřování čs. armády však nebylo jednoduché. Ruští vojenští ministři neměli příliš pochopení pro československé ozbrojené hnutí, a to ani ti carští, ani ti následní, porevoluční. Družiníci nebo civilní občané pracující pro čs. spolky na Rusi navštěvovali zajatecké tábory jako osvětoví vyslanci (emisáři) a snažili se zajatcům objasnit, že již funguje proti rakousko-uherský odboj, jaké má cíle a že je možné se do něj prostřednictvím Družiny zapojit. Informační i agitační část osvětové činnosti byla doplňována letáky či plakáty, informacemi v tisku. Z počátku ale agitace či náborů nebyly v zajateckých táborech povolené, a tak se často jednalo jen o ústní podání informací, mnohokrát i naivisticky zkreslené, nesystematické. Přesto se časem činnost i odbojové fungování Družiny dostalo do povědomí zajatců. Tištěné informace byly zasílány do táborů, v nich byly zakládány informační kanceláře a někteří nově příchozí

---

¹¹⁷ VÁCHA, Dalibor. *Bratrstvo: všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914-1918)*. Traumata války. Praha: Epoque, 2015, s. 98-99.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 104-111.

¹¹⁹ *Kronika 2. československého pěšího pluku Jiřího z Poděbrad 1916-1920*. Nákladem pluku, 1926, s. 23.

zajatci obdrželi agitační masáž ihned po příchodu do tábora. Současně se zájem o rozšiřování Družiny stal i tématem politickým.¹²⁰

Změna přišla až po bitvě u Zborova. Tehdejší ruský ministr vojenství A. F. Kerenskij, který se potýkal s rebelií ve vlastních plucích, našel oddanost u těch českých, legionářských. Při setkání, na které povolal zástupce všech útvarů umístěných v okolí Zborova, mj. chválil Čechoslováky za výborně odvedenou práci v bitvě, byl osloven českým zástupcem. Ten vyjádřil poděkování za uznání, ale současně požádal, aby byli všichni zajatci, kteří se hlásí k čs. armádě přímo na frontě zařazeni k jednotkám. O totéž žádal administrativní cestou i T. G. Masaryk, a tak Kerenskij žádosti vyhověl. V tu chvíli se čs. armáda rozrostla o 30 000 mužů a čs. armáda vytvořila 4. střelecký pluk Prokopa Velikého.¹²¹ Pluk byl součástí ruského vojska a při jeho osamostatňování a organizaci, byly podle ruského vzoru vytvořeny tzv. komitěty. Jednalo se o sdružení zástupců z řad vojáků, jejich náplní měla být pomoc velitelům mj. i v osvětové činnosti a udržování kázně. Bohužel, původně dobrý úmysl se zvrhl ve snižování autorit velitelů a výbory se vměšovaly tam, kam neměly. U českých jednotek tomu tak ve většině případů nebylo a volení zástupci se skutečně stali obětavými pomocníky velení. Osvětová činnost 4. pluku je ale nejpodrobněji zaznamenána z pobytu v sibiřském Šandrinsku, místa, kam byl pluk převelen k odpočinku koncem roku 1918. Šandrinsk bylo městečko nejenom průmyslové, ale i kulturní a se značným množstvím vzdělávacích institucí. I v době klidu měli vojáci každodenní program, který se dělil na vojenský výcvik, tělesnou a osvětovou výchovu. Osvětu představovala přednáška na zajímavé téma a čas určený sportu opanovalo klasicky sokolské cvičení, hokej a fotbal. Volný čas byl využíván k návštěvě místního divadelního spolku a knihovny i k navazování přátelství s místním obyvatelstvem, resp. s obyvatelkami. Z vlastní činnosti byly oblíbené koncerty, které pořádala plukovní hudba, a to i pro veřejnost. Úspěch přinesla i výstava, kterou zorganizovalo plukovní zastupitelstvo na závěr pobytu. Vystavovány byly fotografie, výtvarná díla, vojáky ručně vyráběné předměty i válečné trofeje.¹²²

Je jisté, že ať už muži více vzdělání nebo naopak bez vzdělání, měli potřebu hlásit se v jakékoli formě ke své domovině, ujistit se, že někam patří a toto podpořit činností, která byla pro jejich vzdálenou zemi typická. Velký hlad byl po českých knihách a tisku, pokud někdo něco takového získal, měl poklad. Pokud nějaká tiskovina kolovala po rotách či četách, vojáci

¹²⁰ VÁCHA, Dalibor. *Bratrstvo: všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914-1918)*. Traumata války. Praha: Epoque, 2015, s. 115-117.

¹²¹ PLESKÝ, Metoděj. *4. pluk Prokopa Velikého*. II. vydání. Praha: vlastním nákladem, 1936, s. 71-73.

¹²² Tamtéž, s. 331-334.

velmi hlídali zápujční dobu, aby třeba časopis nezůstal někde ani o pět minut déle.¹²³ České knihy byly prakticky nedostupné, obsah knihovniček u jednotek byl tvořen převážně dary krajanů, v menších počtech dary vojáků. Stejně jako časopisy, vojáci strážili své knihovny, když došlo na případy, kdy se některá jednotka chtěla obohatit na úkor druhé. Tento nedostatek duševní potavy přiměl vojáky k vydávání vlastních časopisů, často psaných ručně, ilustrovaných jednoduchými kresbičkami, a přesto považovaných za drahokamy. Čtenáři se nemohli dočkat každého vydaného archu papíru, ať už obsahoval informace pravdivé či vymyšlené. Ke slovu přicházel humor, čeští legionáři uměli využít a trefně použít situaci, která se nabízela. Ostatně, toto umění snad lze definovat jako jistou genovou vybavenost Čechů obecně. Samotné čtení se stalo rituálem, zpravidla byl pověřen jeden předčítatel, který měl mnoho posluchačů. Pravdou zůstává, že někdy předčítatel mohl přijít k úhoně, pokud se názor redakce neshodl s názorem posluchačů. Na zapůjčení takových tiskovin existoval přesný rozpis nikoli po vojenských jednotkách, ale například i po zemljankách. Humor projevovaly redakce už názvem vlastní tiskoviny, např. kulometné roty 7. pluku vydávaly list Kulomet a Maxim, 6. pluk Veselý rozvědčík apod. Obsah těchto dílek byl velmi cenný, protože často odrážel skutečné pocity a komentáře, ať už se týkaly aktuální dění nebo náhledu na historii, v porovnání s oficiálním tiskem.¹²⁴

Co lze dále považovat za kulturní činnost, bylo upravování a vyzdobování dočasných obydlí. Jednalo se zejména o zdobení zemljank, tedy obydlí, která byla umístěna v zemi, jen horní část (střecha) byla nad povrchem. Jedna zemljanka byla vybudována jako divadlo a vyzdobená ornamenty a obrazovými výjevy blízkými smýšlení stavebníků.¹²⁵ O této podivuhodnosti informuje Čechoslovák: „*V prostorných, bohatým vzduchem, a ačkoli se to zdá podivným, i světlých podzemních skryších, suchých, teplých a čistých, žije se vojákovi mnohem lépe, než v nějaké špinavé chalupě ... Ale divem divů tohoto podzemního města je divadlo. Ano, ano, divadlo, s jevištěm, kulisami, uměleckou oponou, rampou, řadami křesel, lavic a židlí ... Velkými, vynalézavými mistry v nejrůznějších odvětvích scénického umění osvědčili se Češi z blízké České družiny. Hle jedno z „českých“ čísel: nemohu pochopit, jakými technickými prostředky dostihli toho dojmu, ale dojem jest opravdu příznačný... Na jevišti chvěje se soumrak a skrze tuto polotmu rýsuje se stěna pomalovaná jakýmsi divokým a zároveň vábícím oči i pozornost ornamentem. Jsou tu i hadi i jakési nestvůrné škrabošky, a ještě cosi*

¹²³ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 16.

¹²⁴ VÁCHA, Dalibor. *Bratrstvo: všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914-1918)*. Traumata války. Praha: Epoque, 2015, s. 273-275.

¹²⁵ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 17.

*chaotického, podivného. A skrze toto bludiště trapné obludnosti přímo na vás šklebí se dva lidské obličej. Ano, jsou to lidé, ale fantasticky přestrojení, a opět pomocí jakýchsi technických chytrostí každá hlava podobá se velikostí pořádnému kotlu...*¹²⁶

Také vojáci na druhé straně fronty na ruském území budovali své ubytování v podobě zemljanek. Češi byli dobrými staviteli a dbali na pořádek. František Skála při odchodu od ruské fronty vzpomíná takto: „*Za svého šestiměsíčního pobytu jsme si zdejší kraj zamilovali, dýše z něho měkkost. Cítíme lítost nad jeho zrušením, vždyť tato půda patří českým lidem. Naposled rozhlížíme se kolem. Ubikace záloh tu stojí jako podzemní městečko, každý vchod je upraven v podobě zahradní besídky...*“¹²⁷

Podobně byly vyzdobovány i tzv. těplušky, tedy zateplené, nákladní vagóny, které sloužily k přepravě a ubytování vojáků.¹²⁸ Z těplušek byly sestavené vlaky, tzv. ešelony, jejichž úkolem bylo přepravit čs. legionáře z Ukrajiny na Sibiř a ti odtud měli dál cestovat na západní frontu. Legionáři se do vagónů dostali přibližně na jaře 1918. Tehdy ještě ani nešlo o těplušky, byly to opravdu jen železniční vagóny, které vojáci začali zařizovat a opravovat ke své potřebě. Kromě základního vybavení, tedy paland a kamínek, se záhy těplušky pyšnily stolky, poličkami, stojany na zbraně, bedýnkami na úschovu drobných předmětů. Hřebík zatlučený do stěny sloužil k vyvěšení Československého deníku a časem se našly i knihovničky, které obsahovaly starší čísla deníku, časopisů a různě posbírané knihy. Protože mezi muži fungovala přirozená soutěživost, ze zařizování těplušek se stala tak trochu sportovní disciplína, která se posléze přelila i na vnější části přechodného domova. Kromě výzdoby pomocí přírodnin (chvojí, mech, květiny) a praporků, se na těpluškách často objevovala hesla a obrazové výjevy související s českou historií. Jednalo se nejvíce o husitské téma, ke kterému se legie hlásily. Oblíbená byla i města, literární postavy, hrady, posvátná místa apod.¹²⁹

V případě, že posádky zůstávaly na některém místě déle, vznikaly na nádražích doslova zdobné osady, které lákaly místní obyvatele, především ženy, k prohlídkám. Čeští muži byli velmi oblíbení u ruských žen. Ty je považovaly za vzdělané (byť se mohlo jednat jen o znalost čtení a psaní) a oproti ruským mužům za galantní a pracovitě. Svobodné ženy často toužily po sňatku s legionářem, který by je z rodné zemi vyvezl. Pokud se tak skutečně stalo, sezdaný pár měl právo na polovinu těplušky. Ne vždy bylo ale dost místa, a tak se muselo žít, jak to šlo.

¹²⁶ *Čechoslovák*. II., 1916, č. 33, 29. 1. (11. 2.) 1916.

¹²⁷ SKÁLA, František. *Válečný deník 1914-1918*, Kyšperk: A. Otava, 1937, s. 143.

¹²⁸ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 40.

¹²⁹ VÁCHA, Dalibor. Těplušky a ešelony: Českoslovenští legionáři na cestě napříč Ruskem. *Soudobé dějiny*, r. XV, 2008, č. 3-4, s. 612-619.

Svobodní muži si pak stěžovali na hlučné děti a v neposlední řadě i na ruské ženy, které se vyznačovaly neschopností udržet pořádek.¹³⁰

V kronikách či pamětních knihách pluků působících na Rusi jsou nejčastější zmínky o osvětové činnosti zaznamenané v roce 1919 a dále. Je to celkem pochopitelné. Při bojích a rychlých a dlouhých přesunech na tuto práci nebyl čas ani síly. Po roce 1918 legie setrvaly na místech déle a jednotky se navracely domů jako poslední až do roku 1920. Tento čas byl využit k sepisování všeho, co se přihodilo. A byl to také čas příznivý pro pěstování osvěty. Nejčastěji se objevují zmínky o divadelních představeních, s humorem jsou popisovány ženské role, které vždy zastávali s úspěchem muži. Mimořádný ohlas měla nově nastudovaná hra „Mamzelle Nitouche“ 1. plukem při pobytu v Irkutsku. Pěvecké kroužky se těšily také velké oblibě, hrával se fotbal, kuželky, šachy, karetní hry, doplňovaly se plukovní knihovny, v improvizovaném divadelním sále se kromě divadelních kusů organizovaly přednášky i kurzy angličtiny, účetnictví i jiných.

U pluku působil tzv. strýček z Ameriky. Mladý člověk, který šířil křesťanství, ale kromě toho prodával levnou čokoládu či kvalitní cigarety, zřizoval čítárny, opatřil časopisy, kopací míče, kinematograf či gramofony. Když mu zákopnický oddíl postavil lehkou letní stavbu, kterou využíval jako kavárnu, vojáci ho pojímali především jako lidumilného restaurátéra. Strýčka měli všichni rádi, protože kromě dodávek hmotných statků, oplýval pozitivní myslí, kterou přenášel dál a vytvářel příjemné ovzduší pro všechny. Jeho práci ocenilo i nejvyšší velení. V té době ne všichni vojáci znali společnost YMCA¹³¹, ale měli povědomí, že takového podobného „strýčka“ má každý pluk.¹³²

Osvětová činnost neustala ani při navracení legií do vlasti, byla pro vojáky náplní na dlouhé cestě lodí či vlaky. Někdy ovšem i prostředkem pro získání materiálu či jídla. Zorganizováním večírku, hudební produkce či předvedením sokolského umění se snažili místním lidem se přiblížit a získat jejich sympatie a tím také případně rychle doplnit vše potřebné.¹³³ V plukovních kronikách jsou vzpomínky na osvětovou činnost nejčastější právě

---

¹³⁰ *Život v zákopech [Válka, ediční řada Speciál I.světová]*. V Brně, Extra Publishing. s.r.o., 2022, s. 95

¹³¹ Young Men Christian Association = křesťanské sdružení mladých mužů, založené v Londýně roku 1844 s cílem pomoci mladíkům při trávení volného času, zlepšení jejich duchovního života a poskytnout ochranu před nástrahami pokleslé zábavy ve velkých městech. YMCA se od svého vzniku progresivně rozrůstala, dnes je největší mládežnickou organizací na světě. V době 1. světové války zástupci organizace (vojáky označované za „strýčky“) u jednotek zakládali vojenské domovy (písárny a čítárny včetně menšího občerstvení) a vynakládali nemalé výdaje na nákup knih či výuku angličtiny.

¹³² *Pamětní kniha 1. střeleckého pluku Jana Husi*. Praha: Nakladatelství Památníku odboje, 1920, s. 72-73.

¹³³ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 83-84.

v období evakuace do vlasti. Kronikář 2. pěšího pluku popisuje život na lodi jako rušný. Plukovní kapela předvádí své umění každý den a vznikají nejrůznější kroužky podle zájmů vojáků. Na prvním místě je pěvecký, zpěv byl oblíbený téměř za všech okolností. Další vyhledávanou činností na dlouhé cestě byly hry, ať už v šachy, karty aj. Na lodi cestoval také jediný kůň Ferda, kterému se vojáci často věnovali, aby mu zpříjemnili útrapy, které cestováním a omezeným prostorem vznikly. I na lodi byla možnost účastnit se jazykových kurzů, a to pod vedením již zmíněného „strýčka z Ameriky“.¹³⁴

Při druhém transportu 3. pluku do vlasti došlo k poruše na lodním šroubu transportní lodi. Důsledkem toho byl neplánovaný pobyt v americkém Norfolku. Prvních čtrnáct dní vojáci trávili v táboře, který nesměli opouštět. Protože však nedošlo k žádným kázeňským problémům, byl tento zákaz zrušen a vojáci mohli objevovat Norfolk a jeho okolí, později dokonce byly kladně vyřízeny některé žádosti vojáků k návštěvě odlehlějších míst Ameriky od norfolkského tábora. Při této nepočítané zastávce, kterou bylo potřeba mužstvu vyplnit, přišla víc než kdy jindy ke slovu osvětová činnost. Výhodou bylo, že v táboře bylo dost prostoru i možností získat věci k této činnosti potřebné. Jednalo se zejména o hudební nástroje, cvičební nářadí, knihy a další. O způsobu organizace osvětové činnosti bylo jednáno hned druhý den po vyloďení. Jako první byla vytvořena sportovní družstva, dále vybráni hudebně nadaní vojáci, kteří vytvořili malou kapelu, která s přibývajícimi dny a společným muzicírováním se těšila stále větší oblibě. Byla založena knihovna a velká, prostorná čítárna, která měla pro čtenáře připravené časopisy, které docházely z Československa. Místní tisk či časopisy od krajanů se rozdávaly, pokud to bylo jen trochu možné, mezi vojsko denně. Vlastní plukovní časopis nevycházel, protože nebyla k dispozici tiskárna. Fungovala také informační kancelář a téměř denně byla možnost navštívit přednášku nebo debatní program. Všechny tyto akce měly velkou návštěvnost.

Kromě pravidelné, každodenní práce došlo i na slavnosti a vystoupení mimo tábor. Hudební vystoupení v norfolkském klubu YMCA bylo tak úspěšné, že ohlas se nesl celým Norfolkem. Na žádost amerických námořních důstojníků byl uspořádán večírek pro americké námořníky, kteří recipročně připravili program pro legionáře. Hudební vystoupení se opakovala se stále větším publikem, v případě vystoupení v sále „Armori“ se jednalo o 2500 posluchačů. Jedno odpoledne patřilo závodům v lehké atletice a sokolskému cvičení a při další slavnosti v městských sadech excelovali především sokolové. Když se přiblížil čas ukončení pobytu, byla

---

¹³⁴ *Kronika 2. československého pěšího pluku Jiřího z Poděbrad 1916-1920*. Nákladem pluku, 1926, s. 223.

uspořádaná celodenní slavnost ve vojenském táboře, jejíž program zahrnoval, kromě osvědčených vystoupení, i představení loutkového divadla a kabaretu.¹³⁵ Skoro by se zdálo, že při nuceném, víc jak měsíc a půl trvajícím pobytu v Norfolku, vytryskl z legionářů všečen um, který v sobě nosili po dobu války.

4.2 Organizace osvětové činnosti v Rusku

Přestože byly učiněny pokusy o jednotnou organizaci osvětové činnosti na Rusi, ve výsledku příliš nefungovala. Prvním pokusem bylo zřízení komitétů, které se více méně minuly se svým posláním. Na druhou stranu vždy se našli v každé jednotce dobrovolníci, ať už z řad velitelů či legionářů, kteří se tohoto úkolu úspěšně chopili. Někteří vojáci se snažili trávit svůj volný čas smysluplně, někteří hledali zábavu, aby jim čas rychleji ubíhal, další zaháněli smutek po domově. Každý tak, jak dokázal. Někdo zpěvem či hrou na hudební nástroj, někdo rukodělnou prací, někdo četbou. Co bylo ale pro všechny společné, to bylo sokolské cvičení. V tomto ohledu se nejednalo jen o fyzickou činnost, ale i o uvědomění si sokolských ideálů a ty se jednoznačně vázaly k vlastenectví a později k svobodnému československému státu. Nelze si nevšimnout, že sokolská cvičení byla vždy zařazována do programů a obvykle měla nejlepší ohlas.¹³⁶ Druhým fenoménem byly divadelní hry a kabaretní představení. Už příprava jeviště zahrnovala zručnost, nápaditost a fortel. Legionáři dokázali učinit divadelní scénu prakticky z ničeho. Divadlo spojovalo muže při nácvicích, při představeních s obecností. Často se představení opakovalo i třikrát – pro spolubojovníky, pro nadřízené a pro místní obyvatele. Nezřídka se stalo, že pro místní to bylo první divadelní představení v životě. V čem tkvělo kouzlo divadla a kabaretu? Snad šlo o úpornou snahu se bavit, možná dokonce bavit se za každou cenu. Předvést vtipnou scénu, udělat si legraci i sám ze sebe, bylo nutnou duševní hygienou i stmelovacím prvkem.¹³⁷

4.3 Informačně osvětový odbor

Úspěšnější pokus o jednotný systém osvětové činnosti byl učiněn v roce 1919, kdy začal v rámci přestavby organizace armády na Rusi fungovat Informačně osvětový odbor Ministerstva vojenství (I.O.O.). Jeho předchůdcem byla Odbočka československé národní rady

---

¹³⁵ *Kronika 3. střeleckého pluku Jana Žižky z Trocnova 1916-1920*. Nákladem pluku, 1927, s. 462-464.

¹³⁶ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 84.

¹³⁷ VÁCHA, Dalibor. *Bratrstvo: všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914-1918)*. Traumata války. Praha: Epoque, 2015, s. 290-291.

na Rusi (OČSNR), která původně sdružovala dvanáct odborů včetně osvětového.¹³⁸ Zřejmě roztržitost velkého počtu odborů vedla k reorganizaci a založení I.O.O., mez vojáky slangově pojmenovaného „stovka“, jehož úkolem bylo právě sjednotit tuto činnost v rámci čs. jednotek na Rusi.¹³⁹ Jak moc – to byla otázka, která se stala předmětem mnoha rozepří. Legie v té době již byly součástí nového státu a určitá organizovanost a agitace byla nutná. I.O.O. soustředil umělce ze všech jednotek, založil a dále organizoval umělecká tělesa, která pak objížděla vojenské jednotky, aby jim svojí produkcí zpříjemnila čas. Jednalo se o symfonický orchestr a Armádní divadlo československého vojska na Rusi. Členem tohoto divadla byl mj. Zdeněk Štěpánek. Na rozdíl od plukovních divadel a dalších ochotnických spolků, v tomto souboru působily i ženy. Negativním dopadem těchto „profesionálních“ sborů byl úbytek šikovných a aktivních lidí v základních vojenských jednotkách.¹⁴⁰

Výčet kulturních i sportovních aktivit byl již v předchozím textu několikrát zmíněn, ale je třeba uvést ještě jednu činnost a tou bylo fotografování a filmování. Problém tohoto oboru spočíval v chybějící technice a materiálu. Jestliže bylo výše zmíněno, že Češi mají v genovém vybavení humor, tak stejně tak lze charakterizovat schopnost vymyslet a vyrobit potřebnou náhradu. Šikovnost nahrazovala nedostatky, byť samozřejmě v rámci možností. Cílem všech, kteří se fotografování či filmování věnovali, byla dokumentaristika, schraňování a archivace prací českých kresličů z České družiny i z ruských pluků. Ty měly své fotolaboratoře včetně aviatických, kde pracovali čeští umělci (fotografové, výtvarníci, sochaři...). Fotografická sekce, která původně spadala pod Umělecké oddělení štábu čs. brigády, byla zařazena jako jedna ze složek do nově vzniklé instituce Umělecko-literárně-statistické komise (UMLIST) na podzim roku 1917.¹⁴¹ Ta se skládala ze čtyř částí: výtvarnické, literární, statisticko-organizační a reprodukční. Ústředním posláním komise bylo získávání písemností, archiválií a jiných materiálů dokumentující odbojové hnutí na Rusi a ty nejen uchovat, ale také s nimi pracovat v rámci propagace. Pod hlavičkou UMLISTu byly pořádány přednášky, a to na nejrůznější

---

¹³⁸ MATĚJČEK, Petr. *Vydávali časopisy, hráli divadlo i koncertovali. Informačně osvětový odbor Ministerstva vojenství* [online], [cit. 2025-04-17]. Dostupné z: <https://www.vhu.cz/informacne-osvetovy-odbor-ministerstva-vojenstvi/>.

¹³⁹ VÁCHA, Dalibor. *Ostrovky v bouři: každodenní život československých legií v ruské občanské válce (1918-1920)*. Traumatika války. Praha: Nakladatelství Epoque, 2016, s. 248.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 251-257.

¹⁴¹ ZABLOUDILOVÁ, Jitka. *Film a fotografie v čs. vojsku v Rusku 1914-1920, Iluminace: časopis pro teorii, historii a estetiku filmu*. Praha: Národní filmový archiv, 1995, r. VII., č. 2, s. 113-114.

témata (literární, historická, astronomická, biologická, zdravotní apod.). Dále byly organizovány jazykové kurzy, převážně ruštiny a francouzštiny, méně pak angličtiny.¹⁴²

K pohybu a pobytu legií na Sibiři se váže také příběh pochodové tiskárny, která vznikla při nutné potřebě informací stále zvyšujícího se počtu lidí čs. národnosti na Rusi. Již před válkou vycházel Čechoslovan, později přibyl Čechoslovák a slovenský list Slovenské hlasy. Ve všech případech se jednalo o týdeníky. Bylo přistoupeno k vydávání deníku Československý Deník, jehož první číslo vyšlo 14. ledna 1918 (ovšem obsahovalo i tři předčísla, z nichž první dva se datují do prosince 1917). Poslední Deník vyšel 18. července 1920 ve Vladivostoku. Jeho jedinečnost tkvěla v tom, že tisk listu probíhal vždy tam, kde se momentálně nacházelo čs. vojsko. Jako jediný v celém Rusku také nepodléhal cenzuře.¹⁴³ Od čtenářů však dostal hanlivou přezdívku „Cancálek“, protože uveřejňované informace měly někdy daleko k pravdě.¹⁴⁴ Deník byl orgánem OČSNR a tiskárna byla podřízena propagačnímu odboru Odbočky, později zmiňovanému I.O.O. List původně vycházel v Kyjevě, ale už v únoru 1918 došlo k prvnímu stěhování tiskárny do Pirjatina a dále měl doprovázet čs. legie na frontu do Francie. Myšlenky na vydávání denního tisku v těchto podmínkách působily bláznivě. V březnu 1918 byla tiskárna umístěná do nezařízené těplušky a tím získala název pochodová. Sazení písmen se stalo doslova sportovním výkonem. Sázet se mohlo jen v případě, že vlak stál a sazeči využívali každou možnou chvíli. Některé nárazy vagonů byly tak silné, že marnily tiskařkou práci zas a znova. Přesto list denně vycházel. Technické poměry se zlepšily při dojetí do Penzy, kde se tiskárna přestěhovala do vlakového osobního vozu třetí třídy, který skýtal mnohem větší komfort a sazba mohla probíhat i za jízdy. Dál následovala cesta do Omsku, Čeljabinsku, Jekatěrinburgu, Irkutsku a Vladivostoku.¹⁴⁵ Práce tiskárny se nesoustředila pouze na Deník, ale podle možností přibývalo i vydávání jiných listů. Jako přílohy Deníku vycházely Československé Besedy a Hledají se. Za pobytu v Irkutsku v roce 1919 se začal vydávat časopis Heimat pro čs. občany s německou národností a Magyar Honfitárs pro občany s maďarskou národností. Mezi další

---

¹⁴² VÁCHA, Dalibor. *Bratrstvo: všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914-1918)*. Traumata války. Praha: Epoque, 2015, s. 277.

¹⁴³ DOSTÁL, Emil. *Pochodová tiskárna Informačně-osvětového odboru na Rusi, vznik tiskárny legií, působnost a odbojový význam*. Praha: Typografia, 1924, s. 1-2.

¹⁴⁴ VÁCHA, Dalibor. *Bratrstvo: všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914-1918)*. Traumata války. Praha: Epoque, 2015, s. 277.

¹⁴⁵ DOSTÁL, Emil. *Pochodová tiskárna Informačně-osvětového odboru na Rusi, vznik tiskárny legií, působnost a odbojový význam*. Praha: Typografia, 1924, s. 3-4.

časopisy vydávané I.O.O. patřily: Československý Voják, Slovenské Hlasy, Na Stráž, Houpačky, Zadní Voj aj.¹⁴⁶

Zadní Voj se tiskl denně na americké lodi Logan, která přepravovala legionáře s částí technických zaměstnanců I.O.O. z Vladivostoku do Terstu. 10. září 1920 byla tiskárna dopravena do Prahy a tím byla ukončena činnost tiskárny i Informačního osvětového odboru. Pochodová tiskárna urazila 30 556 km a přes všechny možné technické překážky a nedostatky plnila svou úlohu na více než sto procent.¹⁴⁷ Samozřejmě by tomu tak nebylo, kdyby ji neobsluhovali lidé, kteří tuto práci pojímali jako poslání a často ohrožovali i své zdraví pro to, aby jejich list vyšel.

Význam publicistiky, a to ať už oficiální nebo neoficiální, byl obrovský. Dávala prostor k vášnivým debatám, výměnám názorů i hádkám. Jednalo se o důležitý informační kanál, byť informace přicházely s určitým časovým zpožděním. Měla ještě jednu funkci, a to v profesionální rovině. Jejím úkolem bylo čtenáře ideologicky zpracovat ve prospěch armády.¹⁴⁸

4.4 Francouzské a italské legie

Osvětová činnost českých dobrovolníků ve Francii se sice hodně podobala té na Rusi, ale nemohla se rozvíjet tak široce. Důvodem, řečeno velmi pragmaticky, byl čas.¹⁴⁹ Čeští dobrovolníci ve Francii v roce 1914 vstoupili do Cizinecké legie a byli odvedeni do tábora v Bayonne k výcviku. Tam zaujali své nadřízené disciplinovaným chováním i vlastenectvím, které se odlišovalo od mužů jiných národností. To jim vyneslo privilegium na vlastní národní jednotku – 1. rotu praporu C v rámci 2. pochodového pluku Cizinecké legie. Svůj název NAZDAR si vysloužili dobrovolníci, z většiny sokolové, vzájemným pozdravem Na zdar! Francouzi tak často slýchané slovo začali používat jako název pro tuto rotu. Z roty však v dubnu 1915 v bojích proti Němcům u Arrasu zbylo tak málo mužů, že z nich bylo možné sestavit už jen četu.¹⁵⁰ Jiní dobrovolníci byli různě rozmístěni po Cizinecké legii. Po svolení francouzské vlády k vytvoření samostatné čs. armády koncem roku 1917, se čs. pluky po výcviku účastnily

---

¹⁴⁶ DOSTÁL, Emil. *Pochodová tiskárna Informačně-osvětového odboru na Rusi, vznik tiskárny legií, působnost a odbojový význam*. Praha: Typografia, 1924, s. 16.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 22-24.

¹⁴⁸ VÁCHA, Dalibor. *Bratrstvo: všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914-1918)*. Traumata války. Praha: Epoque, 2015, s. 276.

¹⁴⁹ ZABLOUDILOVÁ, Jitka. Film a fotografie v čs. vojsku v Rusku 1914-1920, *Iluminace: časopis pro teorii, historii a estetiku filmu*. Praha: Národní filmový archiv, 1995, VII., č. 2, s. 111.

¹⁵⁰ *Rota NAZDAR – 1. světová válka* [online], [cit. 2025-04-24]. Dostupné z: https://rotanazdar.cz/?page_id=193&lang=cs.

bojů v letních a podzimních měsících 1918 a následně se přesunuly do vlasti. Prostor pro osvětovou činnost ve srovnání s prací dobrovolníků v Rusku byl sice omezený, ale nelze tvrdit, že neexistoval.¹⁵¹

Nejrozšířenější a nejvyhledávanější byl zpěv a sestavování hudebních těles. Zpěv byl nejméně materiálně náročný – nepotřeboval nic jiného než hlas a hudební sluch. Zpívání národních písní měli rádi nejen vojáci, ale i posluchači z řad místních. Často naslouchali v blízkosti vojáků a těšili se z melodií a řeči, kterou neznali. Z druhé strany se zase vojáci snažili přiblížit svým hostitelům, bylo-li to možné, organizovali pro civilisty koncerty či pochody městem za zpěvu pěveckého sboru. Pokud se českým mužům podařilo nacvičit Marseillaisu a veřejně ji zazpívat, úspěch byl zaručen. I ve Francii byly odehrány divadelní hry, zorganizovány kabaretní večírky a jiné slavnosti v rámci ne velkých možností, které doba a okolnosti nabízely. Všudypřítomné sokolské cvičení prostných bylo samozřejmým vyplněním volného času vojáků a dalším oblíbeným sportem byl samozřejmě fotbal. Po vzoru krajanů na Rusi bylo oblíbené zkrášlování přechodných domovů.¹⁵² Mezi francouzské legionáře - umělce patřili mj. František Kupka, Otto Gutfreund či Václav Špála.¹⁵³

Přestože pro italskou legii platí totéž, co pro francouzskou, osvětová činnost se v této zemi ubírala ještě jiným směrem. Zatímco ve Francii měli Češi jistou základnu a historii, v Itálii bylo nutné, podobně jako v Rusku, osvětově pracovat v zajateckých a pracovních táborech.¹⁵⁴ Do těch se Čechům příliš nechtělo. Zajetí v Rusku předpokládalo jistou slovanskou příbuznost, v Itálii se s tímto úhlem pohledu počítat nemohlo. Italové zase nechápali národnostní historii Rakousko-Uherska a k přetahování zajatců se uchýlili až poté, co zjistili, že nepřítel tuto praxi běžně používá. Čechům žijícím v Itálii bylo povoleno, aby agitovali na frontě mezi potenciálními přeběhlíky.¹⁵⁵ Byly pořádány přednášky, ale především probíhal osobní nábor mužů. Bylo třeba vysvětlit historii národní, nabídnout pohled do budoucna o možnostech uspořádání nových poměrů a tím i získat nováčka pro vstup do legií. Proškolení již získaného mužstva a nových členů se stalo základem osvětové činnosti.¹⁵⁶ Neúnavným propagátorem byl

---

¹⁵¹ ZABLOUDILOVÁ, Jitka. Film a fotografie v čs. vojsku v Rusku 1914-1920, *Iluminace: časopis pro teorii, historii a estetiku filmu*. Praha: Národní filmový archiv, 1995, VII., č. 2, s. 111.

¹⁵² *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 87-90.

¹⁵³ ZABLOUDILOVÁ, Jitka. Film a fotografie v čs. vojsku v Rusku 1914-1920, *Iluminace: časopis pro teorii, historii a estetiku filmu*. Praha: Národní filmový archiv, 1995, VII., č. 2, s. 111.

¹⁵⁴ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 96.

¹⁵⁵ NĚMEČEK, Jaroslav (ed.). *Almanach pěšího pluku 34 "Střelce Jana Čapka", vydaný k oslavám desítiletého výročí založení pluku: 1918-1928*. V Hranicích: Jaroslav Němeček, 1928, s. 5-6.

¹⁵⁶ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 96.

Jan Čapek, oddaný náčelník sokolské župy moravsko-slezské a zajatec v Santa Maria Capua Vetere, který tuto práci započal s několika málo spolubojovníky. Jeho práce při přípravě čs. dobrovolnického sboru byla tak dokonalá, že když konečně došlo k oficiálnímu svolení k vytvoření legií od italské vlády, čs. divize byla funkční téměř okamžitě. I proto později nesl 34. pěší pluk čestné označení Střelce Jana Čapka.¹⁵⁷ Členové dobrovolnického sboru vydávali časopis *V boj*, pečovali o knihovny, organizovali sokolská cvičení, výuku jazyků a fungoval rovněž pěvecký a hudební kroužek. Italskými legionáři byli např. malíř Břetislav Bartoš nebo sochař František Ducháč-Vyskočil¹⁵⁸ a také tři muži z loutkařského rodu Kopeckých, kteří vystupovali téměř profesionálně se svým loutkovým divadlem.¹⁵⁹

4.5 Vojáci a ženy

Svou roli v životě vojáků sehrála samozřejmě žena. V tomto kontextu lze hovořit o osvětové činnosti částečně, ve smyslu zdravotní osvěty, ale ženy a zájem o ně, kromě jiného, vyplňovaly volný čas vojáků a nelze je tedy nezmínit. Období první světové války, bylo pro vztah mezi muži a ženami mimořádně specifické. Muži odcházeli na dlouhou dobu pryč z domova a zasílání dopisů, které navíc byly cenzurovány, jim přinášelo uspokojení jen po určitý čas. Je možné se domnívat, že muži nehledali náhradu za ženy a přítelkyně, které zůstaly doma, ale měli potřebu fyzického uspokojení, kdy nebylo nutno dlouze vybírat. Svoji úlohu sehrála i uniforma, za kterou bylo možné se schovat a nepřemýšlet nad důsledky svého jednání. Toho si bylo vědomo i důstojnictvo. Ve snaze zachovat vojáka zdravého, ale i přičetného v tomto ohledu, stala se sexualita na frontách věcí organizovanou a často i veřejnou.¹⁶⁰ Vojáky, pokud to bylo možné, při jejich cestách doprovázely mobilní nevěstince, jejichž pracovnice byly zdravotně prověřené. Zákon dovoloval plnoletým ženám prostituci a velitelskými byly oficiálně otevírány nevěstince, kterým se říkalo puffy. Jejich organizace měla jasná pravidla, například separované puffy pro důstojníky a pro mužstvo i jednotná cena pro všechny klienty. Že o služby tohoto charakteru byl zájem, svědčilo i to, že prostitutky byly během necelého měsíce natolik finančně saturované a možná i natolik vyčerpané, že přenechávaly svůj post dalším.¹⁶¹ Pokud tento typ nevěstince nebyl v danou chvíli dostupný, přiváděli někdy důstojníci

---

¹⁵⁷ NĚMEČEK, Jaroslav (ed.). *Almanach pěšího pluku 34 "Střelce Jana Čapka", vydaný k oslavám desítiletého výročí založení pluku: 1918-1928*. V Hranicích: Jaroslav Němeček, 1928, s. 14-16.

¹⁵⁸ ZABLOUDILOVÁ, Jitka. *Film a fotografie v čs. vojsku v Rusku 1914-1920, Iluminace: časopis pro teorii, historii a estetiku filmu*. Praha: Národní filmový archiv, 1995, VII., č. 2, s. 111.

¹⁵⁹ VÁCHA, Dalibor. *Ostrovky v bouři: každodenní život československých legií v ruské občanské válce (1918-1920)*. Traumatika války. Praha: Nakladatelství Epoque, 2016, s. 142.

¹⁶⁰ *Život v zákopech [Válka, ediční řada Speciál I.světová]*. V Brně, Extra Publishing. s.r.o., 2022, s. 43-45.

¹⁶¹ LENDEROVÁ, Milena. *Chytila patrola, aneb, Prostituce za Rakouska i republiky*. Praha: Karolinum, 2002, s. 90.

děvčata nebo ženy přímo do zákopů. Tento způsob uspokojení už ale všichni muži nereflektovali, nedostatek soukromí i pouhé rychlé uspokojení pudů nebylo to, co hledali. Nebyli to jen muži, kteří žádali toho, co se jim nedostávalo, často to byly právě ženy, které potřebovaly muže, a které jako první navazovaly kontakt. Některé se doslova předváděly, aby si jich muži všimli, jiné se prodávaly, aby přežily.¹⁶² Za horlivé vyhledávačky mužů, ať už vojáků či zajatců, byly považovány Rusky. Z jejich strany došlo dokonce k pokusu o znásilnění zajatce, ale tento případ patřil mezi ojedinělé.¹⁶³

Sexuální život s sebou přinášel i méně příjemné záležitosti, a to pohlavní choroby. Ty působily starosti nejen samotným nositelům, ale i jejich nadřízeným, kteří museli tyto problémy řešit. Ke slovu přišla osvěta, ale do jaké míry byla účinná, těžko hodnotit. Účinnější bylo rozdávání ochranných prostředků, jenže jejich dostupnost byla velmi nízká.¹⁶⁴

Ať už vojáci řešili svůj intimní život jakkoli, nikoho nebylo a není možné soudit. Válka měnila názory, hodnoty i lidi. Nelze tvrdit, že se všichni chovali podle stejného vzorce chování a také není možné vojáky jako celek idealizovat.

---

¹⁶² *Život v zákopech [Válka, ediční řada Speciál I.světová]*. V Brně, Extra Publishing. s.r.o., 2022, s. 43-45.

¹⁶³ VÁCHA, Dalibor. *Bratrstvo: všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914-1918)*. Traumata války. Praha: Epoque, 2015, s. 101.

¹⁶⁴ VÁCHA, Dalibor. *Ostrovky v bouři: každodenní život československých legií v ruské občanské válce (1918-1920)*. Traumata války. Praha: Nakladatelství Epoque, 2016, s. 189.

5. Výcvik a výchova vojáka nové československé armády

5.1 Tělesná výchova

Tělesná výchova nepatří tak docela do rámce osvěty, ale péče o fyzickou a psychickou stránku vojáka s ní souvisí. Fyzická kondice koreluje s kondicí psychickou a naopak. Také se vztahuje k určitému povědomí o fungování lidského těla. Péče o tělo a jeho kondici už před válkou patřila mezi důležité složky výchovy, v našich zemích ovlivněné především sokolskou ideologií. Tělovýchova v armádě byla a je nepostradatelná. Pokud si představíme vojáka/vojačku, vidíme mladé, zdravé a zdatné lidi. Tělesná příprava patří k základnímu výcviku, slouží ke zvyšování výkonnosti, udržení dobrého zdravotního stavu a samozřejmě díky endorfinům¹⁶⁵ i k získání pozitivního stavu mysli. Současně funguje jako smysluplné využití volného času a při správném používání i jako součást osvětové činnosti.

Počátky výcviku nové československé armády nebyly snadné. Je nutné si uvědomit, jak armáda vznikala. Skládala se z pluků bývalé rakousko-uherské armády a pluků legií, tzn. ruských, francouzských a italských. Každá tato složka byla cvičena podle pravidel původní země a nová Československá republika neměla na podzim roku 1918 jediný vlastní vojenský předpis týkající se výcviku. Staré předpisy cizích armád nebylo možné využít, protože nereflektovaly zkušenosti získané v průběhu první světové války, poplatné své době a své zemi. Výjimkou představovaly jednotky ruských legií, které se během války osamostatnily a pro které byla vytvořena vlastní výcviková metodika. Byla však jednoduchá a nepoužitelná pro mírový výcvik armády. Ještě v roce 1918 vnikl jednotný cvičební předpis pro pěší vojsko a postupně byly vydávány pro další zbraně, ovšem kvalita těchto předpisů byla díky snaze o co nejrychlejší zpracování všelijaká.¹⁶⁶ „*Tělesný výcvik musí býti doplňován přednáškami o fyziologii tělesných cviků. ...Cvičná hodina tělesného výcviku trvá 30 až 40 minut bez jakýchkoli přestávek a pohovů. Cvičí se každý den na cvičišti na čerstvém vzduchu. Vojáci jsou co nejpohodlněji oblečení. Jednotlivé cviky jest třeba občas přerušiti hlubokým dýcháním, aby se předešlo udýchání. Podle možnosti bývá po cvičení vždy omývání nebo koupel.*“¹⁶⁷ Ucelený a kvalitně nastavený cvičební řád byl pro pěchotu představen až v roce 1923 a i ten byl dále přepracováván. Obecně platným dokumentem pro všechny zbraně se stala směrnice pro výcvik,

---

¹⁶⁵ Endorfiny jsou opioidní polypeptidy, které vznikají v centrální nervové soustavě, lidově nazývané jako hormony štěstí. Tvoří se mj. při vyšší tělesné zátěži a vyvolávají pocity radosti, štěstí, euforie či motivace.

¹⁶⁶ *Deset let Československé republiky*, svazek první, V Praze: Vláda republiky Československé, 1928, s. 137-138.

¹⁶⁷ *Vo-1. Předpisy pro výcvik a výchovu pěchoty*, Praha, MNO, 1920, s. 21.

kteřou vydalo ministerstvo národní obrany. Ta byla pak dále rozpracovávána na nižších úrovních do detailů a výsledkem byl jednotný výcvik v celé armádě.¹⁶⁸

Zkušenosti z války ukázaly, jak velký význam má pro člověka fyzická zdatnost a její posilování. Výtečná tělesná kondice je předpokladem i pro dobré duševní zdraví a vyšší odolnost vůči stresům. Armáda se tedy vydala ve svém počátku především cestou tělesné výchovy. V rámci ministerstva národní obrany byl ustanoven odbor pro tělesnou a mravní výchovu. V dalších letech byl odbor přejmenován a přeorganizován, nicméně poslání zůstalo stejné. Jak již bylo uvedeno, nejvyšší funkce přednosta se ujal JUDr. Jindřich Vaníček oceňovaný nejen jako vlastenec, ale především jako schopný a odborně znalý muž v oblasti tělesné výchovy. Soustředil se na to, co dobře uměl a čerpal ze sokolských zkušeností.¹⁶⁹ Výcvik tělesné zdatnosti byl rozdělen na tři části. První, krátký časový úsek zahajoval den, tedy ranní rozcvička. Odpoledne následoval již systematicky organizovaný tělocvik a třetím typem byl tělocvik polní. Ovšem chyběli učitelé, v první fázi tak bylo nutné zaučit vojenské instruktory, což se samozřejmě stalo za podpory České obce sokolské. Byla také založena Vojenská škola MNO pro tělesnou a mravní výchovu, která měla připravit důstojníky na instruktory tělocviku a šermu.¹⁷⁰ Když v roce 1920 začínala škola fungovat, do prvních kurzů byli společně zařazováni dobrovolníci od vojínů po nejvyšší důstojníky. Postupem času však vojíni a nižší důstojníci neměli možnost tyto kurzy absolvovat, protože po skončení služby odcházeli do civilu a nabyté vědomosti a zkušenosti v tu chvíli pro armádu ztrácely význam. Kurzy se z počátečních tří měsíců prodloužily na pětiměsíční a doplňovala se jejich náplň. Ke slovu přišly šermířské kurzy, lyžařské i plavecké. Součástí závěrečných zkoušek se staly i soudcovské (rozhodčí) zkoušky. Absolventi této školy byli důležití nejen pro armádu, ale byla po nich poptávka i ze strany tělovýchovných organizací veřejných. Škola vychovávala a vzdělávala aktivní sportovce, kteří v danou dobu vykonávali základní vojenskou službu. Spolupráce mezi sportovními odborníky z řad vojáků i civilistů byla příkladná. Taktéž poskytovala vzdělání i budoucím profesorům tělocviku, přiřazením speciálních bloků přednášek. Její prestiž zvyšovaly také návštěvy prezidenta republiky a zvyšující se zájem zahraničních zájemců o studium i tělovýchovných odborníků.¹⁷¹ Mezi lety 1933 až 1935 byla její činnost přerušena jednak z důvodu hospodářské krize a jednak nízkým počtem uchazečů.

---

¹⁶⁸ *Deset let Československé republiky*, svazek první, V Praze: Vláda republiky Československé, 1928, s. 137.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 138.

¹⁷⁰ KREJČÍ, Antonín. *Dr. Jindra Vaníček*, Brno: Moravský legionář, 1934, s. 79-80.

¹⁷¹ MEDEK, Rudolf. *Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*. Praha: Svaz československého důstojnictva, 1938, s. 209-210.

Podruhé byly její snahy přerušeny v roce 1939 světovou válkou a v roce 1945 byla nahrazena založením Učiliště vojenské tělovýchovy.¹⁷²

Sportovní zaměření armády mělo i další cíl. Motivovat mladé muže k brannosti a zamezit šíření averze k nástupu do vojenské služby. Aby sportovní výkony nezůstávaly jen za branami kasáren, svůj program armáda včlenila do oslav státních svátků a jiných příležitostí, kde bylo možné vše naučené a nacvičené předvést civilnímu obyvatelstvu. Jednou z největších ukázek bylo představení cvičebních sestav v roce 1920 v rámci VII. všesokolského sletu, kterého se účastnilo více jak dva tisíce cvičenců – vojáků. Velmi oblíbené bylo soupeření, tedy závody a hry, které byly často organizovány. O tom, že armáda nabrala správný kurz svědčí i dobré výsledky v hrách, které byly uspořádány k oslavám prvního výročí spojenců Dohody v Římě a Paříži. Češi uspěli v několika disciplínách, ale první místo v Paříži získali naši v národním sportu – fotbalu.

V roce 1923 došlo k uspořádání prvních závodů československé branné moci na počest pátého výročí republiky v mnoha sportovních kategoriích. Toto klání přineslo řadu pozitivních ohlasů ze strany sportovců i civilistů.¹⁷³ Mělo ale i svou stinnou stránku, jak vyplývá z celkem vtipného článku uvedeného v Důstojnických listech ze dne 3. 8. 1923, který upozornil na špatné hygienické podmínky v poskytnutém ubytování včetně útoků hmyzu: „*Armádní závody vykazují pozoruhodné výsledky a bylo dosaženo znamenitých výkonů, ačkoli účastníci z řad důstojnictva byli nemile překvapení hned prvního dne ztížením podmínek soutěže. Hlavně strádají ... nezaviněným nedostatkem nočního klidu v některých kasárních ubikacích. V malé výhodě jsou prý jedině šermíři, kteří proti nepříteli, nastupujícímu po stěnách, jsou vyzbrojeni svými končíři a šavlemi.*“¹⁷⁴ U příležitosti narozenin prezidenta republiky byl v roce 1925 uspořádán tzv. rozestavný běh. Princip tohoto běhu spočíval v tom, že ze čtyř míst republiky (západní, východní, severní a jižní) vyběhly štafety po tratích, které v součtu měřily 1790 km a vystřídal se na nich 2848 běžců¹⁷⁵ a které se spojily na Pražské hradě den před událostí.¹⁷⁶

S postupem času byl kladen důraz i na atraktivnost sportovního zaměření. Ke slovu se dostávalo horolezectví, lyžování, cyklistika, nebo veslařství, byť samozřejmě nebylo možné, aby se těchto sportů účastnili všichni právě sloužící vojáci. Ministerstvo národní obrany navrhlo

---

¹⁷² NOVÁK, Jiří. *Vojenský obor se už 70 let stará o fyzickou českých vojáků* [online], [cit. 2024-01-02]. Dostupné z: <https://www.ukforum.cz/rubriky/academia/9373-vojensky-obor-se-uz-70-let-stara-o-fyzickou-ceskych-vojaku>.

¹⁷³ *Deset let Československé republiky*, svazek první, V Praze: Vláda republiky Československé, 1928, s. 138-140.

¹⁷⁴ *Důstojnické Listy*, Svaz Československého Důstojnictva, Praha, r. III., 1923, č. 31, 3. 8. 1923, s. 5.

¹⁷⁵ KREJČÍ, Antonín. *Dr. Jindra Vaníček*, Brno: Moravský legionář, 1934, s. 80.

¹⁷⁶ *Československá armáda v prvním desetiletí republiky*, V Praze: Státní tisk, 1928, s. 27.

zařazení branných prvků do učebních osnov tělesné výchovy od nejnižších tříd a ministerstvo školství je přijalo.¹⁷⁷

5.2 Mravní a osvětová výchova

Další získanou zkušeností z války byl fakt, že vojáci, aby vytrvali a neztráceli motivaci ve své práci, nutně potřebují duševní hygienu. Už za války se velitelé snažili vojákům poskytnout vše, co bylo v tomto ohledu možné. Zejména v legiích a zajateckých táborech duchovní a kulturní činnost měla zelenou, ať už šlo o zpěv, hru na hudební nástroje, rukodělné práce aj. Tuto činnost výše popsanou v rámci České družiny lze tak trochu zobecnit pro většinu vojenských jednotek s českým zastoupením. Češi navíc čerpali z tradičních vysokých hodnot vzdělávání a spolkové činnosti ve své zemi a ve spojení s českou šikovností, obratností a smyslem pro humor vznikaly i ve svízelných podmínkách milé a dojemné chvíle.¹⁷⁸ Jednu takovou popisuje František Skála: *Vracím se zpět a opatrně obcházím četné granátové jámy. Na frontě je klid, v kraji je smutno, nikde ani světélka. Zavolám k blízké polní baterii, kolem které musím projít, aby nestříleli, než přejdu. Přemítám, o čem všichni Ti lidé, ukryti v noční tmě, přemýšlejí. Ozve se tahací harmonika a dává mi odpověď za všechny. Hraje: „Kde domov můj?“¹⁷⁹*

Při zakládání nového československého vojska nebyl na tuto činnost čas ani síly. Pokud se kulturní a vzdělávací práce v útvech a jednotkách provozovala, byla to spontánní činnost samotných vojáků založená na momentálním nápadu či rozpoložení. Vojenské jednotky, které měly to štěstí a dostávalo se jim důstojníků, kteří v osvětové činnosti viděli potenciál mužstva, se kterým lze dále pracovat, zahajovali osvětovou činnost už v roce 1918 bez rozkazů od nadřízených. První pokyn přišel ze strany ministra obrany právě na základě již probíhající osvětové práce u náhradního praporu pěšího pluku č. 18 v České Lípě. Z iniciativy velitele praporu byl zřízen zpravodajský a vzdělávací odbor, jehož úkolem bylo zprostředkovat vojákům aktuální zprávy z veřejného života, organizovat přednášky i naučné besídky, posilovat vztahy mezi vojáky a důstojníky. Ministr tuto práci pochválil a doporučil, aby bylo obdobně postupováno u všech vojenských těles výnosem z 12. prosince 1918. Tímto byla osvětová činnost v armádě oficiálně zahájena.¹⁸⁰ O tom, že tato práce je nutná, přesvědčoval vojáky začátkem roku 1919 i prezident Masaryk. Upozornil na nutnost mravní výchovy, vzdělávání a

---

¹⁷⁷ *Deset let Československé republiky*, svazek první, V Praze: Vláda republiky Československé, 1928, s. 139.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 143.

¹⁷⁹ SKÁLA, František. *Válečný deník 1914-1918*, Kyšperk: A. Otava, 1937, s. 99.

¹⁸⁰ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 112.

jiné kulturní činnosti v armádě. Čas strávený v základní službě neměl být časem ztraceným, ale dobře využitým po všech stránkách a vojna se má stát pokračovací školou.¹⁸¹ Nutno však dodat, že původním autorem těchto ideálů nebyl jen Masaryk sám, ale i Josef Svatopluk Machar, který s ním hovořil o představách možných změn v armádě už koncem roku 1914. Machar snil o tom, že by rád řídil nejenom armádu, ale i školství, kam by zakomponoval předvojenskou výchovu.¹⁸² Tato touha se mu částečně splnila. Na přání prezidenta Masaryka přijal 18. srpna 1919 funkci generálního inspektora branné moci po Dr. Scheinerovi. Masaryk tuto funkci zřídil po podání demise Dr. Scheinera v prosinci 1918 z pozice nejvyššího správce čs. vojsk. Ta přestala být po dvou měsících funkční a Scheiner tuto skutečnost vnímal. Prezident jeho demisi přijal a současně ho jmenoval prvním generálním inspektorem. Nebyla to náhoda. Masaryk, který nebyl zcela spokojený s vymezením prezidentských pravomocí, potřeboval prostor, kde mohl více uplatnit své názory i vliv. Tento prostor se mu nabízel jak ve spolupráci se Scheinerem, tak i s Macharem.¹⁸³

Prvotní výzvy se ale výkonným způsobem opět ujal především JUDr. Jindřich Vaníček v rámci činnosti výchovného odboru MNO (původně odbor pro tělesnou a mravní výchovu). Výchova vojáka se obecně dělila na dvě části. Výchovu v rámci výcviku a výchovu ve volném čase. Byli to důstojníci a velitelé, kteří měli možnost na vojáky působit svým osobním příkladem, pochválit či odměnit. Ti z nich, kteří byli nadáni pedagogickým talentem dokázali svým svěřencům neformálně předkládat hodnoty vyšší mravní výchovy, tzn. lásku k vlasti, pravidlům, která nastavila nová republika, ale i témata mnohem prozaičtější, např. o slušném chování, hygieně, alkoholismu či vzdělání.¹⁸⁴ Téma alkoholismu bylo probíráno často a stále bylo aktuální. Například v roce 1924 se v Důstojnických listech objevuje článek s nadpisem „Ostřízlivěním za lepším životem“. Informuje o tom, že pražský Abstinentský Svaz uspořádal přednáškový cyklus pro velkou část posádek na Slovensku a Podkarpatské Rusi o alkoholismu. Tyto oblasti byly považovány ve vztahu k alkoholu za velmi rizikové a přednášky se tak staly doplněním osvětové činnosti vojska, které se samo tímto tématem obšírně zabývalo. „*Vojín republiky je veden k sebekázní po stránce mravní i tělesného života. Po všechny měsíce vojenské služby navyká si odříkání, zvláště pokud jde o požívání lihovin. Pro ty, kteří si přinesli sklon*

---

¹⁸¹ *Deset let Československé republiky*, svazek první, V Praze: Vláda republiky Československé, 1928, s. 144.

¹⁸² MACHAR, Josef Svatopluk. *Pět roků v kasárnách: vzpomínky a dokumenty: 1925-1926*. Praha: Aventinum, 1927, s. 87-88.

¹⁸³ KYKAL, Tomáš. *Prezidentův člověk – generální inspektor čs. vojsk a vliv T. G. Masaryka na vojenskou správu (prosinec 1918 – leden 1919)*. [online]. [cit. 2024-11-04]. Dostupné z: <https://www.vhu.cz/prezidentuv-clovek-generalni-inspektor-cs-vojsk-a-vliv-t-g-masaryka-na-vojenskou-spravu-prosinec-1918-leden-1919/>.

¹⁸⁴ *Deset let Československé republiky*, svazek první, V Praze: Vláda republiky Československé, 1928, s. 143-145.

*k pití lihovin z občanského života k vojsku, lze dnešní službu vojenskou právem míti za jakýs druh léčebny...Budou vráceni tudíž mnozí a mnozí občanskému zaměstnání, zbaveni nečnosti alkoholismu tím spíše, že i osvětové snahy vojska republiky je vedou k zušlechtění života, zdůrazňující zejména potřebu ostřízlivění obyvatelstva.*¹⁸⁵

Aby bylo možné praktikovat vyšší stupně osvěty, bylo nutné začít u té primární, tedy odstranění ngramotnosti. Armáda věnovala této práci velké úsilí, čas a koneckonců i peníze. Ngramotných branců bylo vlivem mizerné školní docházky ve válečných letech, stavu obecného vzdělávání některých zaostalých krajů nebo díky jiné národnosti, poměrně dost. Ti byli obvykle včleněni do jednotek pěchoty, a i přes veškerou snahu důstojníků, kteří dostali výuku psaní a počtů na starost vedle své běžné práce, nebylo možné všechny ngramotné vzdělat. Jednalo se o vzdělávání dospělých, bylo tedy nutné postupovat jinak než při výuce dětí. Navíc, ne všichni vzdělávaní byli toho schopni. Nicméně, v mnoha případech odcházeli do občanského života po základní službě vybaveni novými dovednostmi.¹⁸⁶ Jako první se obtížného úkolu zhostil na začátku roku 1920 Josef Kožíšek, v té době již uznávaný pedagog, který se věnoval zejména prvnímu čtení u dětí. Sestavil slabikář pro dospělé ve slovenštině a „*Průvodce ke slabikáři pro lid*“. Jeho koncepce vycházela z toho, že pro dospělého člověka je výhodnější a rychlejší učit se číst a psát hůlkovým písmem.¹⁸⁷ Protože potírání ngramotnosti bylo jednou z priorit výchovného odboru, předpisy se v průběhu let precizovaly tak, aby žádný voják, kterého se tento problém týkal, nepropadl systémem. Nařízení byla poměrně přísná, například nedovolovala dotčeným vojínům dovolenou v době kurzu. Ten byl zakončen písemnou i ústní zkouškou.¹⁸⁸ V prosinci 1924 uveřejnil v příloze časopisu Bratrství „Vojenská výchova“ svůj názor na výuku J. R. Sucharda¹⁸⁹. Přikláněl se k výuce analyticko-syntetickou metodou, tedy čtení po slabikách s porozuměním. Domníval se, že k zvládnutí čtení a psaní bude stačit polovina času proti Kožíškově metodě.¹⁹⁰ MNO se s tímto názorem ztotožnilo a zakoupilo nové pomůcky pro výuku podle J. R. Suchardy.¹⁹¹

Přestože oficiální zdroje k výuce ngramotných v globálu uvádějí poměrně velkou úspěšnost, u vojenských jednotek Podkarpatské Rusi se v průběhu roku 1922 příliš nedařilo.

¹⁸⁵ Ostřízlivěním za lepším životem, *Důstojnické listy*, r. IV, 1924, č. 13, 28. 3. 1924, s. 9.

¹⁸⁶ *Deset let Československé republiky*, svazek první, V Praze: Vláda republiky Československé, 1928, s. 146.

¹⁸⁷ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 120-121.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 264.

¹⁸⁹ SUCHARDA, Jan Robert nar. 15. 12. 1858 ve Velenicích u Poděbrad, učitel, autor Praktické mluvnice a pravopisu pro školy obecné a dalších příruček pro čtení a počty. Zemřel v r. 1950 v Novém Městě n. Metují.

¹⁹⁰ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 258.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 264.

Nad touto „černou skvrnou“ výuky především Rusínů se v článku „*Naše vojsko a negramotní*“ zamýšlí štábní kapitán Karel Klečka. Nízkou míru dosažených výsledků přisuzuje jednak adekvátně nízké míře chuti žáků učit se, ale současně i učitelům, kteří podceňují význam gramotnosti. Řešení vidí ve zvýšení atraktivity učiva pro negramotné, vedení vyučování zajímavým způsobem a získání zájmu žáků. Aby se toho mohlo dosáhnout, nabádá vzdělávat důstojníky–učitele v oblasti pedagogiky a didaktiky. Takto vzdělaní velitelé by se pak při výuce neměli střídat, ale měli by být povoláváni do kurzů pravidelně jako stálí pedagogové. Pokud se nepodaří zvýšit zájem žáků a ti budou výuce ze své vůle vzdorovat, doporučuje použít i negativní motivaci, např. pohružkou udělení trestu ve formě odnětí dovolené apod.¹⁹²

Zhruba o pět týdnů později reaguje na tento článek v DL nadporučík Josef H. Dvorský pod titulkem „Reorganisace výchovy negramotných v naší armádě“. Oceňuje kritickou otevřenost škpt. Klečky a ze své vlastní zkušenosti osvětového náčelníka 1. pěšího pluku Jana Husi potvrzuje jeho závěry. Ve své úvaze je ještě konkrétnější. Důvody neúspěšnosti při překonávání negramotnosti shrnul do dvanácti bodů počínaje zdůrazněním nedostatku lásky vyučujících vůči vyučovaným, přes nedostatek pomůcek, prostor, samotných učitelů, špatně vybraným časem k výuce, nevyužívání možnosti trestů a nesouladu čerpání dovolených žáků i jejich pedagogů. Navrhuje zásady, kterými by se výuka měla řídit, aby byla výuka efektivní. Jedná se především o soustředění negramotných k jedné vojenské jednotce (pěším plukům), vzdálené od jejich domova a jejich řazení do čet podle národností. Učitelé by měli ovládat jejich rodný jazyk, výuku provádět v dopoledních hodinách a kurz by měl trvat jeden rok. Absolvent by se měl naučit nejen číst a psát, ale měl by být poučen o pravidlech mluvnice, pravopisu, slohu a v případě zájmu i základům matematiky.¹⁹³

Mohlo se zdát, že výchovný odbor nemá žádné mantinely. V roce 1920 odvážně spustil vojenskou výrobu diapozitivů, ve které vznikl soubor o životě a práci prezidenta Masaryka a slovenským vojákům nabídl loutkařský kurz vedený nejlepšími odborníky v tomto oboru.¹⁹⁴ V následujícím roce se zaměřil na to, aby ve vojenských jednotkách umístěných na Slovensku bylo se slovenskými vojáky hovořeno jejich jazykem. Na území Čech a Moravy nabádal k pořádání kurzů slovenštiny pro ty velitele, kteří měli ve svých jednotkách Slováky.¹⁹⁵ Osobní

---

¹⁹² KLEČKA, Karel, *Naše vojsko a negramotní*, *Důstojnické listy*, r. II. č. 24, 1922, 16. 6. 1922, s. 3,4.

¹⁹³ DVORSKÝ, Josef H., *Reorganisace výchovy negramotných v naší armádě*, *Důstojnické listy*, r. II. č. 29, 1922, 21. 7. 1922, s. 5,6.

¹⁹⁴ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 128.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 134.

zkušenost s cizím jazykem prodělal Ludvík Svoboda¹⁹⁶, který sloužil v Užhorodě na Podkarpatské Rusi. Jako milovník hor si oblíbil překrásnou okolní krajinu a pochvaloval si pěkné bydlení. Nebyl však spokojen s tím, že ve městě a hojně i mezi vojáky se hovořilo maďarsky a této řeči nerozuměl. Jako velitel pocíťoval trapnost této situace. Sám sebe se ptal: „*Jakou autoritu mohu vzbuzovat u těchto vojáků? Jak je mám vést a vychovávat, když je mezi námi skleněná stěna jazyka, která znemožňuje, abychom se lépe poznali a našli pro sebe pochopení a důvěru, bez níž si vztah velitele a voják nedovedu představit?*“¹⁹⁷ Rozhodl se tedy, že se maďarštině naučí. Přihlásil se do kurzu vedeného místním ředitelem školy. Z původních šedesáti účastníků kurzu byl jedním z deseti, kteří ho dokončili. Svoje studium dovršil složením univerzitní zkoušky.¹⁹⁸

Jako závěr této kapitoly uvádím zamyšlení npor. R. Lukeše o budoucnosti válek. Domnívá se, že v budoucnu války budou, ale nebudou fungovat na bázi síly a vojenské techniky, ale bude se jí účastnit celý národ prostřednictvím své vyspělosti mravní, kulturní a rozumové. Zavedení osvětové činnosti do výcviku vojáka považuje za dokonce důležitější než samotný technický výcvik. Věřící, že osvětová činnost nezůstane jen za branami kasáren, ale že díky ní získají moc a vliv lidé bojující za mír, humanisté a pacifisté. Uznává, že i tak budou armády potřeba, ale budou úplně jiného rázu. Budou se předhánět v kvalitě a stupni osvětové a mravní výchovy. Budou mizet konflikty, ať už příčiny jsou jakékoli – politické, náboženské či třídní. Tím také zaniknou potřeby válek.¹⁹⁹ Tuto úvahu, zřejmě přemotivovaného nebo idealistického nadporučíka, mohlo ve své době skutečně sdílet nemalé množství lidí. Po zkušenosti z války věřili, že lidstvo se poučí, že nedopustí, aby se otřesná zkušenost opakovala. Nejen, že se opakovala za poměrně krátkou dobu, ale co by naši předci řekli dnešním konfliktům? Jako lidstvo jsme nepoučitelní a moc je zřejmě nad jakoukoli výchovu. Nadporučík Lukeš věřil, že v budoucnu budou platit slova J. G. Vogta²⁰⁰: „*Posavadní dějiny lidstva, dějiny výbojů a znásilňování, budou teprve vyměněny za pravé dějiny lidstva, za dějiny osvěty.*“²⁰¹

---

¹⁹⁶ SVOBODA, Ludvík, 25. 11. 1895 Hrozatín – 20. 9. 1979 Praha, legionář, voják, politik, sedmý prezident Československa (podrobněji viz KLUSÁKOVÁ, Zoe. Ludvík Svoboda – životopis, Kroměříž: město Kroměříž a Společnost Ludvíka Svobody, z.s., 2015).

¹⁹⁷ SVOBODA, Ludvík. *Cestami života*. Říčany u Prahy: Orego, 1996, s. 13.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 13, 14.

¹⁹⁹ LUKEŠ, R., *Budoucnost válek, Důstojnické Listy*, Svaz Československého Důstojnictva, Praha, r.II., 1922, č. 18, 5. 5. 1922, s. 2-3.

²⁰⁰ VOGT, Johann Georg (1669-1730) – kněz a řeholník cisterciáckého řádu v plaském klášteře, jehož zájmy se ubíraly všemi směry: zeměměřič a kartograf, spisovatel, historik i znalec hudby, poezie, přírodních věd.

²⁰¹ *Důstojnické Listy*, Svaz Československého Důstojnictva, Praha, r. II., 1922, č. 18, 5. 5. 1922, s. 3.

5.3 Legislativa

Dříve, než mohlo dojít k jakémukoli vzdělávání vojáků, bylo nutné poučit důstojníky a velitele. Ti byli povoláni do prvního důstojnického kurzu, kterých se konal ve dnech 1. – 16. dubna 1919. Zastoupeno bylo celé území státu, kromě Slovenska, které v té době mělo starosti s Maďary. Náplň kurzu byla velmi pestrá. Byla probrána témata demokracie, lásky k vlasti, svobody, kázně, zdraví člověka, slovanských dějin a jiné historie i témata kulturní. Mezi nimi například přednáška na téma Noviny a jak je čísti. Důstojnost tomuto kurzu dodala i účast prezidenta Masaryka, který ve své řeči vysvětloval důstojníkům nutnost vlastního vzdělávání.²⁰² Jeho slova „...učitel, který se neučí, nestojí za nic...“²⁰³ jsou platná dodnes. Rád také při svých proslovech používal výraz „eugenika“²⁰⁴ a její pěstování v čs. armádě.

Toto snažení bylo podpořeno výnosem, který již zpřesňoval a vytyčoval cíle vzdělávání mužstva. Byl psaný jednoduchým, srozumitelným jazykem a apeloval na udržení nestrannosti přednášejícího. Vyzýval k zakládání knihoven a čítáren a využití každé chvíle, kdy pedagog může hovořit se svým svěřencem, a to i o jeho potřebách soukromých. Je patrné, že výchovný odbor bral tuto činnost velmi vážně. Koncem roku 1919 zorganizoval další kurz pro důstojníky, a aby zajistil vysokou kvalifikovanost, kladl si podmínky. Frekventant musel být absolventem střední školy a mít za sebou minimálně půlroční výchovnou praxi u jednotky s dobrými výsledky. Výsledkem úsilí všech zúčastněných se stal další služební předpis „*Osvětová a mravní výchova vojska*“ označený jako Vých – 1, ze dne 16. března 1920.²⁰⁵ V jeho úvodu se praví: „*Doba vojenské služby má býtí vojínovi také pokračováním a doplněním školského vzdělání, má jí býtí využito pro upevnění povah a zušlechtění duší. Proto jest osvětová a mravní výchova součástí vojenského výcviku. V době služební i po denním zaměstnání její věnovati pilnou pozornost a všichni velitelé jsou odpovědni za řádné její provádění. Každý představený jest činitel výchovný, má si zjednávatí úctu svým věděním a působiti živým příkladem vzorného života. Cílem této výchovy jest, aby se mladý muž vracel do občanského života jako dobrý občan a dobrý člověk, aby se v jeho duši založil zdravý světový názor, který by jej vedl k práci na prospěch rodiny, obce i celé republiky.*“²⁰⁶

---

²⁰² *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 115-116.

²⁰³ Tamtéž, s. 116.

²⁰⁴ Sociálně-filozofický směr zaměřený na postupy, které vedou k rozšíření žádaných znaků v populaci (pozitivní eugenika) nebo naopak k vymýcení nežádaných znaků (negativní eugenika).

²⁰⁵ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 119.

²⁰⁶ Služební předpis *Vých-1 (později Š-III-1): Osvětová a mravní výchova vojska*. Praha: Tisková skupina presidia MNO, 1920, s. 1.

Předpis byl rozdělen na dvě části, část A shrnovala výchovné prostředky a část B řešila vnitřní organizaci. Výchovné prostředky byly charakterizovány takto:

- I. Škola – vzdělávání mělo být věnováno 16 hodin měsíčně v odpoledních hodinách a byly jasně definovány předměty, ve kterých se vojáci budou vzdělávat. Jednalo se o obecní a státní zřízení, o právech a povinnostech občanských, o národním hospodářství, o velkých dobách a zjevech našich dějin a o našem zeměpise, o literatuře a umění, o důležitých otázkách doby a o zdravotvědě. Každý předmět měl svou učební osnovu a daná témata k probírání. Je uvedena také metodika, jak mužstvo vyučovat za různých podmínek, například smíšené mužstvo různých národností, umožňovat debatu, mluvit spisovně, vždy pravdivě apod.
- II. Výchova mravní – předpis nabádal k pěstování vyšší mravnosti, tedy k překonání lidských pudů svou vlastní kulturou, sebeovládáním, sebevýchovou. V tomto bodě šlo o apel na důstojníky – učitele, aby svým vlastním příkladem vychovávali mužstvo. Mezi doporučenými dalšími příklady vysoké mravní hodnoty byli uvedeni Hus, Komenský a Masaryk.
- III. Kursy – ve večerních hodinách, v době osobního volna měly být kursy k dispozici dobrovolníkům, a to v širokém spektru oborů. Pro negramotné vojáky byly připraveny kurzy čtení a psaní, důstojníkům slovenských útvarů předpis nařizoval zřízení kurzů slovenského pravopisu a mluvnice.
- IV. Knihovny – tato část nabádala k vhodnému výběru knih do knihoven, stavěla výš hodnotu knihy než jejich množství. Dále obsahovala způsob evidování přírůstků do knihoven, označení knih, způsob vedení lístkového seznamu (katalogu), čtenářské legitimace, knihovní řády i hlášení o stavu knihoven.
- V. Čítárny – útočiště pro vojáka v době volna. Čítárna měla být čistá, světlá, vybavená velkým stolem uprostřed a měla v příruční knihovně nabízet časopisy, denní tisk, sbírky zákonů, slovníky, naučné příručky. Předpis stručně obsahoval čítárenský řád.
- VI. Hudba a zpěv – doporučení vhodní skladatelé při nácviu pro akademie s poučením o životě a díle, v rámci pěveckých kroužků byla doporučena výuka lidových písní určitých autorů.

- VII. Besedy a večírky – stručný návod komu a jak věnovat besedu, například u spisovatele se zaměřit na výklad o jeho životě, díle, doplnit ukázkami.
- VIII. Divadlo – závěrečný bod doporučoval návštěvy vojínů divadel za snížené vstupné i vlastní ochotnickou práci. Volba her měla být pečlivá – jednoduché, vhodné a vždy dobře nacvičené kusy. Ochotnickým vojenským divadelníkům měly být vysvětleny i širší souvislosti týkající se divadel. Na Slovensku bylo doporučeno zřizování divadel loutkových.

Druhá část, obsahově kratší, upravovala vnitřní organizaci takto: osvětová a mravní výchova byla považována za součást výcviku a týkala se tedy všech důstojníků, kteří výcvikem byli pověřeni. Jejich úkolem bylo doplnit si znalosti tak, aby byli schopni tuto činnost vykonávat. Na vrcholu organizační pyramidy stál II. odbor MNO, pod kterým pracovali zemští osvětoví referenti. Pod ně spadali divizní osvětoví referenti, kteří dohlíželi na práci osvětových referentů osvětových odborů praporů, kteří byli považováni za základní jednotku. Osvětový odbor měl být složen ideálně z důstojníků i vojáků patřičných schopností ve stejném poměru tak, aby byla maximálně pokryta škála probírané učební látky. Z jejich středu měl vzejít na návrh praporečnického velitelství náčelník. Ten dbal na dodržování programu, svolával porady a v případě, že se jednalo o velitele čety, byl zbaven odpoledních služeb. Jedno volné odpoledne náleželo na přípravu i ostatní členům odboru. U posádek, kde bylo více praporů společně bylo doporučeno, aby byl vytvořen posádkový osvětový odbor, porady se konaly společně a spolupracoval s občanskými osvětovými spolky, knihovnami apod.

Divizní osvětoví referenti už měli být specialisté, kteří na osvětovou činnost odborů nejen dohlíželi, ale upravovali tak, aby vyhovovala specifickým potřebám mužstev. Scházeli se s náčelníky, zřizovali večerní kurzy a rovněž dbali na doplňování vzdělání důstojníků. Spojnici mezi divizními referenty a ministerstvem byli zemští referenti. Jejich úkolem bylo dohlížet na veškerou výchovnou práci, provádět inspekce (na příkaz MNO), organizovat zemské kurzy pro výchovné pracovníky či předkládat návrhy na jmenování náčelníků osvětových odborů velkých posádek.

Předpis se dále zabýval způsobem hlášení. Na nejnižší úrovni osvětových odborů měl být veden deník, kam se zapisovala týdenní hlášení nejen o probraném učivu, ale i dojmy přednášejících z výsledku jejich působení na mužstvo. Měsíčně se zpracovával statistický přehled o stavu knihoven a jedenkrát za čtvrt roku bylo podáváno podrobné hlášení ministerstvu

národní obrany. Rovněž bylo doporučeno psát zprávy pro uveřejnění v časopisech, aby veřejnost měla vědomí o této činnosti armády.

Další body s názvy Práce u roty a Úhrada peněžní se již krátce zaobíraly v prvním případě dostatečnou saturací osvětové a výchovné činnosti tam, kde to podmínky zcela nedovolovaly a v druhém případě způsoby, kterými byla činnost financována. Vojáci měli mít možnost využívat výchovných programů zdarma. Poslední bod Pomocná knihovna osvětových odborů obsahuje seznam doporučené literatury k jednotlivým tématům učební látky.²⁰⁷

Předpis byl tedy na světě, ale jeho aplikace nebyla v počátcích zřejmě jednoduchá. Když na počátku roku 1920 přinesl absolvent světového kurzu MNO první nástin předpisu Vých – 1 do své domovské terezínské posádky, byl neprodleně předložen k prostudování dotčeným osobám. Ty došly k závěru, že pro naplnění tohoto předpisu nemají dost pedagogů, ani jiných osob. Věděly, že chování důstojníků není v souladu s předpisem, a ještě hůř jsou na tom se schopností plynulé, spontánní mluvy na dané téma, včetně rychlých reakcí na případné poznámky. Ve snaze vyřešit tuto nepříznivou situaci začaly vydávat zpravodaj, jehož prostřednictvím se měli vzdělávat a získávat informace ti, kteří z nejrůznějších příčin se nemohli osobně účastnit schůzí. Tzv. plenární schůze, kde členové výborů a další členové pracovních skupin přednášeli o své činnosti, měly speciální cíl. Donutit řečníky, aby se naučili mluvit plynule a z hlavy k většímu počtu posluchačů a naučit se rychle reagovat. Jednalo se vlastně o řečnickou školu, byť tak trochu na první pohled skrytou. Dalším, obtížnějším úkolem bylo připravit přednášku na osvětové nebo odborné téma a rovněž ji přednést ostatním. Tyto snahy byly údajně odměněny dobrými výsledky.²⁰⁸

Při prvním odvodu v r. 1920 byli poučeni i velitelé a důstojníci prostřednictvím důvěrného rozkazu *O poměru důstojnictva k mužstvu*. Rozkaz sice mluví o kázni, ovšem předpokladem kázně vojáků je vysoce mravný a ukázněný velitel. Ten musí jít příkladem, být spravedlivým vůdcem i učitelem se zájmem o každého vojáka. Zakazuje hromadné tresty i případnou demagogii. Poměr mezi důstojníky navzájem označuje za bratrský.²⁰⁹ I tento rozkaz se opíral o Masarykovy myšlenky a byl poplatný nejen svému času, ale směle by mohl být předáván důstojníkům v každé armádě a za každé doby. Můžeme si však klást otázku, zda to, co bylo napsáno v řádech, směrnicích a rozkazech, bylo i skutečně konáno? Věřme, že z velké

---

²⁰⁷ Služební předpis *Vých-1 (později Š-III-1): Osvětová a mravní výchova vojska*. Praha: Tisková skupina presidia MNO, 1920, s. 1-24.

²⁰⁸ *Důstojnické listy*, r. III. č. 17, 1923, 27. 4. 1923, s. 8.

²⁰⁹ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 133.

části velitelé nové armády takoví byli. Když Ludvík Svoboda začínal svou důstojnickou kariéru v Užhorodě, příkladem osvědčeného velitele mu byl štábní kapitán Karel Klapálek. Po práci trpělivě vyučoval negramotné vojáky, považuje za svou povinnost pomáhat těmto zanedbaným mladým mužům. Nebylo nic neobvyklého, že první cestu vlakem někteří absolvovali až při cestě k posádce nebo že první skutečné boty získali na vojně.²¹⁰

Ve prospěch tohoto předpisu mluví i článek z časopisu *Vojenská výchova* s názvem „Osobní příklad ve vojenské výchově“²¹¹ z roku 1937. Ten připomíná, že osobní kouzlo velitele funguje jen tehdy, jsou-li ve shodě činy s mluvou, prokazuje-li velitel znalosti teoretické i praktické, je specialistou v určitém vojenském oboru, dokáže s vojáky držet krok po fyzické stránce (byť to neznamená, že musí dělat vše stejně jako jeho žáci), reaguje rychle, správně a spravedlivě. Navíc je třeba, aby se vyvaroval všech zlovyků, které by mohly být příčinou posměchu či karikace a neměl by upadnout do nervozity v případě kontroly nadřízeným. To vše je završeno notnou dávkou lásky k vojenskému povolání.²¹² Tato odbočka do roku 1937 je ilustrací toho, že myšlenky důvěrného předpisu z roku 1920 zůstaly platné a naplňované po celou dobu.

Vzdělávání svých velitelů později zajišťovaly samostatně pluky. Jako příklad byl vysoce oceněn přístup velitele 1. pěšího pluku Jana Husi v Českých Budějovicích, který uspořádal roční vychovatelský kurz pro všechny důstojníky a poddůstojníky s povinnou docházkou. Kurz byl slavnostně zahájen 11. září 1921. Obsahoval dvě části – teoretickou a praktickou. Teoretická část o 112 hodinách obsahovala přednášky z vychovatelství a didaktiky, občanské nauky, zdravotní vědy a další. Praktická část představovala 80 hodin a šlo především o exkurze, vlastní převedení výuky či přednášky. Kurz probíhal dvakrát týdně v pracovní době.²¹³

Při stejném odvodu branců podle nového branného zákona, zavedlo MNO tzv. zkoušku branců, kterou měli prokázat, jak zdatní jsou nejen v základní gramotnosti, ale i ve všeobecném přehledu a schopnostech. Způsob vykonání zkoušky byl zakotven v novém předpisu *Osvětová a mravní výchova nováčků v prvních šesti měsících*. Tuto zkoušku nemuseli skládat absolventi středních škol. Branci pak byli rozřazeni tak, aby výchovná činnost mohla být nastavena na příslušnou úroveň. Předpis byl propracován do poslední hodiny a měl být dodržován tak důsledně, aby v případě přesunu vojáka byla zajištěna návaznost. Nejbližší zkušenosti však

²¹⁰ SVOBODA, Ludvík. *Cestami života*. Říčany u Prahy: Orego, 1996, s. 10.

²¹¹ ŽOČEK, Stanislav. Osobní příklad ve vojenské výchově, *Vojenská výchova*, r. XII., 1937, č. 4, 2. 1. 1937, s. 49.

²¹² Tamtéž, s. 49.

²¹³ *Důstojnické Listy*, Svaz Československého Důstojnictva, Praha, r. I., 1921, č. 19, 1. 10. 1921, s. 6.

ukázaly, že z nároků na osvětovou činnost u nováčků bude třeba slevovat. Vzdělanějších branců bylo málo a výchovný odbor se požadavkům přizpůsobil.²¹⁴ Rozsáhlý předpis byl přepracován za přispění především odborných lektorů a pedagogů a 12. září 1922 byl vydán jako *Směrnice pro výcvik v roce 1922–1923*. Původní předpis zrušen nebyl, směrnice upravovala jen jeho část. Současně už bylo předesláno, že MNO pracuje na *Příručce k služebnímu předpisu Vých-1* a tato směrnice měla být vodítkem do doby, než vyjde avizovaný dokument.²¹⁵ Příručka byla schválena počátkem února 1923 pod označením Vých-3.²¹⁶

Knížka menšího formátu obsahovala více než čtyři sta stránek a lze ji považovat za didaktickou pomůcku. Dětila se na dvě části. V první části označené římskou jedničkou a názvem „Jak vyučovati“, byly popsány vyučovací postupy, počínaje přípravou vyučujícího přes formy a metody vyučování včetně opakování i možnému vlivu vyučujícího na vyučované. Druhá část (římská dvě) s názvem „Návody a k jednotlivým hodinám“ pak byla velkými písmeny dělená na okruhy probíraných témat a jejich osnovami. Hodiny úvodní (A) se měly věnovat tématům k vysvětlení důvodů vojenské služby, jak trávit volný čas v kasárnách i mimo ně, čistoty, výživy, nemocí, alkoholismu, vůli člověka či základům společenského zřízení. Další celek hodin (B) se pracoval s tématy vhodnými do hodin dějepisných a zeměpisných. Obsahově se jednalo o více než dvacet okruhů. Hodiny spadající pod písmeno C se zabývaly občanskou naukou a výchovou. Tento bod zahrnoval třicet okruhů z občanského života včetně rodiny, psaní žalob či poslední vůle. Závěrečná stať označená písmenem D se zabývala odkazem předků a tím, co naopak je možno předat potomkům.²¹⁷

5.4 Vojenská zátiší - výchova ve volném čase

Další mravní výchova se vojákům měla dostávat prostřednictvím vojenských zátiší. Jednalo se o prostory, kde vojáci měli možnost trávit svůj volný čas takzvaně ušlechtilou činností, tzn. čítárny, knihovny, divadla, tělocvičny.²¹⁸ Předchůdcem vojenských zátiší byly domovy, které v kasárnách ustavovala americká společnost YMCA. Její činnost byla prověřena již zkušenostmi z války, kdy se práce s vojáky ve volném čase velmi osvědčila. YMCA začala pracovat záhy po vzniku armády na žádost čs. zástupců státu. Spolupráce byla zakotvená

---

²¹⁴ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 130-132.

²¹⁵ Tamtéž, s. 176-179.

²¹⁶ Tamtéž, s. 189.

²¹⁷ *Služební předpis Vých-3 (později Š-III-4): Praktická příručka osvětové výchovy*. Praha: Nákladem ministerstva národní obrany tiskl Všeťečka & spol., Král. Vinohrady, nestr.

²¹⁸ *Deset let Československé republiky*, svazek první, V Praze: Vláda republiky Československé, 1928, s. 145.

nejprve výnosem čj. 708 ve věstníku MNO ze dne 11. ledna 1919 a později dalšími výnosy upřesňována podle již získaných zkušeností. Výnos obsahoval mj. nařízení vojenským zařízením o přidělování prostor YMCA, odpuštění poštovního či jízdného apod. V létě 1919 je vymezení pravomocí a výhod pro YMCA ještě přesnější a stává se vojenskou organizací. V průběhu roku 1920 začíná být její výsostné postavení omezováno. Nikdo nezpochybnil pozitivní výsledky její práce, ale byla zřejmá snaha o převzetí domovů čistě pod vojenskou správu. Společným úsilím pracovníků YMCA a vojenských důstojníků byl v červenci dokončen materiál s názvem Působení a správa vojenských zátiší. Pod označením Vých – 5 byl ve schválené podobě uveřejněn 23. července 1921.²¹⁹ V základních ustanoveních bylo uvedeno, že vojenská zátiší patří do oblasti osvětové činnosti a jejich cílem je působení na vojáky v době odpočinku. Voják ale nemá být k jejich návštěvám nucen. Naopak pro ty, kteří se práci v zátiší věnují, jde se o jejich práci služební. Samozřejmě se musí jednat o pracovníky bezúhonné a na vysoké mravní úrovni a podpořené svými nadřízenými. Činnost v zátiších ani užívání jejich prostor není pro vojáky zpoplatněno a pokud se jednalo o kurzy či aktivity hrazené, pak jejich výše měla vyjít z návrhu vojáků a být schválena posádkovým velitelem. Správce zátiší či jeho zástupce se nesmí stavět do role nadřízených vojáků, pouze dohlíží na dodržování domácího řádu. Při jeho porušení správce disponuje právy se ohradit.

Článek II. pod názvem Kompetence upravoval systém organizační i způsoby komunikace včetně řešení v případě neshod. Dále stanovoval pravidla pro administrativně organizační chod zátiší, včetně zdravotní nezávadnosti. Další bod Účel a způsob práce ve vojenských zátiších vymezil důvody, které ke zřízení zátiší vedly. Prostory zátiší měly být pro vojíny prostředím příjemným, vytopeným a osvětleným, kde budou rádi trávit chvíle volna, ať už v čítárnách, při hraní her, sebevzdělávání, zpěvu či jiné ušlechtilé zábavy. Neměla tak vyvstat potřeba vojáků vzdalovat se z kasáren kvůli vyhledávání společnosti či alkoholu. Dále tento bod specifikoval velikost a počet místností, které byly v dané situaci pro danou posádku možné. Následující stať se věnovala poměru YMCA k vojenské správě. V podstatě lze konstatovat, že náklady na provoz prostor šly za vojenskou správou, jejich náplň (nábytek, cvičební nářadí, hudební nástroje) za YMCA.

Bod pátý s názvem Personál byl rozdělen na dvě části. Část A – Mužstvo – v něm byly uvedeny zásady, podle kterých byli přiřazováni k zátiším poddůstojníci či vojáci do služby. Tuto povinnost neměli poddůstojníci z povolání. Základním pravidlem bylo, že služba v zátiší

---

²¹⁹ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 135-138.

se stanovovala krátkodobě (jeden až dva měsíce), aby mohlo dojít ke střídání a nestalo se tak na úkor základního výcviku. I proto bylo doporučeno, aby tato služba byla nařizována především mužům, kteří primární půlroční výcvik měli již za sebou. Dále byla stanovena pravidla náhradního volna za tyto služby i to, že za ně není žádná finanční odměna. Bylo ale možné a povolené obdržet volnou jídelní porci. Část B – Správci – byla věnována vztahům mezi správci, kteří byli zaměstnanci YMCA a vojenské správy. Byly definovány pracovní právní vztahy, systém podřízenosti a další pravomoci, práva i povinnosti jak ze strany správců, tak ze strany posádkových velitelů. Nebyl opomenut ani způsob hlášení o činnosti zátiší všech zúčastněných.

Následující dva body se jen krátce věnovaly knihám a časopisům (knihovny YMCA mají být vedeny stejně jako knihovny vojenské, a přestože knihy YMCA i hradí, jejich nákup podléhá schválení orgány armády) a osvobození od poštovního. Dále byla popsána pravidla vnitřního života zátiší, především domácího řádu. Jako podstatný byl zvýrazněn text, který informoval o tom, že provoz zátiší a jeho fungování je pro mužstvo i důstojníky totožný. Naopak, zátiší byla zapovězena civilním návštěvníkům. Taktéž byly specifikovány podmínky pro prodej potravin v zátišních prodejnách, například některé měly být prodávány bez zisku, u dalších byla cena stanovena. Jednoznačně bylo určeno, kdo sortiment schvaluje a jakým způsobem se prodej i nákup eviduje.²²⁰ Náklady, které neměly jednoznačně stanovené svého majitele, měly být hrazeny výdělečnou činností těchto prodejen. Ty měly zajistit nejen kvalitní potraviny či pochutiny pro vojáky po celé republice za stejnou cenu, ale tím potlačit potřebu nakupovat v civilních obchodech, kde byla nabídka samozřejmě širší, ale včetně alkoholu a cigaret.²²¹ Předpis nezapomněl ani na popis případných pronájmů místností, pokud nebylo možné využít vlastní zázemí v kasárnách, ani na způsoby úhrady osvětlení a otopu. Předposlední, čtrnáctý bod ustanovil pravidla pro tělovýchovnou činnost, způsob využívání prostor, náradí i personální zajištění pro tuto činnost. Závěrečná všeobecná ustanovení prezentovala především fakt, že předpis je jakousi dohodou mezi MNO a společností YMCA a jasně stanovila nejzazší termín platnosti této dohody do 31. 12. 2021.²²² V říjnu 1921 byl

---

²²⁰ Služební předpis *Vých-5 (později Š-III-3): Působení a správa vojenských zátiší*. Praha: Nákladem MNO, 1921, s. 1-15.

²²¹ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 140.

²²² Služební předpis *Vých-5 (později Š-III-3): Působení a správa vojenských zátiší*. Praha: Nákladem MNO, 1921, s. 15-22.

dotatkem k tomuto předpisu upraven článek týkající se možnosti přístupu civilních obyvatel do zátiší, a to při zvláštních příležitostech a za dodržení určitých podmínek.²²³

V roce 1923 došlo k ukončení spolupráce mezi MNO a YMCA i k finančnímu vypořádání a v roce 1924 byl vydán nový předpis, který upravoval finanční, organizační, výchovné i jiné poměry v zátiších pro celou čs. armádu. Původní záměr zátiší pro duševní odpočinek i aktivní činnost v době volna vojáků, a tím i jejich ochrana před nízkými zájmy, zůstal zachován vymezením činností: osvětové, zábavně-výchovné a tělovýchovné. Nově se vymezují odbory neboli sdružení 3-5 vojáků, kteří spolupracují se správcem zátiší a jsou mu ku pomoci. Osvětový odbor se stará o knihovny a čítárny a zajišťuje lektory a přednášející pro kurzy a přednášky. Odbor zábavní, jak už název naznačuje se stará o příjemný program, tedy večírky, divadelní představení, přehlídky a kroužky tohoto charakteru. Odbor tělovýchovný má na starosti sportovní náplň, dohled na sportovištích. Posledním odborem byl stanoven odbor pro místnosti, jehož činnost byla nejméně atraktivní, tedy péče o místnosti, jejich úklid, dohled, zajištění tepla apod. V té době fungovalo 124 zátiší, která obstarávala kolem šesti set místností, především knihovny a čítárny, kuchyně, jídelny, ale i poměrně velké množství skladových prostor. Jejich hmotný majetek byl také rozsáhlý, disponovala obsáhlým knižním fondem, kinematografickými stroji, loutkovými divadly i stálými jevišti, hudebními nástroji, kulečnickými i jinými společenskými hrami. Za zmínku stojí i příjem, se kterým zátiší hospodařila. V roce 1924 to bylo s více než 9 miliony korun, přičemž dotace MNO činila zanedbatelných 218 tisíc korun. Kromě dalších, rovněž minimálních částek v podobě darů či příspěvků, nejvyšší podíl tvořil obrát z prodejen (cca 8 milionů korun) a výtěžek z kulturních činností (cca 730 tisíc korun).²²⁴

Jako jedno z prvních nově zbudovaných zátiší v republice bylo otevřeno posádkové zátiší v Terezíně. Jednalo se o jednopatrový dům na náměstí a další tři místnosti v sousedním objektu. Ve velké místnosti v přízemí nalezl návštěvník příruční knihovnu, čítárnu s velkým množstvím výběru časopisů i písárnu. Druhá přízemní místnost sloužila jako jídelna přívětivého vzhledu. Na stolech nechyběl ubrus ani květinová výzdoba. Do přízemí se vešla ještě herna s kulečnickem a malá prodejna s rozmanitým zbožím za příznivé ceny. Po zrekonstruovaném schodišti bylo možno vyjít do patra, kde se nacházel divadelní sál včetně lóží, prostorem pro hudbu i herce a maličký bufet.²²⁵ Z popisu je patrné, že do tohoto zátiší byla investována vysoká

---

²²³ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 142.

²²⁴ Tamtéž, s. 239-244.

²²⁵ O Terezíně, *Bratrství*, Praha, r. VIII., 1925, č. 4, 22. 10. 1925, s. 32-33.

částka a je jisté, že takto velkoryse pojaté zátiší měli vojáci v jiných posádkách k dispozici alespoň v počátcích jen málokde.

5.5 Knihovny

Přestože o zřizování vojenských knihoven, včetně legislativního ukotvení v předpisech Vých-1 i Vých-5, bylo výše zmíněno, vzhledem k jejich významu, organizaci a vlivu na výchovu vojáků je vhodné jim věnovat samostatný prostor.

První zmínky se vztahují k půjčování knih za úplatu v zajateckém táboře Berezovka v roce 1916.²²⁶ V tomto případě ještě není na místě pojem „knihovna“, ale už v roce 1917 u čs. pluků působících ještě v rámci ruské armády v Žitomíru²²⁷ fungovala skutečná knihovna, která disponovala knihami nejen darovanými, ale plukovním výborem zakoupenými.²²⁸ Při projevu prezidenta Masaryka v březnu 1919 při návštěvě vojenských kurzů v Praze zaznělo Masarykovo přání o zakládání knihoven, protože podle jeho názoru voják nesmí lenořit ani v době volna a je třeba mu předkládat ušlechtilé podněty a následně uspokojovat jeho duševní potřeby.²²⁹ Toto přání bylo oficiálně stvrzeno výnosem čj. 863/II z 1. května 1919, který byl vydán u příležitosti uspořádání prvního kurzu pro důstojníky a přesněji specifikoval osvětovou a vzdělávací činnost v armádě.²³⁰ Kromě jiného, jednoznačně nabádá k zakládání čítáren a knihoven, odebrání čerstvého tisku a získávání knih do knižních fondů.²³¹ Následně bylo fungování knihoven upraveno v již zmíněných předpisech *Osvětová a mravní výchova vojska* (1920) a *Působení a správa vojenských zátiší* (1921). V prvních letech se v knižních vojenských fondech objevovala i literatura braková či jinak nevhodná. Důvod tohoto faktu spočíval v tom, že vojenské jednotky prvotně toužily po početném knižním fondu bez ohledu na obsah.²³² Protože zájem o knihy, knihovny i čítárny vzrůstal, byl v roce 1922 vydán samostatný předpis, který upravoval činnost knihoven a čítáren pod označením Vých-2 (Š-III-2) *Správa vojenských knihoven a čítáren*. Předpis navazoval na čtvrtý bod (knihovny) Vých-1 *Osvětová a mravní výchova vojska* a byl pochopitelně mnohem podrobnější. Zaobírá se vedením a správou knihovny, katalogizací knih, přesným postupem prací knihovníka. V části, která byla věnována čítárnám, přenosným knihovnám i knihovničkám na strážnicích, byly vyobrazeny nákresy

---

²²⁶ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 21.

²²⁷ Tamtéž, s. 23.

²²⁸ Tamtéž, s. 26.

²²⁹ Tamtéž, s. 113.

²³⁰ Tamtéž, s. 115.

²³¹ Tamtéž, s. 117.

²³² ERTELTOVÁ, Zdena. *Nástin dějin vojenských osvětových knihoven v Československu*. Kmen. Praha: Ústřední dům armády, 1968, s. 14.

stojanu na časopisy, příruční knihovny a nástěnného pultu. Přenosná knihovna byla zakreslena včetně doporučených rozměrů a popisem zhotovení. Přestože celý předpis se nesl především v duchu administrativně technického, v úvodní pasáži lze nalézt zmínku o úloze knihovníka. Ten měl působit i jako rádce při výběru četby nerozhodným čtenářům a doporučovat vhodnou literaturu. Sympatickou se jeví poznámka, že není důležitý počet přečtených knih, ale obsah a prožitek, se kterým byla kniha přečtená.²³³

V prvním období, přibližně do roku 1925, byl kladen důraz především na zřizování knihoven, jejich vedení a organizaci, získávání finančních prostředků, nákup knižního fondu a přípravě a schválení příslušných předpisů. V dalším zhruba pětiletém období, kdy už knihovny dobře fungovaly, se zájem přesunul do přímé činnosti se čtenářem a prezentace činnosti vojenských knihoven. V letech 1925 až 1926 mělo čtenářskou legitimaci přibližně 70 000 – 80 000 vojáků a na každého vojáka připadalo v průměru deset přečtených knih za rok.²³⁴ Na vedení knihoven bylo nakládáno značné množství různorodých požadavků. Mělo uspokojit začínající čtenáře, tedy ty, kteří teprve ve vojenské službě se naučili číst a zaujmout další, kteří se s knihovnou setkali poprvé. Na druhé straně oslovit vojáky vzdělané, absolventy škol. Taktéž přitáhnout příslušníky jiných národností. I pro ně byly připraveny knihy v jejich mateřštině, především v němčině, maďarštině, slovenštině a v menším počtu i v rusínštině.²³⁵

Návod, jak přilákat i nečtenáře do knihovny nabídl kapitán František Ptašinský ve svém článku uveřejněném v časopisu *Vojenská výchova* vydaném 12. února 1925. Nabádal k tomu, aby knihovník či jiný k tomu pověřený pracovník, při výběru knih myslel především na prosté vojáky a oprostil se od svých vlastních čtenářských chutí. Za vhodnou četbu považoval literaturu lehčího žánru pro mládež a nevyklučoval ani pohádky. Věděl, že někteří vojáci nečtou vůbec. Radil, aby knihovníci využili především obrazovou reklamu k upoutání zájmu nečtenáře. Hezké ilustrace, pěkná vazba, vystavení fotografií autorů či letáčku o knize přímo před oči vojáka, považoval za podněty, které splní svůj účel. Uvažoval, že přece každý vezme rád do ruky pěknou knihu, aby si prohlédl třeba jen obrázky. A odtud už jen malý krůček k začtení se.²³⁶

---

²³³ Služební předpis *Vých-2 (později Š-III-2): Správa vojenských knihoven a čítáren*. Praha: Nákladem MNO, 1922.

²³⁴ ERTELTOVÁ, Zdena. *Nástin dějin vojenských osvětových knihoven v Československu*. Kmen. Praha: Ústřední dům armády, 1968, s. 19.

²³⁵ Tamtéž, s. 21.

²³⁶ PTAŠINSKÝ, František. Několik slov o vojenské knihovně. *Vojenská výchova*, r. I., 1925, č. 2/3, 12. 2. 1925, s. 41.

Po roce 1930 se propagace knihoven stáhla do pozadí v souladu s novým pojetím osvětové výchovy a se zaměřením armády především na obranu státu. V souvislosti s tím poklesl zájem o beletrii, ale vzrostl zájem o odbornou a technickou literaturu. Pro zřízení a práci odborných vojenských knihoven byly zpracovány a vydány dvě směrnice v roce 1934 a 1938.²³⁷

5.6 Vzdělávací činnost

V souvislosti s provozem kinematografických strojů vznikla potřeba také kvalifikované obsluhy. Na pokyn MNO byly v roce 1924 uspořádány kurzy, které obsahovaly nejen výuku obsluhy a péče o stroje a jejich servis, ale také teoretickou část, kde se přednášelo o elektrotechnice, kinematografii, filmu, ale také o bezpečnosti práce. Kurzy se konaly v Bratislavě, Brně a Praze a byly určeny pro nižší důstojníky. Předpokládalo se, že ti pak předají své nové vědomosti vojínům, kteří budou k tomu vybráni.

V tomtéž roce byly vydány směrnice s účinností od ledna 1925, které nařizovaly zřízení zemědělských kurzů. Podmínkou byla existence zemědělské školy v blízkosti posádky a zájem minimální třiceti vojáků. Směrnice dále určovala podmínky finanční i organizační. Cílem bylo zvýšit zájem vojáků nejen o zemědělství, ale i další příbuzné obory. Ze statistických údajů vyplývá, že bylo v roce 1925 zorganizováno 45 kurzů, do kterých bylo zapsáno 2333 vojáků a kurzy dokončilo 1914 vojáků. Více jak 60% zapsaných uchazečů vykonávalo v občanském životě povolání, které souviselo se zemědělstvím.

Obdobně byly organizovány i kurzy živnostensko-průmyslové, analogicky u posádek s průmyslovou či odbornou školou. Volný čas vojáka měl být využit k získání další kvalifikace, kterou posléze mohl využít v civilním životě. Bylo uskutečněno 61 kurzů s 1689 absolventy v měsících lednu až březnu 1925. Nejčetnější byl kurz účetnictví, v menších počtech pak kurz obsluhy parních kotlů, elektrotechniky či truhlářství. Celkem se jednalo o 21 oborů, byť většina z nich byla organizována od jednoho do tří kurzů.²³⁸

5.7 Periodika

Aby armáda posílila občanskou odpovědnost hned v zárodku při jejím utváření, začala vydávat už v roce 1918 časopis Bratrství s podtitulem List československé milice. Podtitul byl

---

²³⁷ERTELTOVÁ, Zdena. *Nástin dějin vojenských osvětových knihoven v Československu*. Kmen. Praha: Ústřední dům armády, 1968, s. 27-28.

²³⁸ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 250-256.

zhruba v polovině roku 1919 přejmenován na List pro československé vojsko. Lidé důvěřovali tisku a Bratrství mělo za úkol povzbudit ty, kteří po prožitých hrůzách války, měli opět být v řadách vojáků, znovu jít do boje a znovu poslouchat povely nadřízených. Už bylo zmíněno, že v prvních letech se československá armáda prala hlavně s morálkou a kázní. Později, kdy už v tomto ohledu bylo klidněji, redakce Bratrství pracovala a seznamovala čtenáře s vojenským prostředím, vyzdvihovala vojáky jako hrdiny obrany republiky a budovala mezi lidmi povědomí vojenských tradic. Hlavním cílem bylo zapomenout na manýry a zvyklosti rakousko-uherské armády.²³⁹ Díky rotmistrům, kteří od roku 1922 vydávali časopis Osvětové rozhledy s přílohou Rádce osvětových instruktorů, se čtenáři mohli poučit, jak zorganizovat kulturní akci k různým výročím, jak vést a hospodařit se zátiším, jak obsluhovat kinematograf a jiné prospěšné činnosti. Rádce v roce 1924 nahradil časopis Vojenská výchova. Ten vycházel nejprve jako příloha Bratrství, později samostatně.²⁴⁰ První číslo vyšlo 18. prosince 1924. Měsíčník měl být prostorem pro sdílení zkušeností ve výchově vojáků, které zůstávaly v osobním vlastnictví velitelů bez možnosti vzájemného předávání. V prvních letech se časopis dělil na část teoretickou, která nabízela pojednání, úvahy, zkušenosti z oboru pedagogiky, didaktiky, sociologie i psychologie ve vojenském prostředí. Praktická část se zaměřovala na řešení konkrétních taktických situací, cvičení s mužstvem, tělovýchovu a osvětovou praxi. Časopis dále nabízel okénko aktualit vojenských zátiší nebo přehled nejnovější literatury. Později přibýly pravidelné rubriky: z válečných zkušeností, vojenský praktik, zásady boje jednotlivce a družstva. V roce 1925 byla častým obsahem nejen výuka negramotných, ale i mluvnická cvičení pro pokročilé. Čtenář našel nejen úkol, ale i jeho řešení. Ve třicátých letech se redakce zaměřila více na technické záležitosti, apelové cvičení, boj proti strachu, pochvaly a výtky.

Poslední číslo Bratrství vyšlo 1. září 1927 a o měsíc později jej nahradil časopis Naše vojsko. Ve svém úvodníku redakce vysvětluje, proč k této změně došlo. Cíle, které si kladl týdeník Bratrství, byly splněny, poměry v armádě se změnily a s nimi i vojenský list. Jedním z důvodů změny názvu měl být i jiný tisk se stejným názvem, ovšem politický. Jím vydávané články byly často považovány za dílo redakce vojenského Bratrství.²⁴¹ Z článku loučící se

---

²³⁹ *Bratrství*, Praha, Miloš Maixner, IX., 1927, č. 49/50, 1. 9. 1927, s. 585-586.

²⁴⁰ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 220-221.

²⁴¹ *Naše vojsko*, Tiskárna MNO, I. 1927, č. 1., 1. 10. 1927, s. 1.

redakce je přes veškerou zdvořilost a chápavost cítit hořkost nad touto změnou. Ano, něco se stalo. Původní osvětová činnost v armádě se mění.

Pro důstojníky začaly v roce 1921 vycházet Důstojnické listy. Tento čtrnáctideník (později týdeník) se měl stát jejich pomocníkem a rádcem, rovněž posilovat morálku, poučit, být mluvčím a zastávat snahy a cíle i chránit stavovskou čest Svazu československých důstojníků.²⁴² Běžné číslo mělo obvykle osm stran. Struktura řazení článků byla sice daná, ale ne dogmaticky. První strana přinášela velký článek k dění uplynulého období, často se jednalo také o připomínky výročí různých událostí, narozeniny významných osobností nebo jejich návštěvy. Poměrně velký prostor byl věnován činnosti odboček Svazu československého důstojnictva. Domnívám se, že oblíbené články byly ty „pod čarou“. Tam přispívali důstojníci svými názory, reagovali na předchozí články, nebo připomínali vlastní úvahou či popisem různé události, ať už minulé nebo právě probíhající. Na dalších stranách čtenář našel příspěvky pod názvem „různé“ a dále kulturního charakteru, informace z ústředí a sekretariátu Svazu a věstníku MNO, vojenský sport, právní poradnu, gratulace i inzerci. V průběhu roku 1926 se nově, ale nepravidelně objevují titulky „vojenské písemnictví“, „technické stati“ a „kulturní stati“. Pod prvním titulkem čtenář našel recenzi, článek či popis díla odborného, vojenského charakteru, pod druhým jednoznačně technické záležitosti (bojová technika, balistika apod.) a kulturní stati nabízely informace o nových knihách, literatuře nebo poezii.

Důstojnické listy měly čtenáře jednoznačně určené. Tomu odpovídala jejich náplň i odbornost. Důstojník v těchto listech jistě našel vše, co ho v zaměstnání trápilo či naopak radostného prožíval, včetně různých rad a doporučení. Pokud někdo reagoval na již vydaný článek, obvykle ctil hodnotu předchozího autora a nedocházelo v tomto prostoru k arogantním výlevům.

Osvětové činnosti se listy věnovaly poměrně málo. V prvních letech se více psalo o výuce negramotných, od roku 1925 se odbočky chlubily zátišími, po roce 1930 se hojně probírala domácí i zahraniční politika.

---

²⁴² *Důstojnické listy*, Praha, Ústřední výbor Svazu československého důstojnictva, 1921, r. I., č. 1, 23. 1. 1921, s. 1.

5.8 Výstavy

Armáda samozřejmě měla také potřebu svou osvětovou činnost tzv. prodat. Chtěla ukázat veřejnosti, že motto prezidenta republiky „vojna jest pokračovací školou života“ platí nejen jako heslo, ale že má i skutečnou pracovní náplň. Jako vhodný nástroj se jevílo uspořádávání výstav. Počátky nebyly úplně snadné. Veřejnost v tomto ohledu armádě nedůvěřovala a ani nevěděla, co vlastně by armáda mohla v rámci osvětové činnosti vystavovat. Tyto pochybnosti však byly postupně prolamovány a leckde musela být výstava prodloužena.

První výstavu zorganizoval v roce 1922 Josef Jahoda, osvětový referent 4. divize v Hradci Králové. Výstava obsahovala především fotografie z čítáren a učeben negramotných. Stala se také příkladem pro ostatním útvarům a posádkám k předvedení vlastní činnosti. Ve stejném roce se konal v Bratislavě orientální trh a v rámci něj byla k vidění výstava s názvem „Jak vychováváme vojáka na Slovensku“. V tomto případě už šlo o sofistikovanou ukázkou výuky písma s možností prohlídky autentických sešitů žáků, různých druhů knihoven včetně přenosné pro případ mobilizace a války. Dále byly předvedeny ukázky z různých druhů rukodělného umění. Organizování výstav se postupně rozšiřovalo po celé republice a zájem veřejnosti o ně se zvyšoval.²⁴³ V Košicích byla otevřena výstava s názvem Osvětová činnost vojska v červenci 1923 při příležitosti sjezdu osvětových důstojníků 11. divize.²⁴⁴ Vystavované exempláře zaplnily několik místností. Nejzajímavější byly exponáty ruční výroby vojáků. Svě návštěvníky našly i výstavy otevřené v Praze, Brně, Ružomberoku či Užhorodě.²⁴⁵ V červenci o rok později uvedl výstavu na stejné téma 2. pěší divize v Plzni její velitel generál Šindelář, který při své úvodní řeči použil prezidentovo heslo: „*Vojna jest pokračovací školou života. Naše osvětová voj. výstava, prvá tohoto druhu v Plzni, ukáže vám výsledky výchovné práce, naše učebné pomůcky, zhotovené ponejvíce vojíny samotnými, různé diagramy, práce vojínů, jimiž se zabývají ve volném, hlavně večerním čase a různé jiné památky a předměty z vojenského života.*“²⁴⁶ Patrně se jednalo o jednu z největších výstav s velkým množstvím umělecké práce. Protože pluk organizoval pro vojíny kreslířský kurz, součástí výstavy byl i proces vývoje kresby jednoho českého vojína, který se zaměřoval na postavy a jednoho slovenského, který se věnoval

---

²⁴³ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 312-313.

²⁴⁴ *Důstojnické listy*, Praha, Ústřední výbor Svazu československého důstojnictva, 1923, r. III, č. 27, 6. 7. 1923, s. 6.

²⁴⁵ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 315-317.

²⁴⁶ *Důstojnické listy*, Praha, Ústřední výbor Svazu československého důstojnictva, 1924, r. IV, č. 30, 25. 7. 1924, s. 6.

ornamentům. Dále bylo vystaveno kromě fotografií mnoho ručních prací z různého, i netradičního, materiálu, např. chleba, ale i osobní zápisky vojáků nebo kroniky.²⁴⁷ Za zmínku stojí výchovná výstava 29. pěšího pluku v Jindřichově Hradci na přelomu července a srpna 1925. Velikostí byla spíše menší, ale její atraktivnost spočívala v tom, že předměty byly vystaveny přímo v prostorách kasáren, takže návštěvníci měli možnost dostat se do míst, která nebyla běžně dostupná. K prohlídkám bylo vystaveno vojenské zátiší, které zahrnovalo knihovnu s čítárnou, kino a hernu. Toto nahlédnutí za kasárenské zdi bylo veřejností velmi oceněno.²⁴⁸

V roce 1927 byla v rámci výstavy Masarykova lidovýchovného ústavu veřejnosti představena, včetně další osvětové činnosti, také excelentně zpracovaná expozice vojenského knihovnictví. Kromě fotografií knihoven a čítáren obsahovala propagační materiál, jehož cílem bylo přivést vojáky do knihoven. Prostor byl dán také příkladům nových čtenářů, kteří byt' na vojnu přišli bez umění číst, si tuto dovednost osvojili a návštěvy knihoven si oblíbili.

Stále více docházelo při organizování výstav k prolínání mezi vojenským a veřejným životem. Stejně tak tomu bylo i v roce 1928 při otevření výstavy soudobé kultury v Brně. Obsahovala opět expozici znázorňující úsilí věnované potření negramotnosti a fotografie čítáren a knihoven, které jistě byly chloubou armády.²⁴⁹

---

²⁴⁷ *Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma)*. V Praze: Česká grafická Unie, 1925, s. 317.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 320.

²⁴⁹ ERTELTOVÁ, Zdena. *Nástin dějin vojenských osvětových knihoven v Československu*. Kmen. Praha: Ústřední dům armády, 1968, s. 19-20.

6. Osvětová výchova po r. 1926

K výrazným změnám v organizaci a způsobu osvětové výchovy vojáka došlo na podzim roku 1926 a následujících letech. Souvislost lze hledat v nově nastolené politice republiky, kdy se vláda ujala pravicová, tzv. panská koalice bez sociálních demokratů či národních socialistů.²⁵⁰ Výchovný odbor byl zrušen. V působnosti školského a výcvikového oddělení hlavního štábu byla zřízena skupina pro rozvíjení morálně bojových vlastností vojska.²⁵¹ V letech 1926-1929 byl zcela předefinován celý výchovný systém. Hlavní zájem se soustředil na fyzickou zdatnost vojáků a kázeň nejen jejich, ale i důstojnictva.²⁵² V platnost byl uveden již v roce 1926 služební předpis A-I-1, který obsahoval nové pojetí výchovy vojáků. Byl založen na vytvoření náročného vojenského režimu, jehož dodržování mohlo být vymáháno všemi dostupnými prostředky.²⁵³ S nadcházejícími lety se stávala stále zřetelnější potřeba mít armádu nejen morálně silnou, ale především dobře vycvičenou.

Změna v pojetí osvětové výchovy byla patrná i při úvahách o zavedení zkrácení vojenské služby na 14 měsíců. Zamyšlení nad výcvikem kpt. J. Nováka otištěné v Důstojnických listech 8. dubna 1926 je dostatečnou ilustrací. Kpt. Novák se domnívá, že lze vojáka vycvičit ve zkrácené době, ale je třeba maximálně využít čas. Vypočítává, že při obvyklém výcviku, který není specializován, ale zaměřuje se velmi široce, volnu při příležitostech svátků různých náboženství a nároku na tři dovolené, je čas značně omezen. Navrhuje tedy snížit volné dny vojáků a dovolenou omezit jen na jednu. Tu by si vojáci vybrali v době vánočních svátků tak, aby se vystřídali všichni. Dále předpokládá, že bude nutné omezit osvětovou a mravní výchovu, jako postačující považuje pronést pár slov před čtením denních rozkazů. Výuku ngramotných, čerpaje ze svých zkušeností vyučujícího, by přesunul na neděli dopoledne 8,00 – 10,00 hod., tedy v době volna, protože při sobotní výuce se ngramotní vyhýbají úklidu a strážím. Kpt. Novák popisuje případy, kdy vojáci se vydávali za ngramotné, aby se vyhnuli nepříjemným povinnostem. Neuznává případné připomínky, že ngramotný voják má mít v neděli volno, protože výuka je nsmírně cenná, a pokud se jedná o sebevzdělávání, neexistuje žádné volno. Zamyšlení je uzavřeno radikální poznámkou, že

---

²⁵⁰ ANGER, Jan, K postavení armády v pluralitním politickém systému předválečného Československa, *Historie a vojenství: sborník Vojenského historického ústavu*. Praha: Naše vojsko, 1952, s. 95.

²⁵¹ BÍLEK, Jiří a kol. *Vojenské dějiny Československa. III. díl (1918–1939)*. Praha: Naše vojsko, 1987, s. 195.

²⁵² ANGER, Jan, K postavení armády v pluralitním politickém systému předválečného Československa, *Historie a vojenství: sborník Vojenského historického ústavu*. Praha: Naše vojsko, 1952, s. 95.

²⁵³ BÍLEK, Jiří a kol. *Vojenské dějiny Československa. III. díl (1918–1939)*. Praha: Naše vojsko, 1987, s. 196.

nedělní volná vycházka v odpoledních hodinách by měla být z kázeňských důvodů zakázána a místo ní se voják může ve vojenském zátiší vzdělávat.²⁵⁴

Výrazným zásahem do života vojáků bylo zrušení jejich volebního práva v roce 1927.²⁵⁵ Vysvětlení vlády bylo stručné a jasné: „...*aby politické boje nebyly vnášeny do armády a četnictva, čímž zejména mohla by být vážně ohrožována kázeň v těchto sborech.*“²⁵⁶ Zde již zcela určitě měla význam obava z vlivu radikální levice v armádě.

Starost o osvětovou výchovu byla svěřena ministerstvu školství. Osvětová výchova, tak, jak byla organizována a fungovala do roku 1925, prakticky vymizela. Změnil se nejen obsah, ale i formy výchovy a ideály. Omezila se u nově nastupujících vojáků na 25 hodin přednášek s obsahem o historii národa a k ujasnění představ o nutnosti hájení republiky, jejím zřízení, právech a povinnostech, a to v době mimo služební výcvik.²⁵⁷ Důraz se kladl především na mravní principy směřující k zaštitění samostatnosti státu, což samozřejmě souviselo se stále sílícím fašismem v Německu. Kromě vlastenectví se hovořilo o principu „rozumného nacionalismu“.²⁵⁸

V roce 1930 byl původní služební předpis Vých 1 Osvětová a mravní výchova vojska nahrazen předpisem Š-III-1 Mravní výchova vojska. Nejen z názvu, ale i z obsahu zmizela osvětová výchova, byť v úvodním odstavci bylo řečeno, že pokud by se popsany obsah spíše přibližoval osvětové výchově, z praktických důvodů bylo použito slovní spojení mravní výchova. Tento útlý předpis malého formátu obsahoval bez příloh 38 stránek. Úvodní slovo poukazovalo na různorodost vojáků, jejich možnosti, schopnosti i očekávání a na druhé straně apelovalo na vojenské pedagogy, které nabádalo k získání dalších pedagogických dovedností včetně psychologické nauky. Předpis byl rozdělen na pět hlav a ty se dále dělily na sedmáct paragrafů.

Hlava jedna pojednávala o mravní výchově a obsahovala pět paragrafů. Úvodní paragraf obsahoval všeobecné zásady. Povinností vojáka bylo kromě ovládnutí zbraně a technického

---

²⁵⁴ NOVÁK, J., Výcvik při 14měsíční službě, *Důstojnické Listy*, Svaz Československého Důstojnictva, Praha, VI., 1926, č. 16, 8. 4. 1926, s. 1-3.

²⁵⁵ ANGER, Jan, K postavení armády v pluralitním politickém systému předválečného Československa, *Historie a vojenství: sborník Vojenského historického ústavu*. Praha: Naše vojsko, 1952, s. 95.

²⁵⁶ Proč odňali vojákům volební právo, *Obrana lidu*, r. XXX., 1971, č. 16, 24. 4. 1971, s. 9.

²⁵⁷ ANGER, Jan, K postavení armády v pluralitním politickém systému předválečného Československa, *Historie a vojenství: sborník Vojenského historického ústavu*. Praha: Naše vojsko, 1952, s. 95.

²⁵⁸ BÍLEK, Jiří a kol. *Vojenské dějiny Československa. III. díl (1918–1939)*. Praha: Naše vojsko, 1987, s. 445-446.

výcviku také v případě nutnosti tyto získané schopnosti používat, s vůlí a rozhodností bránit svou vlast za všech okolností. Mravní výchova měla zajistit vysoké a mravní charakterové vlastnosti každého vojáka. Za nejdůležitější, podle druhého paragrafu (Mravní vlastnosti vojáka), byla považována statečnost a ukázněnost. Všechny ostatní vlastnosti, či jejich kombinace, byly vnímány jen jako odnož výše uvedených dvou. Výsledkem pěstování těchto vlastností měl být vojenský charakter, který odpovídal nejnáročnějším vojenským potřebám. Aby toho bylo možné dosáhnout, předpis v dalším paragrafu (§3 Pohnutky k mravním vlastnostem vojáka) osvětloval potřebu zažehnout u vojáků zejména vnitřní přesvědčení o tom, že takové konání má smysl. Vojákovi má být jasno, proč podstupuje vojenskou službu a za jakým účelem, tedy obranou samostatného československého státu. Jeho jednání má být podpořeno láskou k vlasti i vírou, že armáda je prvotřídně vybavena nejen zbraněmi, ale i prvotřídními vojáky a být mezi nimi znamená čest. Voják má pociťovat soudržnost s druhými a důvěřovat svým nadřízeným. Sám věří v mravní svět občanský i vojenský a má zdravé pracovní návyky. Z vnějších pohnutek byla uvedena soudržnost vojáků a velitelů v případě nebezpečí, význam odměn a trestů.

Obsažnější §4 se věnoval prostředkům vojenské mravní výchovy, jejichž výčet však v žádném případě nepovažoval za vyčerpávající, spíše poskytující vodítko pro dobrou mravní výchovu mužstva. Jednalo se o:

- osobní příklad – není snad lepšího nástroje než použití osobního příkladu, ať už jde o vlastnosti mravní, rozumové či tělesné. Jeho použití musí být ale citlivé, aby se nezvrhlo nežádaným směrem;
- zdravé vojenské prostředí – v tomto bodě předpis apeluje na velitele, aby dobře pečovali o prostředí, ve kterém jejich svěřenci žijí, tzn. péči o prostředí, výzdobu, výstroj vojáků a jejich stravu; v jednání mezi podřízeným a nadřízeným je nutné dodržovat nestrannost ať už například politickou či náboženskou, voják by se neměl cítit přehlížen svým velitelem či snad dokonce šikanován či jinak ponižován, ale naopak by měl získat pocit, že je pevným článkem dané struktury a že v případě potřeby je mu velitel k dispozici a vyslechne i jeho soukromá trápení;
- dokonalý technický výcvik – pokud voják ovládá dokonale svou zbraň a rozumí a je schopen naplňovat bojová pravidla, získává důvěru ve své úspěšnosti plnit svoje povinnosti; toho lze docílit důsledným opakováním tak, aby každý voják (i méně zručný) získal dovednosti na které je hrdý; k tomu může přispět i pořádání soutěží a

posilování zdravého soutěživého ducha a pěstování tělocviku, který jednak posiluje tělo i duši a současně odvádí od jiných nevhodných nástrah;

- příležitostná poučení – jednoduchá, ale jasná rada, výstraha či příklad a jeho rozbor; nemělo by se jednat o další mentorování, ale rychlý a korektní zásah nadřízeného;
- odměny a tresty – i to jsou způsoby, jak motivovat vojáka, je nutné najít balanc mezi obojím, ani jedno by nemělo být příliš časté, v případě odměn jsou preferovány mravní nad zjištnými; tresty je třeba posoudit z více hledisek, než se uloží;
- vojenské zátiší – je úkolem velitele, aby každá jednotka měla své vojenské zátiší, tedy prostor, kde voják může po výcviku strávit příjemné chvíle svého odpočinku, případně se vzdělávat (v platnosti zůstává služební předpis Š-III-3 Vojenská zátiší);
- občanská nauka – do teoretického výcviku vojína byla v prvních šesti měsících zařazena občanská výchova (označována jako mravní, ale v tomto případě je možné rozumět jako osvětová); bylo předepsáno 25 témat k výuce (průřezem od důvodu být vojákem, jeho chování přes stravování, nemoci, alkoholismu k úloze státu, rodiny, kultury, historii ČSR až po výklad o osobnosti prezidenta Masaryka); speciální péče měla být věnována vojákům neslovanským k pochopení možností společného fungování všech národností ve společném státě; občanská výchova měla být doplňována činností vojenských zátiší např. výběrem vhodných filmů, přednášek, či knih;
- vojenské pocty, obřady a slavnosti – pro vojáka měly či mohly být tyto akce příležitostí k získání hrdosti a sounáležitosti ve vojenském životě, pokud mu byl účel konání objasněn, ztotožnil se s ním a účastnil se dobrovolně; menší slavnosti domácího typu mohly být pak příležitostí navázat osobnější vztahy mezi podřízenými a nadřízenými;
- poučování o všech aktualitách majících význam pro výchovu vojáka – nástroj vhodný pro velitele k upevnění vlastní autority, předpokládalo samostudium velitelů, aby byli schopni informovat vojáky, případně zajistit tiskoviny či v případě cvičení v neznámých oblastech informace o prostředí, ve kterém se nacházeli;
- rozšiřování tiskovin určených pro vojsko – rovněž nástroj určený k výchově vojáka, propagace či spolupráce s redakcemi vydávajícími vojenské tiskoviny byla vítaná, opět se předpokládala spolupráce s vojenskými zátišími;

- pěstování zpěvu a hudby – zpěv či poslech hudby při vhodném výběru písní působí pozitivně na mysl vojáka, obvykle způsobuje radost, proto byla tato činnost podporována;
- mimořádné prostředky – tak byly souhrnně nazvány všechny ostatní nevyjmenované kladné vlivy, které mohou působit na výchovu vojáka a jsou především v rukou velitelů, aby jich vhodně používali.

Závěrečný pátý paragraf (všeobecná ustanovení) apeloval především na velitele, aby mravní výchovu používali vhodně, sami se zdokonalovali, věnovali této oblasti svůj volný čas a sebevzdělávali se a vykonávali ji v průběhu celého dne vlastním osobním příkladem.²⁵⁹

Přestože z vojenského slovníku vymizelo slovo osvěta, lze se domnívat, že samotná osvětová činnost nikoli. Nebyla již součástí pracovního dne vojáka, nebyla „tak okatá“, schovala se pod pojem mravní výchova. Důkazem jsou úvodníky z časopisu *Vojenská výchova* např. „Několik poznámek k výchově vojáka“²⁶⁰, „Výchova nováčků“²⁶¹ nebo „Cestou výchovy“²⁶². Téměř všechny se zabývají výchovou, tedy „osvětují“ tuto disciplínu. I tento časopis prodělal změnu, je znatelný výběr příspěvků s tematikou kázně, ale ruku v ruce s mravností a osobním příkladem velitelů. Více se objevují titulky vztahující se ke kázni a způsobům jejího vymáhání, např. „Rozkaz – autorita – velitel“²⁶³ nebo „Apelová cvičení a pozdrav“²⁶⁴.

²⁵⁹ Služební předpis *Š-III-1: Mravní výchova vojska*. Praha: Nákladem MNO, 1930, s. 6-19.

²⁶⁰ *Vojenská výchova*, r. XI., 1936, č. 7/8, 1. 7. 1936, s. 97.

²⁶¹ *Vojenská výchova*, r. XII., 1936, č. 1, 28. 10. 1936, s. 2.

²⁶² *Vojenská výchova*, r. XII., 1937, č. 5, 1. 2. 1937, s. 65.

²⁶³ *Vojenská výchova*, r. XI., 1936, č. 10, 1. 8. 1936, s. 112.

²⁶⁴ *Vojenská výchova*, r. XI., 1936, č. 10, 1. 9. 1936, s. 128.

7. Sondy do osvětové činnosti, trávení volného času i výcviku některých vojenských jednotek

7.1 1. pěší pluk Mistra Jana Husi

V rámci unifikace čs. armády v roce 1920 byl legionářský 1. střelecký pluk Mistra Jana Husi sloučen s 1. pěším plukem č. 1 (91.) a nesl název 1. pěší pluk Mistra Jana Husi. Koncem roku 1920 bylo rozhodnuto o přemístění pluku z Prahy do Českých Budějovic.²⁶⁵ U legionářských pluků se dbalo na to, aby zůstalo zachováno jejich číslo i název jako symbolický výraz vděčnosti a úcty za jejich služby v zahraničí. Legionáři se navraceli nejen se vzpomínkami, ale i se svými artefakty, tedy praporem, archivními písemnostmi, knihami apod. Starali se tedy nevědomky o šíření legionářských tradic, což pochopitelně bylo žádoucí.²⁶⁶

Osvětová činnost probíhala v tomto pluku tak, jak bylo obecně nastíněno. Zajímavé jsou však postřehy kronikáře, který pečlivě vedl kroniku. Tradičně se dařilo divadelníkům, nastudovaná představení se často opakovala. Vybíraly se především veselohry a mělo to svůj důvod. V roce 1925 měl pluk 20% vojáků negramotných a podle kronikáře by pro ně bylo obtížné sledovat hry s hlubším obsahem. Z počtu 950 odvedenců v tomto roce bylo 202 negramotných, kteří prošli kurzem a absolvovali zkoušky. U těch byli přítomní kromě velitele a osvětového důstojníka také redaktori místních časopisů a zástupci okresní správy politické, tedy lze usoudit, že tomuto aktu byla přikládána patřičná vážnost. Zkoušky dopadly dobře, píše kronikář, zejména pokud se vezme v úvahu, že praktický žádný vyučující nebyl pedagog a že část frekventantů bojkotovala výuku s tím, že vyučované „stejně nikdy nebude potřebovat“. Je až úsměvné, že zřejmě v jakékoli době a na jakémkoli stupni vzdělávání se historicky stále stejně opakuje tento projev neochoty se učit novému.

Slavnosti, které pluk organizoval, se vázaly k různým příležitostem. Kromě tradičních oslav výročí narození T. G. Masaryka, úmrtí Jana Husi a vznik republiky, bylo pro pluk nesoucí jméno Jana Husi důležité taktéž výročí bitvy u Zborova, a to také bylo náležitě připomenuto a oslaveno. Kromě oficiálních projevů a vojenské přehlídky se uskutečnil koncert vojenské hudby na nádvoří Žižkových kasáren a ta obstarala i slavnosti budiček následujícího dne. Další slavnost byla uspořádána např. při příležitosti 25. výročí úmrtí Zdeňka Fibicha a 35. výročí

---

²⁶⁵ *Deset let praporu pěšího pluku č. 1 "Mistra Jana Husi": 1914-1924: pod protektorátem presidenta republiky T.G. Masaryka ve dnech 7., 8. a 9. června 1924 v Č. Budějovicích.* Č. Budějovice: Pěší pluk č. 1 Mistra Jana Husi, 1924, s. 34.

²⁶⁶ BŘACH, Radko a LÁNÍK, Jaroslav. *Dva roky bojů a organizační práce: Československá armáda v letech 1918-1920.* Praha: Ministerstvo obrany České republiky-VHÚ, 2013, s. 157.

založení místního pěveckého sboru Hlahol. Ve spolupráci byl připraven a odprezentován Fibichův koncert, kde vojenská hudba předvedla vlastní interpretaci Fibichova díla a doprovázela sbor. Obecenstvo bylo nadšené a v místním tisku vyšly pochvalné články. Plukovní hudba vedená neúnavným kapelníkem kapitánem Ferdinandem Bartošem byla silným článkem kulturní činnosti v Českých Budějovicích. Každý týden se konaly tzv. lidové koncerty, tzn. pro civilní obyvatelstvo a kpt. Bartoš velmi usiloval, aby pro tyto akce byl vyčleněn důstojný prostor. Jeho zarputilé úsilí se naplnilo, když 27. září 1925 došlo k odevzdání hudebního pavilonu městské správě.

Jako milá činnost, kterou nakonec osvětový odbor zařadil do svého programu, se ukázala květinová výzdoba kasáren. Začala zcela spontánně, některé posádky si vyzdobily svůj prostor květinami, aniž by je k tomu kdokoli nutil. Osvětový důstojník pro podporu této činnosti vyhlásil soutěž o nejkrásnější květinovou výzdobu oken kasáren a ve stanovený den komise projela všechny ubikace a vyhlásila tři nejlepší zdobitele. Těžko se ubránit srovnání s vyzdobováním obydlí v Rusku, ať už zemljaneck nebo těplušek.

V roce 1925 vojenské zátiší zahrnovalo kancelář, knihovnu, čítárnu, přednáškový sál s projekční místností, knihařskou dílnu, školní kabinet, temnou komoru pro fotografování a místnost pro radiostanici. Knihovna obsahovala 5534 svazků, bylo zorganizováno 45 přednášek převážně s vlastivědnými, historickými a zdravotnickými tématy, a kromě kurzů pro negramotné byly uspořádány kurzy zemědělské, knihovnické, obchodních nauk, truhlářské a zednické. Prodejna vojenského zátiší byla otevřena 1. října 1925. Tržba do konce roku činila 80 081,40 Kč. Z jejích výnosů bylo investováno do nákupu knih, zařízení, sportovního vybavení aj.²⁶⁷

Kronikářské záznamy z roku 1929 mají jinou podobu. Jsou stručnější, osvětová činnost je nahrazena slovem výchovná. V podobné míře zůstala zachována plukovní hudba, organizování přednášek a kurzů, ale výrazně méně jsou popisovány slavnosti či divadelní představení. Velká část textu je věnována knihovnám a podrobným statistikám o výpůjčkách, počtech knih či čtenářích. Z dalších záznamů je zřejmé, že se velmi dobře dařilo prodejně vojenského zátiší v Žižkových kasárnách, kde roční obrat přesáhl 899 tis. Kč.

Více prostoru je věnováno popisu oslavy 28. října. Tento den proběhla slavnostní přísaha nováčků, která byla zahájena slavnostním vynesemím plukovního praporu za

---

²⁶⁷ *Kronika pěšího pluku I. „Mistra Jana Husi“*, díl I., 1925, nestr.

mohutného chorálu „Kdož jste boží bojovníci“. Plukovní hudba měla tento den i den předchozí napilno, ale kromě hudby a oficiálních proslovů žádné jiné aktivity neproběhly. Výchovná činnost byla prezentována v předvečer aktu přísahy, kdy byl nováčkům obsírně vysvětlen význam přísahy, kterou stvrdí, že chtějí neochvějně plnit závazky uložené jim státní ústavou.²⁶⁸

Porovnání těchto dvou roků koresponduje s již popsanou situací v osvětové činnosti po roce 1926. Je až obdivuhodné, jak se změna kurzu propsala do ručně psaných záznamů v kronikách tohoto pluku.

7.2 Výcvik, školství a volný čas železničního pluku v Pardubicích

V době přemístění náhradního železničního praporu z Lysé nad Labem do Pardubic byly materiální poměry pro jakýkoli výcvik či výchovu vojáků žalostné. Po vytvoření železničního pluku na jaře 1919 byl zahájen výcvik, i když šlo jen o prostná cvičení, případně pochodová. Z technického výcviku lze zmínit jen ukládání materiálu. Jednotné vojenské předpisy v té době nebyly, a tak se pro fyzické cvičení vojáků čerpalo z metodiky Sokola. Ale i té se museli naučit nejdříve důstojníci a poddůstojníci, kteří následně mohli působit jako instruktoři výcviku. Teprve při nástupu prvních branců na podzim roku 1920 již můžeme hovořit o organizovaném vojenském výcviku a také o uspořádání a využití volného času.²⁶⁹ První rok v Pardubicích byl pro železniční pluk krušný ve více ohledech. Vojáky trápilo mizerné ubytování, nedostatek uhlí, potravin, nespolehlivost poddůstojníků, kteří se báli mužstva i nedostatek důstojníků. Alarmující byl stav ošacení a obuvi. Nežřídko se stalo, že při špatném počasí nevyšlo mužstvo k výcviku či k práci z důvodu roztrhaných bot. Všechny tyto okolnosti spolu s nechutí k vojenské službě byly důvodem ochablé kázně. V průběhu roku začal pracovat vzdělávací odbor a v rámci něj kroužky, z nichž především tělocvičný měl zásluhu na pozvednutí morálky. Taktéž fungoval zábavní odbor, pod nějž spadala především činnost divadelníků.²⁷⁰

V druhé polovině roku 1919 a v první polovině roku 1920 je patrná příprava hlubší a metodičtější organizace osvětové a výchovné práce. Byla zřízena funkce vedoucího tělesné výchovy a výchovného důstojníka pluku. Obou funkcí se chopili schopní muži npor. v záloze, kteří vypracovali nejen metodiku, ale dokázali se obklopit dalšími šikovnými lidmi se zájmem o osvětovou činnost. Výsledkem snažení těchto lidí byl vznik „osvětového odboru“. Ten,

²⁶⁸ *Kronika pěšího pluku I. „Mistra Jana Husi“*, díl III., 1929, nestr.

²⁶⁹ *Železniční pluk 1918-1931*. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931, str. 108.

²⁷⁰ *Kronika železničního pluku*, 1919, nestr.

nejenže okamžitě využil prázdné a nepoužívané vojenské budovy pro vznik knihovny a čítárny, ale především razil myšlenku soběstačnosti. Jenže každá činnost potřebuje pro svůj rozvoj peníze, a tak navzdory všemu příslušníci tohoto odboru se dohodli na vlastních příspěvcích, které pokryly jeho činnost. Jakousi hrdost těchto lidí může prezentovat přijetí rozhodnutí, že do své knihovny nebudou přijímat darované knihy, ale že vybrané tituly budou řádně zakoupeny, aby knihovna nebyla zanesena nevhodným čtivem.²⁷¹ První součty se datují k 11. září 1919. V čítárně bylo vyvěšeno 45 časopisů a knihovna obsahovala 300 svazků.²⁷²

Jako další byl zřízen odbor kopané, tělocviku, lehké atletiky, hudební, pěvecký a dramatický.²⁷³ Jednotlivé odbory, nebo možná přesněji řečeno kroužky se přes všechnu snahu potýkaly s nedostatkem financí. Snad nejvíce problémů měl kroužek hudební, který neměl možnost nákupu hudebních nástrojů. Byl tedy vybaven ze soukromých zdrojů, ale v tomto případě se jednalo spíše o dary členů z řad důstojníků než mužstva. Kroužek, který naopak osvětovému odboru přispíval, byl dramatický. Jeho první počín bylo nastudování hry „Směry života“, který byl po všech stránkách úspěšný.²⁷⁴ Na druhé představení zve i místní tisk: „*Dramatický kroužek vzdělávacího odboru železničního pluku uvede na scénu Městského divadla v Pardubicích hru o 3 jednáních „Návrat českého legionáře“ od Karla Fořta v neděli 17. srpna o 8. hod. večer. Bude to druhé vystoupení tohoto kroužku, který se dobře uvedl v první hře „Směry života“, jejíž provedení korunováno bylo dobrým výsledkem morálním i finančním. I tentokrát spoluúčinkují dámy ochotnického kroužku, jež přispěly nemálo k prvnímu úspěchu. Režii řídí opětně p. Polák a je tudíž dobré provedení zaručeno...*“²⁷⁵ I tato hra byla přijata s nadšením, a tak nabuzený kroužek nazkoušel hru „Královská výsost“ z repertoáru Národního divadla. Tato hra se dočkala dokonce svého opakování a finanční výtěžek byl odevzdán lidem poškozeným válkou. Přesun z kasáren na zkoušky do Městského divadla byl pro členy dramatického kroužku vzhledem k vzdálenosti časově náročný. Proto byl vybrán kasárenský objekt (bývalá kaple), ve kterém vybudovali vlastními silami svůj divadelní sál.²⁷⁶

Volnočasová činnost všech kroužků byla předvedena při příležitosti oslav prvního výročí vzniku Československa. Ve večerních hodinách 27. října prošel městem Pardubice vojenský lampionový průvod. Druhý den dopoledne byl věnován oficialitám, na ně navázaly

---

²⁷¹ *Železniční pluk 1918-1931*. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931, str. 151-152.

²⁷² *Kronika železničního pluku*, 1919, nestr.

²⁷³ *Železniční pluk 1918-1931*. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931, str. 152.

²⁷⁴ *Železniční pluk 1918-1931*. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931, str. 154.

²⁷⁵ *Východočeský obzor*. XV. 1919, č. 29, 16. 8. 1919, nestr.

²⁷⁶ *Železniční pluk 1918-1931*. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931, str. 154.

sportovní slavnosti. Ty byly zahájeny během na 5 km. Z železničního pluku startovalo pět mužů, z nichž tři se umístili na stupních vítězů. Následovaly lehkootletické závody, umístění železničářů bylo opět velmi dobré. I přes nepřízeň počasí měla celá akce velký ohlas mezi vojáky i civilisty. Oficiálně bylo úsilí oceněno sportovním klubem Pardubice jednak děkovným dopisem a jednak udělením čestných odznaků organizátorům i vítězům.²⁷⁷ Celou akci provázela posádková hudba, kdo měl zájem, mohl se zaposlouchat do přednášky a večer zakončil dramatický kroužek svým opět výborným účinkováním.²⁷⁸

Když železniční pluk navštívil 8. a 9. listopadu 1919 ministr Klofáč, generální inspektor Machar a generál Pellé s dohodovou misí, byla tlumočena vojákům tato pochvala: „...*Zvláštní zdůrazněné pochvaly dostalo se poddůstojnickému kurzu a tělocvičnému kroužku, vzdělávacímu odboru za vzorné vystoupení s cvičením s puškou, která ač pro nedostatek času zkrácená, působila hlubokým dojmem na všechny přítomné.*“²⁷⁹

V rámci sportovních aktivit, byl založen, kromě původního kroužku fotbalistů a lehké atletiky, i kroužek těžké atletiky, který se později převedl ukázkou řecko-římských zápasů a boxu. Bylo dbáno ale i na vzdělávání vojáků v rámci jejich volného času. Aby přednášky vedoucí ke zvýšení osvětové povědomosti splnily svůj účel, byli vojáci rozděleni dle národností a ty se konaly v jejich rodném jazyce. Je přirozené, že nejvyšší počet přednášek byl odprezentován pro české vojáky, ale pozadu nezůstali vojáci národnosti německé. V případě Rusínů a Maďarů už byl počet těchto aktivit nižší.²⁸⁰ Přednášky byly svou náročností koncipovány pro pokročilé a méně pokročilé posluchače. Například v roce 1921 proběhlo celkem 220 přednášek, z tohoto počtu 153 pro Čechy, 59 pro Němce, 5 pro Maďary, 3 pro Rusíny. Úspěšně se rozrůstala vojenská knihovna, obohacená i neobyčejným darem pardubického knihkupce a nakladatele Jana Liebicha. Ten věnoval krásně vázané knihy autorů Zeyera, Raise a Šmilovského. Na konci roku 1921 čítala knihovna 2600 svazků a například na konci roku 1924 se počet zvýšil na 4501 svazků.²⁸¹

V tomtéž roce se významným počinem železničního pluku stala účast na sletu 4. divize v Hradci Králové. Nejednalo se pouze o zapojení sportovců a cvičenců z řad vojáků i důstojníků do jednotlivých disciplín, ale především o přípravu jak technickou, tak organizační. Důstojníci

---

²⁷⁷ *Kronika železničního pluku*, 1919.

²⁷⁸ *Železniční pluk 1918-1931*. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931, str. 157.

²⁷⁹ *Kronika železničního pluku*, 1919.

²⁸⁰ *Železniční pluk 1918-1931*. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931, str. 161.

²⁸¹ *Kronika železničního pluku*, 1919.

železničního pluku navíc založili tzv. garanční fond, jehož příspěvky tuto akci podpořily. Slet nebyl považován pouze za vojenskou záležitost, naopak, zájem civilního obyvatelstva byl ohromný, návštěvnost dosáhla 60 000 diváků. Třešničkou na dortu pak byla účast Aloise Jiráska, který atmosféru této přehlídky označil za „sbratření vojska s civilním obyvatelstvem“.²⁸²

Rok 1922 přinesl železničnímu pluku zřízení vojenského železničního učiliště, což znamenalo soustředění školství na jedno místo a dalo prostor k tvorbě prvních služebních předpisů technické služby pro železniční pluk. Při učilišti byla vybavena a otevřena modelárna, která poskytla posluchačům možnost názorné výuky na modelech.²⁸³

Činnost kroužků pokračovala i v dalších letech, hudební kroužek byl posléze nahrazen pochodovou hudbou, která se stala tak nedílnou součástí železničního pluku, že střídání vojáků v prezenční službě bylo v podstatě na obtíž. V roce 1923 pluk otevřel vlastní kino za přispění ministerstva národní obrany, které poskytlo projektor.²⁸⁴ Vstupné činilo jednu korunu a kino promítalo 2x týdně.²⁸⁵ Pro osvětovou výchovu se tak otevřely nové možnosti, ovšem výsledkem bylo utlumení činnosti dramatického sboru, jehož činnost byla v tomto roce na nejvyšší úrovni. Tento rok bylo zřízeno a uvedeno v provoz vojenské zátiší, které zastřešilo veškerou mimo výcvikovou činnost, jeho objekty obsahovaly knihovnu, čítárnu a hlavně prodejnu, zabezpečující samostatné fungování celého zátiší.²⁸⁶ Obrat prodejny činil např. v roce 1929 594 071,55 Kč, následující rok o necelých třicet tisíc více.²⁸⁷ Zátiší mj. spolupracovalo a podporovalo Československý červený kříž i Masarykovu ligu proti tuberkulóze, Sokol i město Pardubice. Sportovní kroužky se rozrůstaly o nové moderní sporty: ping-pong, šachy, lyžování (i když v tomto případě bylo nutné vyvézt vojáky do hor), plavání. Vojákům byly nabídnuty kurzy psaní na stroji či esperanta i možnost trávení volného času ručními pracemi. Mezi nezvyklé, ale oblíbené činnosti patřila výroba tenerif, tedy šité krajky a samozřejmě práce se dřevem.²⁸⁸

Mohlo by se zdát, že při takovém programu vojáci ani neměli čas na vlastní výcvik a práci pro civilní obyvatelstvo. Je ale nutné si uvědomit, že volnočasová výchova a činnost se

---

²⁸² *Železniční pluk 1918-1931*. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931, str. 162-163.

²⁸³ *Kronika železničního pluku*, 1919.

²⁸⁴ *Železniční pluk 1918-1931*. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931, str. 164.

²⁸⁵ *Kronika železničního pluku*, 1919.

²⁸⁶ *Železniční pluk 1918-1931*. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931, str. 164, 167.

²⁸⁷ *Kronika železničního pluku*, 1929, 1930.

²⁸⁸ *Železniční pluk 1918-1931*. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931, str. 171-174.

vyvíjela postupně, důstojníci získávali více zkušeností a to, co z počátku bylo tvořeno tzv. na koleně, později již bylo pro nové vojáky připraveno a mohlo se pracovat na jiném. Úspěšnost těchto aktivit byla podmíněna zájmem vojáků se nejen bavit, ale i vzdělávat, což svědčí o inteligenci členů železničního pluku. Nebyla náhoda, že k tomuto útvaru nebyli přijímáni negramotní branci.

7.3 Vojenské zátiší Milovice

Počátky vzniku vojenského výcvikového prostoru Milovice – Mladá se vztahují k roku 1904, kdy rakouská armáda hledala místo, kde by mohla lépe cvičit své vojáky především ve střelbě.²⁸⁹ Vykoupila rozsáhlé pozemky ve výměře více než 30 km² a vytvořila zázemí pro cca 20 důstojníků a 3000 mužů. V době první světové války sloužil milovický tábor jako zajatecký.²⁹⁰

Z rozhodnutí generála Pellého byla v Milovicích na jaře 1919 zřízena škola, která sloužila k výcviku a výuce velitelů pěchotních čet. Francouzské velení používalo pro označení těchto typů škol „aplikační“, protože jejich úkolem bylo, aby důstojníci poučení teorií měli možnost ji aplikovat v praxi. V češtině se používal výraz učiliště.²⁹¹ První kurzy musely být odloženy z důvodu bojů s Maďary o Slovensko.²⁹² Aby škola byla skutečně funkční, vznikla potřeba stálé jednotky. Tu zastávaly nejprve cvičné pěší prapory se zvýšeným počtem mužů a později (r. 1928) byl postaven instrukční prapor (IP). Tyto jednotky sloužily samozřejmě pro cvičné úkoly, ale plnily také úlohu demonstračních jednotek, jako perfektně vycvičené pro přehlídky, ukázky apod.²⁹³

I u těchto praporů probíhala osvětová činnost. Například v roce 1934 proběhlo 209 přednášek mravní výchovy (u rot), 29 přednášek pro prapory, promítlo se 8 výcvikových filmů a 182 dalších zábavných, odehrálo se 7 divadelních představení a 13 koncertů, uskutečnilo se 6 slavností a 2 večírky a byl zorganizován výlet na Bezděz.²⁹⁴ V tomtéž roce byla slavnostně otevřena budova nového vojenského zátiší. Při příležitosti otevření nové budovy vojenského zátiší 1. září 1934 zavzpomínal škpt. pěch. J. M. Smazal článkem otištěným v Důstojnických

---

²⁸⁹ ŘEHOUNEK, Jan. *Osudové okamžiky: sto let vojenského výcvikového prostoru Milovice - Mladá*. Vyd. 2. Nymburk: Kaplanka, 2013, s. 5-6.

²⁹⁰ Naše první vojenské učiliště, *Národní listy*, r. LXIV. č. 204, 1924, 25. 7. 1924, s. 3.

²⁹¹ BRÁCH, Radko a LÁNÍK, Jaroslav. *Dva roky bojů a organizační práce: Československá armáda v letech 1918-1920*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky-VHÚ, 2013, s. 164.

²⁹² *Patnáct let pěchotního učiliště v Milovicích*, Praha, knihtiskárna Orbis, 1934, s. 20-21.

²⁹³ Tamtéž, s. 46-50.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 57.

listech ze dne 6. 9. 1934. Jeho myšlenky zalétly zpět do roku 1919, kdy Milovice sloužily jako letní tábor, který sice byl ideální vzhledem k rozsáhlým cvičišťům, kde mohly cvičit společně jednotky různých zbraní, ale zázemí pro vojáky i důstojníky nelákalo k delšímu setrvání. Ideál T. G. Masaryka o tom, že voják se nesmí ukousat dlouhou chvílí, byl v Milovicích vážně ohrožen. Vojíni v době vycházek prchali do veselejších míst, ale i sami důstojníci neměli chuť zůstat na posádce. ... „*Den ubíhal v práci, ale co s večery? Co s dlouhými, nekonečnými večery, když se psal letopočet 1919? Jidelna, ať ona pod velitelstvím tábora nebo v budově čís. 10, stejně nevládná, taková, že se vám chtělo co nejrychleji pojíst a odejít. Ale opět se vynořila otázka, kam? Byt byl stejně odpuzující, nelákavý, omítka se stropu vám padala na knihu, pod čadící petrolejovou lampou, na stůl, na podlahu, na lůžko, syrový chlad bytu vyháněl ven na procházku. Stejně tomu bylo s našimi vojáky...*“²⁹⁵ Bylo jasné, že na této situaci je třeba začít pracovat. Prvním počinem bylo zřízení půjčovni knihovny, která obsahovala 130 titulů. Posádkový velitel poskytl k dispozici jednu místnost a vydatně podporoval činnost Osvětového vzdělávacího kroužku. Začala probíhat jednání s YMCA a v létě 1919 byla zahájeno působení Vojenského domova YMCA. Nejoblíbenějším programem se stalo promítání, zájemci se tísnili a zaplňovali každé volné místo. Nikomu nevadilo, že se v místnosti téměř nedá dýchat a že ... „*pod vašimi kroky šelestilo množství slupek z burských oříšků, neboť čistotná správa zátiší vedla marný boj jednak se správcem, jehož obchodní zájem a výtěžek z prodeje triumfoval spolu s oblibou olejnice podzemní, neboť večer co večer se jí prodal 2-3 žoky...*“²⁹⁶ Zájem o využívání tělocvičny členů kroužků a družstev byl takový, že bylo třeba zavést pořadník. Tréninky nesly ovoce, vojenské zátiší Milovice posílalo své sportovce na veškeré sportovní události. V červnu 1920 posádku navštívil prezident republiky, a kromě jiného pochválil v té době již sofistikovanější zázemí vojenského zátiší. Protože práce zátiší zůstávala po léta neoslabená, ale naopak se rozrůstala, došlo k výstavbě jednopatrové budovy určené pro práci vojenského zátiší v Milovicích.²⁹⁷ V současné době budova stále existuje, ale je v držení soukromých rukou.

---

²⁹⁵ SMAZAL, J. M., Milovické vojenské zátiší, *Důstojnické listy*, Praha, Ústřední výbor Svazu československého důstojnictva, 1934, r. XIV., č. 36, 6. 9. 1934, s. 1.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 2.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 1-2.

Fotografie č. 1: Sportovní místnost vojenského zátíší v Milovicích

Fotografie č. 2: Nová budova vojenského zátiší v Milovicích, 1934

Fotografie č. 3: Budova bývalého vojenského zátiší v Milovicích, pravděpodobně r. 2020

Instrukční prapor vydával svůj časopis *Zpravodaj Naše vojsko*, který obsahoval obvykle články vztahující se k aktuálním událostem, povídky vojáků, zamyšlení nebo básničky. V rámci *Zpravodaje* vycházel tzv. *Psinomet*, který, jak už název napovídá, se specializoval na vtipy, humorné scénky či veselé příběhy a situace. *Zpravodaj*, vydaný v říjnu 1936 při příležitosti nástupu nováčků, byl plný optimismu a rad těm, kteří přicházejí s obavami z neznámého. Kromě jiných řádků jim byly určeny i tyto: “*Po zaměstnání máte zátiší – časopisy, noviny.*”

*Později, až se naučíte rychleji pracovat, budete mít mnoho volného času – tož časopis a čtěte, vzdělávejte se! Máte knihovnu, můžete jít do hudebního kroužku, pěstovat sport a deset jiných věcí. Vojna vás neomezuje.*²⁹⁸

---

²⁹⁸ Nazdar, nováčci! *Zpravodaj Naše vojsko*, VI., říjen 1936, č. 1, nestr.

Závěr

Tato práce si klade za cíl prozkoumat oblast osvětové činnosti v armádě první Československé republiky. Vezmu-li v úvahu veškeré poznatky, které jsem v průběhu studia a bádání o osvětové práci získala, pak mě samotnou překvapilo, jak velký fenomén to ve své době byl. Není snadné osvětovou činnost přesně definovat ani ji časově vymezit. Co je však jisté. Základní stavební kámen vidím v osobnosti Tomáše Garrique Masaryka. Tento vzdělaný, charismatický muž dokázal každým svým slovem probudit v druhém jeho lepší já. Svoji vizi o vytvoření vlastní republiky pro český a slovenský národ dokázal předat svým lidem takovým způsobem, že byli ochotni bojovat proti tomu, kdo je do války vyslal. Přání vytvořit velkou armádu zatím neexistujícího státu si také dokázal splnit. Československá armáda vznikala v zahraničí, na původně nepřátelských územích prostřednictvím legií. Bylo šíření informací o boji za vznik vlastního státu osvětou? Přestože se v určitém smyslu o osvětě jednalo, pokud se budu držet příměru „něco osvětlit“, toto osvětlování bylo zakázané a tajné. Jednalo se tedy o činnost odbojovou či revoluční. Ovšem v okamžiku, kdy legie získaly oficiální statut jednotek čs. armády, obvykle spojený i s povolením osvěty při náboru nových mužů, už můžeme hovořit o osvětové činnosti.

Jedna věc byla muže přesvědčit o „naší myšlence“ a druhá je v tomto přesvědčení udržet. K tomu začala sloužit skutečná osvěta. Osvětové odbory fungovaly už v legiích, cílem bylo najít pro muže duševní potravu, udržet pozitivní mysl a nakonec i prožít smysluplně určený čas. O tom, že vojenská služba je především nuda a navzdory výcviku a všemu vojenskému dělá z vojáků lenochy, se zmiňoval po své vlastní zkušenosti z rakousko-uherské důstojnické školy i J. S. Machar. Nechci v žádném případě tvrdit, že vojáci se ve válce nudili, ale v dobách odpočinku jejich čas skutečně nebyl smysluplně naplněn. Ještě dřív, než došlo k oficiální osvětové práci, fungovala mezi muži přirozeně, spontánně. Nebylo-li vůbec nic, každý měl alespoň svůj hlas, a tak zpěv a pěvecké kroužky byly obvykle první aktivitou. Čeští muži, ve většině případů svázáni se sokolskou tradicí, se obraceli ke cvičení. Sofistikovanější činností byly scénky, kabarety a divadelní hry připravované nejprve pro souputníky, v případě úspěchu pro nadřízené, a nakonec v některých případech i pro civilisty. Organizování slavností bylo oblíbené a využívaly se nejrůznější příležitosti. Skoro by se mohlo zdát, že v mém popisu legie působící na Rusi, kterým jsem věnovala nejvíce prostoru, ani nic jiného nedělaly. Samozřejmě, že tomu tak nebylo. Ale vzpomínky zaznamenané v kronikách a pamětních knihách se vztahovaly nejčastěji právě k slavnostem, přehlídkám a koncertům. Snad aby zůstalo

zaznamenáno i něco hezkého z těch nehezkých let se moje pozornost upínala právě k těmto aktivitám.

Další úsilí bylo věnováno zakládání knihoven, což byla činnost náročná, zejména při přesunech vojáků. Ve spolupráci s YMCA byly organizovány jazykové kurzy, nejčastěji ruštiny, angličtiny a francouzštiny. Motivace k sebevzdělávání ve francouzštině byla vedena předpokládaným přesunem vojska z Ruska do Francie, ale k tomu nakonec nedošlo. Období, které využívalo osvětovou činnost na nejvyšší úrovni, bylo při přesunu vojska ze Sibíře domů. Válka již skončila a naši legionáři trávili nekonečný čas čekáním na pokyn k odjezdu. A i když se tak stalo, cesta do vlasti byla předlouhá. Bylo nutné udržet kázeň i režim dne.

V době, kdy poslední legionáři dorazili domů, byla domácí armáda plně funkční. Potýkala se s nedostatkem materiálu, uniforem, zbraní, výcvikových předpisů a především s ohromnou nechtí mladých mužů rukovat do vojenské služby. Byl to opět Masaryk, který od prvních chvil apeloval na velitele, aby dbali na vzdělávání (i své), osvětovou činnost a ušlechtilé trávení volného času vojáky. Obklopil se osobnostmi oddanými jemu i jeho myšlenkám. Josefa Svatopluka Machara jmenoval generálním inspektorem branné moci a výkonným mužem se stal neúnavný sokol Jindřich Vaníček. Machar byl v otázkách osvěty snad ještě urputnější než Masaryk. Vaníček, známý svou schopností být autoritou, se věnoval milované tělesné výchově, později stál v čele výchovného odboru MNO. Osvětová činnost se stala součástí výcvikového dne a laťka byla vysoko. Byla dokonce tak vysoko, že bylo nutné z nároků slevovat. Intelektuální schopnosti vojáků nebyly v souladu s požadavky osvětové výchovy. Bylo nutné začít úplně od začátku. Přibližně dvacet procent vojáků se v prvních letech potýkalo s negramotností. Armáda vyvinula značné úsilí na výuku čtení a psaní a byla v tom poměrně úspěšná.

Hojně používané masarykovské motto, že vojna má být pokračovací školou, nabývalo reálných rysů. Mnoho hodin výcvikového dne bylo věnováno výuce, volný čas měli možnost vojáci trávit ve vojenských zátiších, která fungovala jako příjemné prostředí určené k sebevzdělávání a ušlechtilým zábavám. V souhrnu všech poznatků jsem dospěla k závěru, že péče, která byla osvětové činnosti do roku 1925 věnována, přinesla ovoce. Toto zjištění je podpořeno výčtem pozitivních ohlasů v dobovém tisku i poměrně rozsáhlým popisem v kronikách. Je nutné si ale uvědomit, že zpravidla se prezentují aktivity povedené a úspěšné. Osobní deníky, které by mohly dokládat názory běžného vojáka, jsem neobjevila. Také jsem nedokázala najít hranici mezi jednotlivými činnostmi s přesným vymezením, které do osvětové

činnosti patří a které ne. Největším otazníkem pro mě byla tělesná výchova, ale po zvážení všech okolností ji považuji za součást osvětové výchovy. Vždyť nebýt sokolských tradic a zkušeností, jak by začala fungovat nová armáda? Rovněž hranici mezi osvětovou výchovou, trávením volného času a zábavou považuji za velmi tenkou a vzájemně se proplétající. Podle mého názoru ji nelze přesně určit. Například kabaretní scénka je jistě zábava. Ale její secvičení, naučení se obsahu a předvedení už může být náročná práce, která v konečné fázi předá něco ostatním.

Období po roce 1926 osvětovou činnost oslabilo, ale nezahubilo. Dále byl kladen důraz na mravnost, ale také na vynikající kázeň. Vzdělávání bylo přesunuto do volného času vojáků. Dobře fungovala vojenská zátiší včetně kroužků. S přibývajícím roky se hlavní zájem přesunul k výcviku, což je pochopitelné vzhledem k politickým okolnostem té doby. Mimořádně zajímavé pro mě bylo zjištění, jak se projevila změna přístupu k osvětové činnosti v kronikách. Ještě přibližně do roku 1927 byly kroniky psané zřejmě podle určité šablony, popis událostí jednotlivých roků je podobný a osvětová činnost je obsáhle popisována. V pozdějších letech je jí skromně věnována jedna, dvě věty a zájem kronikářů se ubírá k technickým a výcvikovým záležitostem.

Zjištění, jak významnou úlohu sehrála osvětová činnost v prvních chvílích zrodu čs. armády a později republiky, bylo pro mě překvapením. Navíc je nutné si uvědomit, že za ní stáli obyčejní muži, vtažení do situace, ve které dobrovolně být nechtěli. Snad pud sebezáchovy a snaha zachovat si zdravý rozum je vedla k této práci, která se pro ně stala stejně důležitou jako boj o přežití v zákopech.

Resumé

The aim of this thesis is to explore the field of public enlightenment in the army of the first Czechoslovak Republic. Taking into account all knowledge I have gained in the course of my studies and research on outreach work, I myself was surprised how big a phenomenon it was in its time. It is not easy to define this work precisely or to define it in terms of time. What is certain, however, is this. I see the basic fundamental block in the personality of Tomáš Garrigue Masaryk. This educated, charismatic man was able to awaken the best version of others with every word he spoke. He was able to convey his vision of creating his own republic for the Czech and Slovak nations to his people in such a way that they were willing to fight against whoever sent them to war. He also managed to fulfil his wish to create a large army for a yet-to-exist state. The Czechoslovak army was formed abroad, in formerly hostile territories, through legions. Was the spread of information about the struggle for the creation of their own state awareness-raising activity? Although in a certain sense it was a form of education, if I stick to the expression 'to illuminate something', this illumination was forbidden and secret. It was therefore a resistance or revolutionary activity. However, at the moment when the legions acquired the official status of the Czechoslovak Legion army, usually associated with the permission of education during the recruitment of new men, we can already talk about enlightenment activities.

It was one thing to convince men of 'our idea' and the other was to keep them convinced. That's what real education began to do. Educational units were already functioning in the legions, with the aim to find mental food for men, to keep the mind positive, and finally meaningfully live time given. J.S. Machar, after his own experience in the Austro-Hungarian officer's school, also mentioned that military service is above all boring and, despite the training and everything military, makes soldiers lazy. I certainly do not want to claim that soldiers were bored in war, but in their moments of rest, their time wasn't spent meaningfully. Even before any official educational work was established, it functioned naturally, spontaneously among the men. If there was nothing at all, everyone had at least his voice and so singing and singing groups were usually the first activity. Czech men, in most cases tied to the Sokol tradition, turned to exercise. More sophisticated activities were skits, cabarets and plays prepared first for fellow soldiers, if successful for superiors, and finally in some cases for civilians. The organization of festivals was popular and a variety of occasions were used. It might almost seem that in my description of the legions operating in Russia, to which I devoted the most space, did not even do anything else at all. Of course, this was not the case. But the recollections

recorded in chronicles and commemorative books related most often just to festivals, parades and concerts. Perhaps so that something nice from those difficult years would be recorded, my attention turned to these particular activities.

Further efforts were devoted to the establishment of libraries, an activity that was demanding, especially when soldiers were moved. Language courses were organized in cooperation with the YMCA, mostly in Russian, English and French. Motivations for self-education in French were driven by the anticipated transfer of troops from Russia to France, but this did not ultimately happen. The period that benefited from education at the highest level was during the movement of troops home from Siberia. The war was already over and our legionnaires were spending endless time waiting for the order to leave. And even when they did, the journey to the homeland was too long. It was necessary to maintain discipline and the regime of the day.

By the time the last legionaries arrived home, the home army was fully operational. It was struggling with a shortage of material, uniforms, weapons, training regulations and above all, with the overwhelming reluctance of young men to join the army. It was again Masaryk who, from the very first moments, appealed to the commanders to take care of education (even their own), educational activities and constructive ways for soldiers to spend their free time . He surrounded himself with personalities devoted to him and his ideas. He appointed Josef Svatopluk Machar as the Inspector General of the Armed Forces, and the tireless Sokol, Jindřich Vaníček, became the executive officer. Machar was perhaps even more zealous than Masaryk in matters of public education. Vanicek, known for his ability to be an authority , devoted himself to his beloved physical education and later, he headed the department at the Ministry of National Defense. Outreach activity became a part of the training day and the bar was raised. It was even so high that it was necessary to lower the demands. The intellectual abilities of the soldiers did not meet the requirements of educational work. It was necessary to start all over again. Approximately twenty percent of the soldiers struggled with illiteracy in the early years. The army made considerable efforts to teach reading and writing and was quite successful in doing it.

The widely used Masaryk's motto that military service should serve as a continuation of education, was becoming real. Many hours of training day were devoted to instruction, and the soldiers had the opportunity to spend their free time in the rest area for soldiers, which functioned as a pleasant environment for self-education and noble pastimes. Summerising all

my findings, I came to the conclusion that the care given to educational activities up to the year 1925 bore fruit. This finding was supported by the list of positive responses in the contemporary press, as well as by the rather extensive descriptions in chronicles. However, it is important to realize that usually only successful and well-performed activities are presented. I didn't find personal diaries which could illustrate the views of a common soldier. I also couldn't find a line between activities that are part of educational efforts and those that are not. The biggest question for me was physical education, however, after considering all the circumstances, I regard it as part of educational training. After all, if it were not for the Sokol traditions and experience, how would the new army begin to function? I also regard the line between education, leisure and entertainment as very thin and intertwined. In my opinion, it cannot be precisely defined. For example, a cabaret sketch certainly provides entertainment. But rehearsing it, learning the content and performing it, can already be hard work, which ultimately conveys something to others.

The period after 1926 weakened, but did not destroy the educational activity. There was further emphasis on morale, but also on excellent discipline. Education was moved to the soldiers' leisure time. Military rest areas, including clubs, functioned well. As the years passed, the main focus shifted to trainings, which is understandable given the political circumstances of that time. Of particular interest to me was to see how the change in approach to outreach work was reflected in chronicles. Up until about 1927, the chronicles were apparently written according to a certain template, the description of the events for each year is similar, and outreach and educational activities are described extensively. In later years only a sentence or two is sparingly given to it, and the interest of the chroniclers tends towards technical and training matters.

Finding out how important the role of educational and public enlightenment played in the first moments of the birth of the Czechoslovak army and later the republic, was a surprise to me. Moreover, it is necessary to realize that it was backed by ordinary men, drawn into a situation they did not want to be in voluntarily. Perhaps the instinct for self-preservation and the desire to maintain their sanity led them to this work, which became as important to them as the fight for survival in the trenches.

Prameny a literatura

Prameny nepublikované

Kronika pěšího pluku 1. „Mistra Jana Husi“, díl I., 1925.

Kronika pěšího pluku 1. „Mistra Jana Husi“, díl III., 1929.

Kronika železničního pluku, 1919.

Prameny publikované

Kronika 2. československého pěšího pluku Jiřího z Poděbrad 1916-1920. Nákladem pluku, 1926.

Kronika 3. střeleckého pluku Jana Žižky z Trocnova 1916-1920. Nákladem pluku, 1927.

Pamětní kniha 1. střeleckého pluku Jana Husi. Praha: Nakladatelství Památníku odboje, 1920.

Patnáct let pěchotního učiliště v Milovicích, Praha, knihtiskárna Orbis, 1934.

Služební předpis *Š-III-1: Mravní výchova vojska. Praha: Nákladem MNO, 1930.*

Služební předpis *Vých-1 (později Š-III-1): Osvětová a mravní výchova vojska. Praha: Tisková skupina presidia MNO, 1920.*

Služební předpis *Vých-2 (později Š-III-2): Správa vojenských knihoven a čítáren. Praha: Nákladem MNO, 1922.*

Služební předpis *Vých-3 (později Š-III-4): Praktická příručka osvětové výchovy. Praha: Nákladem ministerstva národní obrany tiskl Vsetečka & spol., Král. Vinohrady, 1923.*

Služební předpis *Vých-5 (později Š-III-3): Působení a správa vojenských zátiší. Praha: Nákladem MNO, 1921.*

Vo-1. Předpisy pro výcvik a výchovu pěchoty, Praha, MNO, 1920.

Železniční pluk 1918-1931. V Pardubicích: Železniční pluk, 1931.

Literatura

Almanach osvětové práce v našem vojsku: (za hranicemi i doma). V Praze: Česká grafická Unie, 1925.

BÍLEK, Jiří a kol. *Vojenské dějiny Československa. III. díl (1918–1939). Praha: Naše vojsko, 1987.*

BŘACH, Radko a LÁNÍK, Jaroslav. *Dva roky bojů a organizační práce: Československá armáda v letech 1918-1920*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky-VHÚ, 2013.

Deset let Československé republiky, svazek první, V Praze: Vláda republiky Československé, 1928.

Deset let praporu pěšího pluku č. 1 "Mistra Jana Husi": 1914-1924: pod protektorátem presidenta republiky T.G. Masaryka ve dnech 7., 8. a 9. června 1924 v Č. Budějovicích. Č. Budějovice: Pěší pluk č. 1 Mistra Jana Husi, 1924.

DOLANSKÝ, Julius *Sto deset let Sokola: 1862-1972; Přehledné dějiny napsal Julius Dolanský*. Praha: Olympia, 1973.

DOSTÁL, Emil. *Pochodová tiskárna Informačně-osvětového odboru na Rusi, vznik tiskárny legií, působnost a odbojový význam*. Praha: Typografia, 1924.

ERTELTOVÁ, Zdena. *Nástin dějin vojenských osvětových knihoven v Československu*. Kmen. Praha: Ústřední dům armády, 1968.

KOLEKTIV AUTORŮ, *Vojenské dějiny Československa, díl II*. Praha: Naše vojsko, 1986.

KOLEKTIV AUTORŮ, *Za samostatný stát*. Praha: Naše vojsko, 1968.

KREJČÍ, Antonín. *Dr. Jindra Vaniček*, Brno: Moravský legionář, 1934.

LENDEROVÁ, Milena. *Chytila patrola, aneb, Prostituce za Rakouska i republiky*. Praha: Karolinum, 2002.

LEIN, Richard. *Plnění povinností, nebo velezrada?: čeští vojáci Rakousko-Uherska v první světové válce*. Historie (Academia). Praha: Academia, 2018.

MACHAR, Josef Svatopluk. *Konfese literáta*. Vyd. 5. Praha: Československý spisovatel, 1984.

MASARYK, Tomáš Garrigue a PAPOUŠEK, Jaroslav. *Masaryk a revoluční armáda: Masarykovy projevy k legiím a o legiích v zahraniční revoluci*. Cesta. Praha: Čin, 1922.

MALYPETR, Jan; SOUKUP, František a KAPRAS, Jan (ed.). *Armáda a národ*. V Praze: Národní rada československá v nakladatelství L. Mazáč, 1938.

MAŠÍN, Emil. *Česká družina, příspěvek k dějinám národního osvobození*. Praha: Československý vědecký ústav vojenský, 1922.

MEDEK, Rudolf. *Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*. Praha: Svaz československého důstojnictva, 1938.

NEDOROST, Libor. *Češi v I. světové válce*. Praha: Libri, 2006.

NĚMEČEK, Jaroslav (ed.). *Almanach pěšího pluku 34 "Střelce Jana Čapka", vydaný k oslavám desítiletého výročí založení pluku: 1918-1928*. V Hranicích: Jaroslav Němeček, 1928.

- OPAT, Jaroslav. *Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka: česká otázka včera a dnes*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2003.
- PERNES, Jiří. *Pod císařským praporem: historie habsburské armády 1526-1918*. Militaria. Praha: Elka Press, 2003.
- PETRÁSEK, Jaroslav. *150 let Sokola v Českém Brodě (1870-2020)*. Český Brod: Tělocvičná jednota Sokol Český Brod, 2020.
- PICHLÍK, Karel. *Čeští vojáci proti válce (1914-1915)*. Praha: Naše vojsko, 1961.
- PLAJNER, Rudolf. *Úsvit českého junáctví*. Praha: Junácké edice, 1992.
- PLESKÝ, Metoděj. *4. pluk Prokopa Velikého*. II. vydání. Praha: vlastním nákladem, 1936.
- PRÁŠEK, Vojtěch. *Česká družina*. Praha: Československý legionář, 1934.
- ŘEHOUNEK, Jan. *Osudové okamžiky: sto let vojenského výcvikového prostoru Milovice - Mladá*. Vyd. 2. Nymburk: Kaplanka, 2013.
- SKÁLA, František. *Válečný deník 1914-1918*, Kyšperk: A. Otava, 1937.
- SMETANOVÁ, Jindřiška. *TGM: „Proč se neřekne pravda?“ ze vzpomínek dr. Antonína Schenka*. V Praze: Primus, 1996.
- SOLDAN, Fedor. *J.S. Machar [studie s ukázkami z díla]*. Praha: Melantrich, 1974.
- SOUBIGOU, Alain. *Tomáš Garrigue Masaryk*. Praha: Paseka, 2004.
- SVOBODA, Ludvík. *Cestami života. Říčany u Prahy: Orego*, 1996.
- ŠANTORA, Roman. *Skautské století: dobrodružný příběh 100 let českého skautingu*. Praha: Junák - TDC, 2012.
- ŠEDIVÝ, Ivan. *Za Československou republiku 1914-1918*. Zájmové náklady. Praha: SPN, 1991.
- VÁCHA, Dalibor. *Bratrstvo: všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914-1918)*. Traumata války. Praha: Epoque, 2015.
- VÁCHA, Dalibor. *Ostrov v bouři: každodenní život československých legií v ruské občanské válce (1918-1920)*. Traumata války. Praha: Nakladatelství Epoque, 2016.
- Velký sociologický slovník a-o*. 1. díl. Praha: Karolinum, 1996.
- Vojenské dějiny Československa (1918-1939)*. [díl] 3. Praha: Naše vojsko, 1987.

Tisk

Bratrství, r. 1927.

Čechoslovák, r. 1915–1917.

Důstojnické Listy, r. 1921–1924, 1934.

Historie a vojenství: sborník Vojenského historického ústavu, r. 1952.

Historie a vojenství: sociálně politické a historické otázky vojenství a armád, r. 1988.

Illuminace: časopis pro teorii, historii a estetiku filmu, 1995.

Národní listy, r. 1924, 1940.

Naše vojsko, r. 1927.

Obrana lidu, r. 1971.

Soudobé dějiny, r. 2008.

Vojenská výchova, r. 1925, 1936, 1937.

Život v zákopech [Válka, ediční řada Speciál I.světová], 2022.

Elektronické zdroje

Československá armáda v prvním desetiletí republiky, V Praze: Státní tisk, 1928, s. 27.
KYKAL, Tomáš. *Prezidentův člověk – generální inspektor čs. vojsk a vliv T. G. Masaryka na vojenskou správu (prosinec 1918 – leden 1919)*. [online], [cit. 2024-11-04]. Dostupné z: <https://www.vhu.cz/prezidentuv-clovek-generalni-inspektor-cs-vojsk-a-vliv-t-g-masaryka-na-vojenskou-spravu-prosinec-1918-leden-1919/>

BOBÍKOVÁ Lenka. *Josef Svatopluk Machar: Geniální básník, špatný ministr* [online], [cit. 2024-09-16]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/historie-josef-svatopluk-machar-genialni-basnik-spatny-ministr>

Jindřich Vaníček [online], [cit. 2024-12-10]. Dostupné z: https://prazskypantheon.cz/index.php?title=Jindřich_Vaníček

Masaryk a armáda: Ze zarytého odpůrce nejoblíbenějším velitelem [online], [cit. 2025-03-11]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/regiony/masaryk-a-armada-ze-zaryteho-odpurce-nejoblibenejsim-velitelem-316266>

MATĚJČEK, Petr. *Vydávali časopisy, hráli divadlo i koncertovali. Informačně osvětový odbor Ministerstva vojenství* [online], [cit. 2025-04-17]. Dostupné z: <https://www.vhu.cz/informacne-osvetovy-odbor-ministerstva-vojenstvi/>

NOVÁK, Jiří. *Vojenský obor se už 70 let stará o fyzičku českých vojáků* [online], [cit. 2024-01-02]. Dostupné z: <https://www.ukforum.cz/rubriky/academia/9373-vojensky-obor-se-uz-70-let-stara-o-fyzicku-ceskych-vojaku>

Rota NAZDAR – 1. světová válka [online], [cit. 2025-04-24]. Dostupné z: https://rotanazdar.cz/?page_id=193&lang=cs

Šestka uctila památný den sokolstva výstavou i připomenutím Jindřicha Vanička [online], [cit. 2024-12-10]. Dostupné z: https://www.praha6.cz/kontakty/promedia/tiskovazprava_260_1008.html

Fotografie

- č. 1 Sportovní místnost vojenského zátiší v Milovicích, zdroj: soukromá sbírka Z. Votavy
- č. 2 Nová budova vojenského zátiší v Milovicích, 1934, zdroj: soukromá sbírka Z. Votavy
- č. 3 Budova bývalého vojenského zátiší v Milovicích, pravděpodobně r. 2020, zdroj: soukromá sbírka Z. Votavy